

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS
TA‘LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT MOLIYA INSTITUTI

MAGISTRATURA BO‘LIMI

**Qo‘lyozma huquqida
UDK 33(330.1)**

SAITKAMOLOV MUXAMMAD XO‘JA SOBIR XO‘JA O‘G‘LI

**IQTISODIYOTGA INVESTITSIYALARNI JALB QILISH VA
ULARNI BOSHQARISH USULLARI**

Mutaxassislik: 5A230201- “Menejment”

Magistr akademik darajasini olish uchun yozilgan

DISSERTATSIYA

Ilmiy rahbar

i.f.n., dots. G.A. Xamdamova

TOSHKENT - 2016

	MUNDARIJA	BET
	KIRISH.....	3
I BOB.	IQTISODIYOTGA INVESTITSİYALARNI JALB QILISH VA ULARNI BOSHQARISHNING NAZARIY-USLUBIY ASOSLARI.....	8
1.1	Iqtisodiyotga investitsiyalarini jalb qilish va boshqarishga boʻlgan yondashuvlar konsepsiyasi.....	8
1.2	Iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilish va boshqarishning oʻziga xos xususiyatlari.....	15
1.3	Milliy iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilish va boshqarishning meʼyoriy-huquqiy asoslari.....	23
	I bob boʻyicha xulosa.....	31
II BOB.	RESPUBLIKA IQTISODIYOTIGA INVESTITSİYALARNI JALB QILISH VA ULARNI BOSHQARISHNING AMALDAGI HOLATI VA TAHLILI.....	32
2.1	Oʻzbekistonda investitsion siyosat va davlat tomonidan boshqarishning hozirgi darajasi.....	32
2.2	Iqtisodiyotimizni rivojlantirishda “Oʻzbekenergo” aksiyadorlik jamiyatining investitsion faoliyati tahlili	43
2.3	“Oʻzbekenergo” aksiyadorlik jamiyatiga investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarish uslublari tahlili.....	50
	II bob boʻyicha xulosa.....	59
III BOB.	IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYALASH SHAROITIDA INVESTITSİYALARNI JALB QILISH VA ULARNI BOSHQARISH USULLARINI TAKOMILLASHTIRISH YOʻLLARI.....	60
3.1	Iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilishni boshqarish va uni takomillashtirish yoʻllari.....	60
3.2	Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida investitsiyalarni boshqarishning strategik istiqbolli yoʻnalishlari.....	66
3.3	Investitsiyalarni jalb qilish va boshqarishning xorij tajribasi hamda uni mamlakatimizda tadbiq etish imkoniyatlari.....	73
	III bob boʻyicha xulosa.....	85
	XULOSA.....	86
	FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI.....	90
	ILOVA.....	96

KIRISH

Dissertatsiya mavzusining asoslanishi va uning dolzarbligi. Barchamizga ma'lum, islohotlar va yangilanishlar o'z-o'zicha amaliyotga tadbiq qilinganda oxirgi ya'ni yakuniy samara kutilganidek bo'lmasligi yoki kutilgan natijaga keyinroq erishish mumkin bo'ladi. Shuning uchun, yangi iqtisodiy tizim va munosabatlarning qaror topishida barcha tarmoqlar kerakli darajada hukumat tomonidan qo'llab-quvvatlab boriladi, bu olib borilayotgan islohotlarninig samarali bo'lishini kafolatlaydi.

Mamlakatimizda iqtisodiy islohotlar va yangilanishlarni bosqichma-bosqich asta-sekinlik bilan amalga oshirish va bu jarayonda davlatning bosh islohotchi vazifasini bajarishi mamlakatimizning bozor iqtisodiyotiga o'tishida o'ziga xos turtki bo'lib hisoblanadi. Bu jarayon investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarishni tartibga solish borasida ko'plab yangi va mamlakatimiz iqtisodiyoti uchun muhim qarorlar qabul qilishni talab qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimov "Mamlakatimiz iqtisodiyotini tarkibiy o'zgartirish, tarmoqlarni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilashga doir loyihalarni amalga oshirish uchun investitsiyalarni jalb qilish borasida bajarilayotgan ishlar alohida e'tiborga loyiq"¹ ta'kidlab o'tganlari bekjizga emas.

Lekin, iqtisodiyotimiz tarmoqlaridagi investitsiya faoliyatni to'g'ri yo'lga qo'ymasdan, investitsiyalarni jalb qilish va samarali o'zlashtirish ishlarini amalga oshirmasdan, investitsiyalarni to'g'ri boshqarmay turib iqtisodiyotni barqaror o'stirish, asosiy kapitalni yangilanishiga va ko'payishiga, butun investitsion-sohada tarkibiy o'zgarishlarga erishib bo'lmasligi aniq ko'rinib turibdi. Aynan ushbu natijalarga erishishda biz dissertatsiyamizdagi takliflar va tavsiyalarni ko'rsatishni lozim deb topdik.

¹ Karimov I.A. " O'zbekistonni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va mamlakatimizning 2016-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturidagi eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan ma'ruzasi" 2016 yil 17 yanvar. Xalq so'zi.

O'zbekistonda investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarishda yangi usullarni joriy qilish bo'yicha bajarilgan ilmiy ishlar juda kam. Investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarish usullarining o'ziga xos xususiyatlariga yetarlicha ilmiy yondashilmagan. Ushbu holat magistrlik dissertatsiya ishi mavzusining dolzarbligi belgilaydi.

Tadqiqot obyekti va predmetining. Magistrlik dissertatsiya ishining **obyekti** bo'lib, investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarish usullari bilan bog'liq jarayonlar majmui olingan. Dissertatsiya ishining **predmeti** bo'lib, investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarish usullari uslubiyotini qamrab oluvchi boshqaruv munosabatlari hisoblanadi.

Tadqiqot maqsadi va vazifalari. Magistrlik dissertatsiya ishining bosh **maqsadi** bo'lib, investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarish usullarining nazariy-huquqiy asoslarini tadqiq qilish hamda muammolarni hal etish yuzasidan amaliy taklif-tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadni amalga oshirish yo'lida quyidagi **vazifalarni** hal etish belgilab olindi:

- investitsiyalarning iqtisodiy mazmun-mohiyati va tasniflanishini o'rganish;
- milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda investitsiya faoliyatining ahamiyati va rolini ochib berish;
- investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarishning me'yoriy-huquqiy asoslarini yoritib berish;
- investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarishda xorij tajribasini o'rganish;
- investitsiyalarni boshqarishda investitsion siyosatning o'rnini yoritish;
- investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarishda davlatning o'rnini yoritish;
- investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarishning huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish zarurligini asoslash;
- investitsiyalarni jalb qilishda byudjet mablag'lari hisobidan moliyalashtirishni tahlil qilish;

- investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarish usullarini takomillashtirish yuzasidan amaliy asoslangan taklif-tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Ilmiy yangiligi. Dissertatsiya ishining asosiy ilmiy yangiliklari quyidagilardan iborat:

– investitsiyalarni jalb qilish va boshqarish usullarining iqtisodiy mazmun-mohiyati ochib berildi;

– investitsiyalarni jalb qilish va boshqarishning me'yoriy-huquqiy asoslari yoritib berildi;

– investitsiyalarni jalb qilish va boshqarishning xorij tajribasi o'rganildi;

– investitsiyalarni jalb qilish va boshqarishda davlatning o'rni yoritildi;

– investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarish usullaridagi muammolar ochib berildi;

– investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarish usullarini takomillashtirish yuzasidan amaliy asoslangan taklif-tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tadqiqotning asosiy masalalari va farazlari. Dissertatsiya ishida ishlab chiqilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalarning amaliyotda qo'llanilishi investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarishning usullarini takomillashtirish, investitsiya faoliyatining jahon tajribasini o'rganishda, investitsiya faoliyatini takomillashtirish yo'llarini izlab topishga olib kelishi mumkin.

Tadqiqot mavzusi bo'yicha adabiyotlar sharhi (tahlili). Investitsiyalarni jalb qilish va boshqarish yuzasidan ilmiy-tadqiqotlar olib borgan xorijlik iqtisodchi-olimlarni keltirish mumkin. Ular: Bocharov V.V., Berens V., Xavranek P.M., Katasonov V.Y., Morozov D.S, Petrov M.V., Prosvetov G.I., Ushakov I.I., Kuznetsov B.T., Muxar I.F.²lar ilmiy-tadqiqotlarini olib borganlar va asarlarini

² Бочаров В.В. Методы финансирования инвестиционной деятельности предприятий. -М.: Финансы и статистика, 2007. - 160 с.; Беренц В., Хавранек П.М. Руководство по оценке эффективности инвестиций: Пер. с англ. перераб. и дополн. Изд. - М.: АЗОТ «Интерэксперт», «ИНФРА-М», 1995. –528 с.; Катасонов В. Ю., Морозов Д. С, Петров М.В. Под общей редакцией Катасонова В.Ю. Проектное финансирование: Мировой опыт и перспективы для России. -М.: "Анkil", 2001. - 312 с.; Просветов Г. И. ИНВЕСТИЦИИ: задачи и решения: Учебно-практическое пособие. -М.:«Альфа-Пресс», 2008. - 408 с.; Ушаков И. И. Как привлечь инвестиции -СПб.: Питер, 2006. - 224 с.; Ткаченко И.Ю. Инвестиции : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Кузнецов Б.Т. Инвестиции: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по направлению подготовки «Экономика». - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. - 679 с

yaratganlar. Investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarishning nazariy asoslari, uni tashkil etish, moliyalashtirishning milliy xususiyatlari hamda amaliyotiga oid masalalar mamlakatimiz iqtisodchi-olimlari F.Matmurodov, N. Maxmudov, Sh.Majidov, D.G‘ozibekov, N.Haydarov, A.Uzoqov, R.Saidov, M.Sultonov, A.Juraev, D.Xo‘jamqulov, B.Mamatov, Sh.Ergasheva, N.Karimov, N.Kenjaev, E.Nosirov³larning ilmiy ishlarida tadqiq etilgan va yoritilgan.

Tadqiqotda qo‘llanilgan metodikaning tavsifi. Tadqiqot jarayonida statistik, analitik, qiyosiy, kuzatuv, induktiv, deduktik, mantiqiy, monitoring, ekspress-baholash va boshqa tahlil usullaridan foydalanildi.

Tadqiqot natijalarining nazariy va amaliy ahamiyati. Tadqiqot natijalarining nazariy ahamiyati dissertatsiyada ilgari surilgan ilmiy-nazariy va amaliy g‘oyalar, ishlab chiqilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalardan investitsiyalarni jalb qilish va boshqarish usullari hamda unga oid kelgusidagi maxsus ilmiy-tadqiqot ishlarida foydalanish mumkinligi bilan belgilanadi.

Tadqiqot ishining amaliy ahamiyati shundaki, dissertatsiyada investitsiyalarni jalb qilish va boshqarish usullariga qaratilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalardan mamlakatimizda investitsion faoliyatni takomillashtirishda hamda uning yangi imkoniyatlarini izlab topishda keng foydalanish ushun zamin yaratadi.

Dissertatsiya materiallaridan Oliy o‘quv yurtlarida “Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish” va “Investitsiyalarni boshqarish” fanlari o‘quv dasturlarini takomillashtirish hamda o‘qitish jarayonida keng foydalanish imkoniyati mavjud.

³ N.M.Maxmudov, Sh.A.Majidov. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. O‘quv qollanma. – Toshkent.: TDIU, 2010 yil, G‘ozibekov D.G‘. Investitsiyalarni moliyalashtirish muammolari. Iqtisod fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – Toshkent, 2002, 6 - b., Haydarov N.H. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida korxonalar investitsion faoliyatidagi moliya-soliq munosabatlarini takomillashtirish masalalari. Iqtisod fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – Toshkent, 2003, 14-15 - b., A.Uzoqov, E.Nosirov, R.Saidov, M.Sultonov. Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish va ularning monitoringi. O‘quv qo‘llanma. -T.: “Iqtisod-moliya”, 2006. 380 b.; A.S.Juraev, D.Y.Xo‘jamqulov, B.S.Mamatov. Investitsiya loyihalari tahlili: O‘quv qo‘llanma -T.: SHarq. 2003. - 256 b.; Sh.Ergasheva, A.Uzoqov. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. O‘quv qo‘llanma. - T.: «Iqtisod-moliya», 2008. - 208 b.; A.Uzoqov, N.Kenjaev. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. O‘quv qo‘llanma. -T: 2007. N.G‘.Karimov. Iqtisodiy integratsiyalashuv sharoitida investitsiya faoliyatini moliyalashtirishning bozor mexanizmlarini joriy etish masalalari. - T.: Fan va texnologiya, 2007. 240 b.;

Dissertatsiya tarkibining qisqacha tavsifi. Dissertatsiya ishi tarkibiy jihatdan kirish, uchta bob, xulosa hamda foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan tashkil topgan bo'lib, jami 96 bet, 13 ta jadval va 2 ta rasmdan iborat.

Ishning kirish qismida mavzuning dolzarbligi, tadqiqot maqsadi va vazifalari, obyekti va predmeti, nazariy va amaliy ahamiyati, ilmiy yangiligi ochib berilgan.

Ishning birinchi bobi "Iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarish usullarining nazariy-huquqiy asoslari" deb nomlanib, unda investitsiyalarning iqtisodiy mazmun-mohiyati va tasniflanishi, iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida investitsiyalarni jalb qilish va boshqarishning nazariy-huquqiy asoslari tadqiq etilgan va yoritilgan.

Ishning ikkinchi bobi "Respublika iqtisodiyotiga investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarishning amaldagi holati va tahlili" deb nomlanib, unga asosan mamlakatimiz iqtisodiyotiga jalb qilinayotgan investitsiyalarning holati va ularni boshqarishni amalga oshirish orqali erishilayotgan natijalar keltirib o'tilgan.

Ishning uchinchi bobi "Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarish usullarini takomillashtirish yo'llari" deb nomlanib, bu bobda iqtisodiyotiga jalb qilingan investitsiyalarni va ularni boshqarish yo'llarini takomillashtirish hamda boshqarish usullarini joriy qilish haqidagi fikrlar tadqiq qilingan.

Ishning xulosa qismida tadqiq etilgan mavzu yuzasidan umumiy xulosalar shakllantirilgan hamda investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarish usullarini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar keltirilgan. Ushbu usullarni amaliyotga joriy qilish va energetika tizimini takomillashtirish uchun tavsiyalar ishlab chiqilgan.

I BOB. IQTISODIYOTGA INVESTITSİYALARNI JALB QILISH VA ULARNI BOSHQARISHNING NAZARIY-USLUBIY ASOSLARI

1.1. Iqtisodiyotga investitsiyalarini jalb qilish va boshqarishga bo'lgan yondashuvlar konsepsiyasi

O'zbekiston mustaqil davlat maqomiga erishgan so'ng mamlakat iqtisodiyotini shakllantirish va rivojlantirishning turli xil xususiyatlarini hisobga olib o'zining yo'nalishini belgilab oldi hamda ushbu yo'l bo'ylab o'zining iqtisodiy rivojida davom etmoqda.

Hozirgi kunda rivojlangan va takomillashtirilayotgan investitsion faoliyatning yo'lga qo'yilishida davlatimiz olib borayotgan oqilona investitsiya siyosatining natijalaridan biri yurtboshimiz ta'kidlab o'tganlaridek, "2016-yilga mo'ljallangan Investitsiya dasturining hayotga tatbiq etilishi o'ta muhim o'rin tutadi. Nega deganda, bu dastur sanoatda, butun iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarning eng muhim vositasi bo'lib xizmat qiladi"⁴.

O'zbekiston Respublikasining 1998 yil 24 dekabrda "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi qayta tahrirdagi qonunida investitsiya tushunchasiga quyidagicha ta'rif berib o'tilgan ya'ni: Investitsiya -iqtisodiy va boshqa faoliyat obyektlariga kiritilgan moddiy va nomoddiy ne'matlar hamda ularga doir huquqdir⁵ deyiladi. Shunday qilib, "Investitsiya" deyilganda kelajakda samarali natija olish yoki ijtimoiy foydaga erishish uchun qonuniy tartibda iqtisodiyotning turli tarmoqlariga sarmoyadorlar yoki davlat tomonidan kiritiladigan barcha turdagi mulkiy, moliyaviy va intellektual boyliklar tushunilishi mumkin. Ushbu boyliklarning barchasi investitsiyalarni shakllantirishda muhim hisoblanib, ularning umumiy holatiga o'z ta'sirini o'tkazib turadi. Boyliklarning shakllanishi esa mamlakatda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlarning samarasini ko'rsatib turadi va ularning natijalarini yanada yaxshilashga xizmat qiladi.

⁴ Karimov I.A. " O'zbekistonni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va mamlakatimizning 2016-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturidagi eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan ma'ruzasi" 2016 yil 17 yanvar. Xalq so'zi.

⁵ O'zbekiston Respublikasining 1998 yil 24 dekabrda "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi qonuni, 2-modda.

Boshqacha aytganda, investitsiyalar - turli xil mulkchilikning shakllaridagi moliyaviy, mulkiy va intellektual boyliklarni iqtisodiy – ijtimoiy samaradorlikka erishish uchun muomalaga kiritish hamda yo‘naltirishdir.

Iqtisodiy kategoriya sifatida investitsiyalar quyidagicha xarakterlanishi mumkin:

- kapitalni ko‘paytirish uchun mablag‘larni tadbirkorlikning deyarli barcha obyektlariga jalb qilish, yo‘naltirish va kiritish hisoblanadi;

- loyihalarni amalga oshirish jarayonida investitsion faoliyat ishtirokchilari o‘rtasidagi o‘zaro vujudga keladigan iqtisodiy munosabatlar sifatida ham ko‘rish mumkin.

Asosiy fondga investitsiyalar asosan kapital qo‘yilma ko‘rinishida amalga oshirilishi mumkin, hamda yangi qurilishga, kengaytirishga, rekonstruksiya va faoliyat ko‘rsatayotgan korxonalarni texnik qayta jihozlashga, uskunalar, loyiha uchun zarur xom-ashyoni sotib olishga qilinadigan xarajatlar yig‘indisidir. Iqtisodiy fanlar va amaliyotda «investitsiya» va «kapital qo‘yilma» terminlari ma’nodosh ya’ni sinonim so‘zlar emasligini ko‘p bora ta’kidlab o‘tilmoqda. Investitsiyalar kapital qo‘yilmaga nisbatan ancha keng ma’noga ega tushuncha ekanligi isbotlangan.

G‘arb adabiyotlarida investitsiya termini haqida so‘z borganda birinchi e’tibor fond bozorlari va birjalarga qaratiladi, chunki yetakchi rivojlangan mamlakatlarda investitsiyalar, asosan, qimmatli qog‘ozlar ko‘rinishida bo‘lib asosan shu shaklda amalga oshiriladi.

Investitsiya tushunchasiga yagona va to‘liq tarif berish anchagina qiyin hisoblanadi. Iqtisodiy fanlarda va amaliy faoliyatning turli jabhalarida investitsiyalarning mazmuni hamda ularning o‘ziga hos xususiyatlari mavjud deb uchragan. Iqtisodiyotda investitsiyalar ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatishda yangi texnika va texnologiyalarga, binolarga shu bilan birga moddiy va nomoddiy zaxiralar hajmining ortishi uchun qilinadigan xarajatlardan tashkil topadi va umumiy xarajatlarning bir bo‘lagi sifatida namoyon bo‘lishi ham mumkin.

Investitsiyalar - aynan aniq bir belgilangan davrda iste'mol qilinmagan va kelajakda aniq iste'mol qilinadigan iqtisodiyotdagi kapital qo'yilmalarning ko'payishini ta'minlashga ko'maklashuvchi yalpi ichki mahsulotning bir qismi hisoblanadi.

Ishlab chiqarish nazariyasi va makroiqtisodiyotda esa investitsiyalar yangi kapitalni yaratish, shakllantirish hamda mavjudlarini ko'paytirish jarayoni hisoblanadi.

“Investitsiyaning iqtisodiy mohiyati – bu asosiy va aylanma kapitalni korxonani tashkil etish, rekonstruksiya yoki texnik qayta kurollantirishga sarflash; moliyaviy investitsiya bo'yicha – investorni moliyaviy kapitalini oshirish maqsadida uning instrumentlaridan foydalanib, mablag'larni aksiya, obligatsiya, bank depozitlariga va boshqa qimmatli qog'ozlarga qo'yishdir. Investitsiya keng ma'noda yuritilib, bu investitsion jarayondagi xudud, region yoki mamlakatdagi moliya tizimini evolyusion jarayonining hozirgi holati bilan izohlanadi. Investitsiya so'zi Yevropaning rivojlangan mamlakatlari (AQSh, Kanada, Buyuk Britaniya, Yaponiya)da fond bozorlariga ko'proq e'tibor qaratilib, investitsiyalash qimmatli qog'ozlar yordamida amalga oshiriladi degan tushunchalari mavjud. Boshqacha so'z bilan aytilganda portfel investitsiyasi so'z bilan yuritiladi”⁶.

Investitsiyalar hajmiga inflyasiya sur'atlari ham jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Bu ko'rsatkich yuqori bo'lsa investorning kelajqdagi daromadi qadrsizlanadi va investitsiyalarni rag'batlantiruvchi omillar ham kamayib ketishiga olib keladi. Investitsiyalar turli xil shakllarda amalga oshirilib, ularni tahlil qilish, rejalashtirish alohida xususiyatlarini inobatga olgan holda yo'nalishlarga ajratish mumkin bo'ladi. Birinchidan, qo'yilish obyekti bo'yicha investitsiyalarni real va moliyaviy investitsiyalarga bo'lib olamiz. Real investitsiyalar ular moliyaviy mablag'lar korxona hisobidagi moddiy va nomoddiy boyliklarga yo'naltiriladi. Moddiy investitsiyalar esa asosiy fondning ma'lum bir qismlarini sotib olish bo'lib, investitsion loyihalar va innovatsion investitsiyalar tarkibida ishtirok etadi.

⁶ Бочаров В.В. Инвестиции: Учебник - 2 - е издании - СПб: “Питер” 2009. -348 с.

Shu sabab shaxsiy mablag‘lar bilan qarzga olingan mablag‘ bir maqsad uchun ishlatiladi. Qarzga olingan mablag‘larda investorning vazifasini o‘z zimmasiga kredit berayotgan banklar bajaradi.

Nomoddiy investitsiyalar nomoddiy boyliklar paydo bo‘layotganda amalga oshiriladi va kadrlar salohiyatini oshirishga, ilmiy tadqiqot va tajriba - konstruktorlik loyihalarida, yangi mahsulotlar va xizmatlarni yaratishga yo‘naltirilgan bo‘ladi.

Fan-texnika rivojlanishi va yangi bosqichga qadam qo‘yishi bilan intellektual salohiyat dunyo ishlab chiqarishi ta’sir etuvchi eng kuchli omilga aylandi. XX asrda fan, ishlab chiqarishni rivojlantirish, inson bilimini shakllantirish va rivojlantirish uchun sarf qilingan investitsion mablag‘lar oshdi. Shu bois dunyoda investitsiyalar tarkibida ilmiy tadqiqot, turli xil izlanishlar, ilm-fan, ta’lim, kadrlar malakasini oshirish uchun sarflanadigan xarajatlar o‘smoqda. AQSh, Yaponiya va boshqa rivojlangan mamlakatlarda fan va ilmiy izlanishga jalb qilinadigan xususiy va xorijiy investitsiyalarning o‘sish sur‘atlari asosiy fondlarga sarflanadigan investitsiyalardan ko‘proq hisoblanadi.

Chunki mamlakatning kelajagini ilm fan, intellektual salohiyat belgilab berishi hammaga ayon bo‘lib ulgurgan. Jahon bozoriga kirish, marketingni rivojlantirish, aniq va ishonchli axborot bilan ta’minlanganlik, yuqori darajadagi axborot texnologiyasi tizimlaridan foydalanish, tajribali va sifatli kadrlarga ega bo‘lish hamda ushbu soha bo‘yicha dunyodagi rivojlangan mamlakatlar qatoriga kirishni talab etadi. Shuning uchun jadal sur‘atlar va yuqori templar bilan rivojlanish investitsiyalarning ichida fan, texnika, ta’lim, kadrlarni qayta tayyorlashga yo‘naltirilgan investitsiyalarning o‘rnini oshirish zarur.

Investitsiyalarni jalb qilish uchun mamlakat quyidagilarni bajarishi lozim:

- iqtisodiyotning kelajakdagi faoliyati uchun istiqbolli va yaxshi ishlab chiqilgan rejaga ega bo‘lishi kerak;
- dunyo miqyosida yuqori darajadagi nufuzga ega bo‘lishi lozim;
- mamlakat ochiq aniqrog‘i shaffof siyosatni olib borishi lozim;

- mamlakatning siyosiy holati barqaror bo'lishi shart.

Investitsiyalarni jalb etishga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatadi:

1. Ijtimoiy omillar:

- xususiy mulk va xorijiy investitsiyalarga bo'lgan mahalliy aholining munosabati;
- ishchilar qatlamining ijtimoiy faolligi;
- jamiyatdagi demokratik ongning yaxlitlik darajasi;
- umuman barcha qatlamdagi aholining intellektual salohiyati;
- jamiyatni ijtimoiy rivojlantirish bo'yicha ilg'or g'oyalarning mavjud ekanligi;

2. Iqtisodiy omillar:

- iqtisodiyotning umumiy va barqaror holati;
- inflyatsiya darajasining bir maromda belgilangan parametrlarda bo'lishi;
- kredit hajmi va uning foiz stavkasi;
- iqtisodiy faol va faol bo'lmagan ishchi kuchidan foydalanish tartibi;
- valyuta kursining belgilangan me'yorda saqlanib turish;
- ma'lum bir mahsulot yoki xizmat turiga nisbatan ichki va tashqi bozordagi talab hamda taklif o'rtasidagi munosabat;
- soliq imtiyozlari va soliq yukini yengillashtirish imkoniyatlari;
- bojxonadagi imtiyozlar.

3. Siyosiy omillar:

- siyosiy barqarorlik, ya'ni har bir mamlakatda hukm surayotgan tinchlilik va osoyishtalik darajasi;
- xalqaro kelishuvlarga rioya qilish va ularga amal qilish darajasi;
- davlatning iqtisodiyotda tutayotgan o'rni;
- davlat organlarining samarali faoliyat olib borayotganlik darajasi;
- investitsiyalarga nisbatan davlatning investitsion siyosati;
- davlatning turli xalqaro birjalarda ishtirok etishi va bitimlarga ega bo'lishlilik darajasi.

Yuqoridagi omillar investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarishda muhim rol o'ynab iqtisodiyotga sezilarli ta'sir o'tkazib turadi.

Investitsiyalarni kiritishda, eng avvalo:

- investitsiya faoliyati subyektlarining erkinligi va tashabbuskorligining to'liq ta'minlash;
- ma'lum bir sohani rivoji uchun kiritilayotgan moddiy va nomoddiy boyliklarga investitsiya maqomini berish;
- qonun bilan belgilangan tartibdagi investitsiya faoliyatini amalga oshirish uchun zarur shart-sharoitlar va imkoniyatlarning yaratilishi zarur hisoblanadi.

Investitsiyalarni jalb qilishda quyidagi 5 ta asosiy talablar mavjud:

1. mamlakatdagi kuchli va deyarli mukammal holatga yaqin bo'lgan investitsion menejerlarning mavjudligi;
2. mamlakatdagi ishlab chiqarilayotgan mahsulot va ko'rsatilayotgan xizmatlarning jahon bozorlaridagi boshqa xuddi shunday mahsulot va xizmatlarga nisbatan taqqoslaganda raqobatbardoshligi jihatdan ustunroq bo'lishi lozim;
3. mamlakat jahon bozorining katta xajmda boshqa xech qaysi mamlakatda mavjud bo'lmagan mahsulot yoki xizmatlarni ko'rsatib egallashi lozim;
4. yaqqol mavjud yoki kelajakda mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan qonuniy to'siqlarning yo'qligi;
5. kelajakda mamlakatning ma'lum muddatga mo'ljallanganligi rivojlanishi uchun aniq reja va tushunarli strategiyaga ega bo'lishi kerak.

Investitsiyalarni boshqarish bu mamlakat miqyosidagi investitsion faoliyatning asosidagi boshqaruv qarorlarini amalga oshirish bo'yicha usullar va tamoyillarning majmuasi hisoblanadi.

Investitsiyalarni boshqarish quyidagi bosqichlar asosida amalga oshiriladi:

1. oldingi davr uchun investitsion jarayonlarni baholashdan iborat;
2. kelajakdagi kapital qo'yilmalarning xajmini hisoblash chiqishdan iborat;

3. investitsion faoliyatga investitsiyalarning qanday shaklda kiritilishi aniqlanadi;

4. mamlakat iqtisodiyotiga kerakli investitsion loyihalar tanlanadi;

5. kutilayotgan investitsion risklar va investitsion faoliyatning samaradorligi tahlil qilinadi;

6. eng oxirgi bosqichda investitsion loyihaning amalga oshishi, uning monitoringi va nazoratini o'z ichiga oladi.

Investitsiyalarni boshqarish bu turli xil qimmatli qog'ozlarni va mol-mulk, texnikani investorlarning manfaatlari va ehtiyojlarini qondirish maqsadida foyda olish uchun professional boshqarish hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda mamlakatga investitsiyalarni jalb qilish va boshqarish konsepsiyasining asosida quyidagi muhim yondashuvlar mavjud:

- investitsion faoliyatni tanlash jarayoni sifatida ko'rib, investitsion resurslarni jalb qilish va asoslash hamda investitsiyalash mexanizmini investitsion faoliyatni amalga oshirish maqsadida foydalanish zarur.

- investitsiyalarni jalb qilish va boshqarish obyektning investitsion jozibadorligini baholash bilan amalga oshiriladi;

- turli xil tarmoqlarga investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarishning usullari tanlanayotganda investitsiyalash jarayonida ishtirok etayotgan investorning manfaatlari hamda mamlakatning manfaatlarining mos kelishini inobatga olish lozim;

- hukumat tomonidan loyihalarni investitsiyalashda aholi va davlat olinadigan natijalardan manfaatdor bo'lishi shu bilan birga ijtimoiy muammolarni hisobga olish talab etiladi.

Ushbu yondashuvlar natijasida investitsiyalarni jalb qilish va boshqarish konsepsiyasi haqidagi fikr va mulohazalarni umumlartirgan holda, shuni aytish lozimki har bir konseptual yondashuv mamlakat iqtisodiyotini yuksaltirishga xizmat qilishi va uni yanada rivojlanishi uchun zamin yaratishi shart.

1.2. Iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilish va boshqarishning o‘ziga xos xususiyatlari

Investitsion loyihalarni moliyalashtirish shakllari investitsiyalarni jalb qilish uslubi sifatida namoyon bo‘lib, loyihani amalga oshirish maqsadida ta’minlanadi.

Investitsion loyihalarni moliyalashtirish shu bilan bir qatorda jalb qilish usullari sifatida quyidagilarni ko‘rish mumkin:

- o‘z-o‘zini moliyalashtirish, ya’ni faqat o‘z mablag‘lari hisobiga investitsiyalash;
- aksiyalashtirish yoki ulushli moliyalashtirishning boshqa shakllari;
- kredit orqali moliyalashtirish (banklarning investitsion kreditlari, obligatsiyalarni chiqarish);
- lizing;
- byudjetdan moliyalashtirish;
- ko‘rilgan turli usullar kombinatsiyalari asosida aralash moliyalashtirish;
- loyihaviy moliyalashtirish.

Ichki moliyalashtirish (o‘z-o‘zini moliyalashtirish) investitsion loyihani amalga oshirishni rejalashtirayotgan korxonaning hisobiga ta’minlanadi. Xususiyl mablag‘lardan foydalanish o‘zida - ustav (aksiyadorlik) kapitali, shu bilan birga mablag‘lar oqimi, korxonaning faoliyati natijasida shakllanadigan, avvalo, sof foyda va amortizatsion ushlanmalarda namoyon bo‘ladi. Investitsion loyihalarni mustaqil byudjet yo‘li bilan ajratish xususan qat’iy maqsadli xarakterga ega bo‘lib, investitsion loyihalarni amalga oshirishga yo‘naltirilgan mablag‘lardan shakllanadi.

O‘z-o‘zini moliyalashtirish faqatgina kichik investitsion loyihalarda ishlatilishi mumkin. Keng kapital xajmli investitsion loyihalar, qoidaga asosan, faqat ichki hisobdan emas, balki tashqi manbalar hisobidan ham moliyalashtiriladi.

Ichki manbalar hisobiga investitsiyalarni jalb qilish usuliing quyidagi o‘ziga xos ijobiy xususiyatlari mavjud:

- yengil, oson, qulay va tezkorligi;

- to'lov qobiliyati va inqirozga yuz tutish riskining pastligi;
- qarz va jalb qilingan manbalarni to'lash zaruriyatining yo'qligi bilan bog'liq yuqori daromadlilik;

- ta'sischilar tomonidan boshqarilishi va xususiylikning saqlanganligi;

Salbiy xususiyatlari:

- jalb qilinadigan mablag'lar hajmining cheklanganligi;
- ho'jalik faoliyatidan xususiy mablag'larning ajralishi;
- investitsion resurslardan foydalanish samaradorligi ustidan nazorat qilishdagi mustaqillikning cheklanganligi.

Tashqi moliyalashtirish tashqi manbalar: moliyaviy institutlar, nomoliyaviy kompaniyalar, aholi, davlat, chet el investorlari mablag'lari, shu bilan birga tashkilot ta'sischilarining pul resurslarining qo'shimcha jamg'armalar hisobiga amalga oshiriladi. U jalb qilingan (ulushli moliyalashtirish) va qarz (kreditli moliyalashtirish) mablag'lar yo'li bilan amalga oshiriladi.

Tashqi manbalar hisobiga investitsiyalarni jalb qilish usuliing quyidagi o'ziga xos ijobiy xususiyatlari mavjud:

- yirik masshtablarda mablag'larni jalb qilishning imkoni mavjudligi;
- investitsion resurslardan foydalanish samaradorligi ustidan nazorat qilishdagi mustaqillikning mavjudligi.

Salbiy xususiyatlari:

- mablag'larni jalb qilish jarayonining uzoq va qiyinligi;
- moliyaviy barqarorlik kafolatini taqdim etish zaruriyati;
- to'lov qobiliyati va inqirozga yuz tutish riskining o'sishi;
- qarz va jalb qilingan manbalarni to'lash zaruriyatining mavjudligi bilan bog'liq daromadning pasayishi;

- kompaniyani boshqarish va mulkning xususiyligini yo'qotish imkonini mavjudligi.

Aksiyalashtirish (ya'ni ustav kapitaliga paychilik va boshqa to'lovlar) investitsion loyihalarni ulushli moliyalashtirishni aks ettiradi. Ulushli moliyalashtirish investitsion loyihalarni quyidagi asosiy shakllarni amalga oshiradi:

- tashkiliy-huquqiy shakli jihatdan aksiyadorlik jamiyati bo'lib, investitsion loyihalarni amalga oshirishni moliyaviy ta'minlash maqsadida, amaldagi korxonadagi qo'shimcha aksiyalarning emissisini amalga oshiriladi;

- investitsion loyihalarni amalga oshirishda korxonaning ta'sischilarining qo'shimcha mablag'larini jalb qilish;

- investitsion loyihani amalga oshirish uchun maxsus mo'ljallangan yangi tashkilotni yaratish.

Investitsiyalarni jalb qilishning aksiyalashtirish usulining ijobiy xususiyatlari quyidagilar:

- jalb qilingan resurslardan foydalanish uchun majburiy ahamiyatga ega emas, ya'ni aksiyadorlik jamiyatining moliyaviy natijalariga bog'liq bo'lib amalga oshiriladi;

- jalb qilingan investitsion resurslardan kerakli hajmda bo'lib, ulardan muddatsiz foydalanish mumkin;

- aksiyalarning emissiyasi investitsion loyihalarning amalga oshirilishini boshlashda zarur hajmdagi moliyaviy resurslarning shakllanishini ta'minlab, investitsion loyihalar daromad olib kelishni boshlaguncha dividendlar to'lashni to'xtatib turadi;

- aksiyalarning egalari investitsion loyihalarni amalga oshirishdagi zarur ehtiyojlar uchun mablag'larni maqsadli foydanilayotgani ustidan nazorat qilishi mumkin.

Salbiy xususiyatlari:

- investitsion resurslarni aksiyadorlik jamiyati faqat aksiyalarni chiqarish va joylashtirib bo'lgach olishi mumkin, bu esa qo'shimcha vaqt talab etadi;

- aksiyalarni chiqarish qo'shimcha xarajatlarni keltirib chiqaradi;

- tashkilotning moliyaviy barqarorligining isboti yoki dalili bo'lishi kerak;

- tashkilot to'g'risidagi axborot (informatsion) shaffoflik zarur bo'ladi.

Investitsion loyxlarni moliyalashtirish shakllaridan biri yangi tashkilotni yaratish orqali investitsion loyihalarni maxsus amalga oshirish uchun mo'ljallangan bo'lib, u venchurli moliyalashtirish deyiladi.

"Venchurli kapital" tushunchasi (inglizcha - venture - risk) riskli kapital, avvalo yangi tarmoq faoliyati va juda katta risk bilan bog'liq bo'lib investitsiyalanadi. Venchurli investitsiyalarning eng yirik xajmi dunyoda AQSh (22 mlrd. doll.)ga to'g'ri kelib, undan keyingi o'rinlarda G'arbiy Yevropa va Osiyo - Tinch okeani xududidagi mamlakatlar bormoqda.

Venchurli investitsiyalarni jalb qilish usulining quyidagi asosiy o'ziga xos xususiyatlari mavjud:

- investorlarning nigohi dividendlarga emas, balki kapitalning o'sishiga qaratiladi;
- ushbu usulda bitta loyiha bir necha investorlar tomonidan moliyalashtirilishi mumkin;
- yuqori rentabellikning ehtimoli mavjudligi uchun tashkilotning aksiyalari sotib olinadi;
- kapitalning o'sishi 15 %dan 80 %gacha bo'lishining ta'minlanishi;
- soliq imtiyozlarining mavjudligi.

O'zining xususiy mablag'lari va qimmatli qog'ozlar emisiyasini amalga oshirishni ta'minlay olmagan kompaniyalarning investitsion loyihalarini tashqi moliyalashtirishning eng samarali shakllaridan biri bo'lib banklarning investitsion kreditlari paydo bo'ladi. Asosan ushbu shaklning jozibadorligi quyidagicha tushuniladi, ya'ni:

- moliyalashtirishning egiluvchan sxemasini ishlab chiqish imkoniyati;
- qimmatli qog'ozlarni joylashtirish va rasmiylashtirish bilan bog'liq xarajatlarning yo'qligi;
- moliyaviy dastaklar samarasidan foydalanish;

- tannarxga qo'shilgan xarajatlarga foiz to'lovlari hisobidan foydadan soliqning kamaytirilishi.

Maqsadli obligatsion qarzlar - korxonadan chiqarilgan bo'lib, korporativ obligatsiyalar loyihasining tashkilotchisi va aniq investitsion loyihani moliyalashtirishga mo'ljallangan mablag'larni joylashtirish hisoblanadi.

Korporativ obligatsiyalarni chiqarish va joylashtirish usuli investitsion loyihalarni moliyalashtirish uchun bank kreditlariga nisbatan qulayroq sharoit yaratilishi bilan ajralib turadi.

Ular quyidagilar:

- garov bilan ta'minlanganlik shart emas;
- emitent tashkilot yetarlicha xajmdagi uzoq muddatdagi pul mablag'lariga ega bo'lib, kam hajmdagi qarzni oladi va kichik investorlarning resurlariga yo'l ochiladi;
- qarzning so'ndirilishi odatda qarz olish muddati tugagandan so'ng amalga oshadi va mavjud qarzdun unumli foydalanishga zamin yaratadi;
- obligatsiyalar emissiyasi haqidagi ma'lumotda loyihaning biznes-rejasini kreditorlarga taqdim etish shart emas;
- har bir obligatsiyaning xaridori emitent tashkilot o'zining amalga oshirilayotgan faoliyati haqidagi axborotni taqdim etish majburiy emas;
- investitsion loyihalarda qiyinchiliklar paydo bo'lsa, emitent tashkilot obligatsiyalarni sotilgan narxga nisbatan past narxda qayta sotishi mumkin;
- obligatsiyalar egalarining yoyilganligi sababli korxonaning ichki faoliyatiga kreditorlarning ta'siri minimallashtiriladi.

Yuqoridagilardan tashqari emitent tashkilot quyidagi talablarni bajarishi lozimligi belgilab qo'yilgan:

- eng birinchi holda emitent tashkilot barqaror moliyaviy holatga ega bo'lishi zarur;
- investitsion loyihaning asoslangan va oqilona tuzilgan biznes-rejasiga ega bo'lishi shart;

- obligatsiyalarni joylashtirish va ularning emissiyasi bilan bog‘liq ushlanmalarni olib borishi lozim.

Lizing shunday investitsion faoliyat turiki unga ko‘ra ijaraga beruvchi (lizing beruvchi) moliyaviy ijara shartnomasiga asosan aniq bir sotuvchidan mulkni sotib olish majburiyatini oladi va uni ijaraga oluvchi (lizing oluvchi) vaqtinchalik foydalangani uchun to‘lovlarni olishsharti bilan beradi.

Lizing operatsiyalarining o‘ziga xos xususiyatlari an’anaviy ijara bilan taqqoslaganda quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- kelishuv obyektini lizing beruvchi emas lizing oluvchi o‘zi tanlaydi va uni o‘zining hisobiga sotib oladi;
- lizingning muddati uskunaning moddiy eskirish muddatidan kamroq bo‘ladi;
- lizing beruvchi rolda odatda moliyaviy - kredit instituti, lizing kompaniyasi va bank odatda namoyon bo‘ladi.

Umumiy investitsiyalarni moliyalashtirish manbalarining hajmi bo‘yicha lizingning ulushi: AQShda - 30% atrofida, Germaniyada - 15,7%, Fransiyada, Buyuk Britaniya, Yaponiyada - 9% atrofida, Rossiyada - 7,1%ni tashkil qilgan⁷.

Investitsion loyihalarni byudjet hisobidan moliyalashtirish, qoidaga asosan maqsadli dasturlar va moliyaviy qo‘llab-quvvatlash asosida moliyalashtiriladi. U asosan byudjet mablag‘larini quyidagi asosiy shakllarda: amaldagi yoki yana yangi tashkil qilingan tashkilotlarning ustav kapitaliga investitsiyalar, byudjet kreditlari (shu jumladan investitsion soliq krediti), subsidiya va kafolatlar taqdim etiladi.

Loyihaviy moliyalashtirish o‘z xarakteri bilan kreditorlarning keng tarkibi hamda konsorsiumlarni tashkil qilish imkonini beradi. Bank-agentlar - yirik moliyaviy institutlar ularning manfaatlarini ko‘rsatadi. Moliyalashtirish manbalari sifatida xalqaro moliyaviy bozorlar, maxsus kreditlar eksporti agentliklari, moliyaviy, investitsion, lizing va sug‘urta kompaniyalari, Xalqaro tiklanish va taraqqiyot bankining uzoq muddatli kreditlari, Xalqaro moliyaviy korporatsiyalar,

⁷ http://www.cfin.ru/investor/finance_meths.shtml

Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki, yetakchi xalqaro investitsion banklarning mablag‘lari jalb qilinadi.

Investitsiyalarni jalb qilishda yangi usullardan foydalanish kun sayin ortib bormoqda. Ulardan biri bu seleng hisoblanadi. Seleng bu lizingning bir ko‘rinishi sifatida namoyon bo‘ladi. Seleng bu - ikki tomonlama jarayon bo‘lib, majburiyatlardan iboratdir. Aniq belgilangan to‘lov evaziga ma’lum kompaniyaga mol-mulkni seleng qilishi va undan foydalanish huquqini berishi mumkin. Lekin mol-mulkni oluvchi uning egasi tomonidan birinchi so‘rovning o‘zida qaytarish huquqiga ega bo‘ladi. Moliyalashtirish shakliga ko‘ra seleng faoliyati bank faoliyatiga juda yaqin hisoblanadi.

“Forfeyting” termini inglizcha “forfaiting” va fransuzcha “a forfait” – bir butun, umumiy summa so‘zidan olingan⁸. Forfeyting 60-yillarning boshida juda keng tarqalgan. Xom-ashyo bozorida eksportyorlar uchun kurashda raqobatni kuchaytirish ta’sirida tashqi savdoda paydo bo‘lgan.

Forfeyting – bu:

1. shunday moliyalashtirish usuliki, investitsion resurslarni shakllantirishda zayom manbalaridan biridir;

2. tijorat kreditining bank kreditiga aylangan shakli. Ya’ni importyorga yo‘naltirilgan bo‘lib, veksellarni sotib olish orqali eksportyorni kreditlashtirishdir.

Forfeyting – bu tijorat kreditini bank kreditiga o‘zgarish shaklidir. Bunda investor agar shartnoma tuzish vaqtida ma’lum obyektni sotib olish uchun zarur moliyaviy mablag‘larga ega bo‘lmasa, u sotuvchiga veksellar yozib beradi. Veksellarning qiymati obyektning o‘z vaqtida to‘lanmaganning foizlari bilan qo‘shilgan qiymati, ya’ni berilgan tijorat kreditiga tengdir. Forfeyting investor uchun investitsiyalarning qimmat shaklidir. Chunki u kreditni bank orqali oladi.

Investitsion forfeyting – tashqi savdoni kreditlashtirish shakli bo‘lib, eksportyorga ma’lum ustunliklar beradi. Ularga:

- to‘lanmaslik xavfidan sug‘urtalanadi;

⁸ <https://ru.m.wikipedia.org/wiki/Форфейтинг>

- eksportyorni debitor qarzдорlikdan ozod qiladi;
- shartnomada belgilangan hisoblash stavkasining belgilangan holatda qolishini ta'minlaydi.

Shuni aytish lozimki, ushbu moliyaviy operatsiyadan foydalanishda tashqi kelishuvlarda ham, mamlakat ichida ham amalga oshirish mumkin. Investitsiyalarni boshqarish bir butun tizim sifatida tushunib, uning quyidagi o'ziga xos xususiyatlari mavjud:

- majmuaviylik – investitsiyalarni boshqarish tizimidagi har bir komponent (bo'lak)lar: obyekt va subyekt – o'zaro bir-birlarining mavjudligi uchun zarurdir. Jamg'arma kapitaliga ega va qo'yilmani amalga oshirish hohishi bo'lmagan subyektsiz investitsiyalarni kiritishning imkoni yo'q. Boshqa tomondan, iqtisodiy tizimning doimiy o'sib borishi innovatsion asosda texnik bazaning yangilanishiga, intellektual mahsulotlarni ishlab chiqish va joriy qilishga, aylanma mablag'larning oshishiga va x.k. uchun jamg'arma kapital orqali investitsiyalarni kiritish lozim;

- ierarxliklik – investitsiyalarni boshqaruvchi subyektlar o'zaro bir-biriga nisbatan bo'ysunuvchi muxitda bo'ladi, investitsiyalarning mohiyatida obyektlar esa ikkiga: resurslar va xarajatlarda ko'rinadi;

- inersiyaliklik (qarama-qarshi harakatlanish) – ierarxliklikning turli xil bosqichlarida investitsiyalarni boshqarishning bir-biriga bog'liqligi, investitsion bozorning shakllanmaganligi, investitsiyalar kiritilgan obyektlarni yaratish va ishga tushirish muddatlarining uzoqligida namoyon bo'ladi;

- sig'imliliklik – xo'jalik subyektlarining investitsion faolligiga ierarxiyadagi turli xil investitsiyalarni boshqarishning mexanizm va vositalari ta'sir ko'rsatadi. Boshqaruv subyektlari faoliyatidagi tushunmovchiliklar investitsion iqlimning yomonlashuviga olib kelib, natijada investitsion jozibadorlik pasayadi.

Shu orqali biz amaliyotda investitsiyalarni jalb qilish va boshqarish bo'yicha o'ziga xos xususiyatlarni yoritib berdik, hamda unfagi mavjuda ustunliklar va kamchiliklarni ochib berishga harakat qildik. Ulardagi imkoniyatlarni mamlakatimiz iqtisodiyotida keng foydalanish mumkinligini isbotladik.

1.3. Milliy iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarishning me'yoriy-huquqiy asoslari

Bozor iqtisodiyoti munosabatlarini takomillashtirish davlat tomonidan olib boriladigan ichki moliya siyosati bilan o'zaro bog'liq jarayon hisoblanadi. Moliyaviy resurslarni taqsimlash, qayta taqsimlash hamda u yoki bu soha uchun sarflash yoki jamg'arish respublikamizda qabul qilingan va faoliyat ko'rsatib kelayotgan taqsimot tizimi bilan uzviy bog'liqdir. Qonunchilikni rivojlanishi, adolatli va haqiqatparvar qonunlar qabul qilinishi hamda ularning hayotga tatbiq etish orqali bozor iqtisodiyotini yuksaltirishga, tadbirkorlikni keng ko'lamda tarqalishiga qaratilsa, investitsiya manbalari tarkibida davlat mablag'larining kamayishi hisobiga boshqa mulkdorlarning mablag'lari tez su'ratlarda o'sib borishiga olib keladi.

Investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarish uchun eng avvalo ularning qonunda tasdiqlangan ma'no, shakl mazmun va mohiyatini tushunib olish zarur. Buning uchun O'zbekiston Respublikasining "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonuni me'yoriy-huquqiy hujjat sifatida muhim rol tutadi. Ushbu hujjatda quyidagi tushunchalarni ko'rsatib o'tsak maqsadga muvofiq hisoblanadi, ushbu tushunchalar yangi tahrirga ko'ra qayta ko'rib chiqildi. Ya'ni investitsiyalar — qonun hujjatlarida taqiqlanmagan tadbirkorlik faoliyati va boshqa turdagi faoliyat obyektlariga kiritiladigan moddiy va nomoddiy ne'matlar hamda ularga bo'lgan huquqlar, shu jumladan intellektual mulkka bo'lgan huquqlar, shuningdek reinvestitsiyalar;

– investor — investitsiya faoliyati obyektlariga o'z mablag'larini investitsiya qilishni va boshqa investitsiya resurslarini jalb etishni amalga oshiruvchi investitsiya faoliyati subyekti;

– investitsiya majburiyati — investitsiya loyihasida nazarda tutilgan muayyan maqsadlarga erishish uchun investorning o'zi qabul qiladigan majburiyati;

– investitsiya faoliyati — investitsiya faoliyati subyektlarining investitsiyalarni amalga oshirish bilan bog‘liq harakatlari majmui;

– investitsiya faoliyati ishtirokchisi — investorning buyurtmalari bajarilishini ta’minlovchi investitsiya faoliyati subyekti;

– reinvestitsiyalar — investitsiyalardan olingan, qonun hujjatlarida taqiqlanmagan tadbirkorlik faoliyati va boshqa turdagi faoliyat obyektlariga kiritiladigan har qanday daromad, shu jumladan foyda, foizlar, dividendlar, royalti, litsenziya va vositachilik haqi, texnik yordam, texnik xizmat ko‘rsatish uchun to‘lovlar hamda boshqa shakldagi mukofotlar⁹ hisoblanadi.

Bundan tashqari ushbu bobda investitsiyalarni jalb qilishda muhim rol o‘ynaydigan investitsion resurslar haqida ma’lumot berish lozim. Investitsion resurslar haqida qonuniy va me’yoriy hujjatlarda tasdiqlangan. Ularning shakli, tarkibi va tashkil etuvchi manbalari ko‘rsatilgan quyidagi modda mavjud bo‘lib unga ko‘ra,:

Investitsiya resurslariga quyidagilar kiradi:

– pul va boshqa moliyaviy mablag‘lar, shu jumladan kreditlar, paylar, aksiyalar va boshqa qimmatli qog‘ozlar;

– ko‘char va ko‘chmas mol-mulk (binolar, inshootlar, uskunalar va boshqa moddiy qimmatliklar) hamda ularga bo‘lgan huquqlar;

– intellektual mulk obyektlari, shu jumladan texnikaviy hujjatlar tarzida tuzilgan texnikaga, texnologiyaga, tijoratga oid va boshqa bilimlar, u yoki bu turdagi ishlab chiqarishni tashkil etish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalar va ishlab chiqarish tajribasi majmui, nou-xau;

– yerga va boshqa tabiiy resurslarga, binolarga, inshootlarga, uskunalarga egalik qilish va ulardan foydalanish huquqi, shuningdek mulk huquqidan kelib chiquvchi boshqa ashyoviy huquqlar.

⁹ O‘zbekiston Respublikasining 1998 yil 24 dekabrda “Investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi qonuni, 3-modda.

Investitsiya resurslariga qonun hujjatlariga muvofiq boshqa qimmatliklar ham kiritilishi mumkin¹⁰.

Investitsiyalarni jalb qilishda asosiy ishlardan biri bu investorga kafolatlar bera olish hisoblanadi. Ya'ni investitsiyaning xavfsizligini ta'minlashdir. Shu asosda qonun bilan belgilangan tartibda investitsion faoliyat ishtirokchisi o'ziga xos majburiyatlarni o'z bo'yniga oladi.

Investitsiya faoliyati ishtirokchisining majburiyatlari

- qonun hujjatlarida belgilangan texnik jihatdan tartibga solish normalari, qoidalar va talablariga rioya etishi;
- shartnomalarni o'z vaqtida va lozim darajada bajarishi;
- shartnoma majburiyatlari bajarilmaganligi yoki lozim darajada bajarilmaganligi tufayli investorga yetkazilgan zararining o'rnini qoplashi;
- davlat boshqaruvi organlari va mahalliy davlat hokimiyati organlarining o'z vakolatlari doirasida qo'yadigan talablarini bajarishi;
- mablag'lardan belgilangan maqsadda foydalanishi;
- litsenziyalanishi lozim bo'lgan faoliyatni amalga oshirish uchun litsenziya olishi shart.

Investitsiya faoliyati ishtirokchisining zimmasida qonun hujjatlariga muvofiq boshqa majburiyatlar ham bo'lishi mumkin¹¹.

O'zbekiston Respublikasiga investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarisha eng yetakchi hamda muhim vazifani O'zbekiston Respublikasining Investitsiya dasturi bajaradi. Unga ko'ra mamlakatdagi deyarli barcha investitsiyalarning jalb qilinishi, joriy qilinishi, boshqarilishi hamda keyingi yillar uchun istiqbolli loyihalarning ko'rsatilishi ahamiyatga molikdir.

Ushbu dasturda deyarli barcha vazirliklar, qo'mitalar va boshqa davlat organlari hamda chet el tashkilotlarining loyihalari o'z o'rnini topgan. Investitsion dastur haqida O'zbekiston Respublikasining "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonunda aniq ta'rif berilgan va u quyidagicha ko'rinishda, O'zbekiston

¹⁰ O'zbekiston Respublikasining 1998 yil 24 dekabrda "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonuni, 7-moddasi.

¹¹ O'sha yerda, 13-moddasi.

Respublikasining Investitsiya dasturi bu O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tasdiqlanadigan mamlakat iqtisodiyotini barqaror va izchil rivojlantirishga erishishga, mavjud tabiiy, mineral xom-ashyo, moliyaviy, moddiy va mehnat resurslaridan oqilona foydalanish yo'li bilan mamlakatning ayrim tarmoqlari va mintaqalarini tuzilmaviy qayta tashkil etish bo'yicha asosiy ustuvor yo'nalishlar hamda strategik vazifalarni ro'yobga chiqarishga qaratilgan, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarida amalga oshiriladigan investitsiya loyihalarini o'z ichiga olgan, o'zaro bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan choralar majmuidir¹².

Investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish quyidagi yo'llar bilan amalga oshiriladi:

- investitsiyalarni jalb qilish va oshqarishning qonunchilik asosini takomillashtirish;

- soliq to'lovchilar va soliq solish obyektlarini, soliq stavkalari va ularga doir imtiyozlarni tabaqalashtiruvchi soliq tizimini qo'llash va uning yangi shakllarini ishlab chiqish orqali takomillashtirish;

- asosiy fondlarni tezkor su'ratlarda amortizatsiya qilish orqali yangilashni yo'lga qo'yish;

- me'yorlar, qonun-qoidalar va standartlarni belgilash orqali ularga rioyaqilinishini ta'minlash;

- monopoliyaga qarshi chora-tadbirlarni ishlab chiqish va qo'llash;

- kredit siyosati va narx belgilash siyosatini muntazam ravishda zamon bilan hamnafas holatda o'tkazib borish;

- tabiiy resurslarga egalik qilish va ulardan foydalanish shartlarini belgilash, yangilarini ishlab chiqib amaliyotga joriy qilish;

- investitsiya loyihalarini ekspertiza qilish mexanizmlarini belgilab berish.

O'zbekiston Respublikasining Investitsiya dasturiga kiritilgan investitsiya loyihalarining amalga oshirilishi monitoringi ham olib boriladi.

¹² O'zbekiston Respublikasining 1998 yil 24 dekabrda "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi qonuni, 20-modda..

Shu sababli xorijiy investitsiyali korxonalar faoliyatini jonlantirish va bevosita xorijiy investitsiyalar oqimini ko'paytirish maqsadida quyidagi qo'shimcha tadbirlarni amalga oshirish kerak deb hisoblaymiz. Bu tadbirlarni amalga oshirish orqali biz kelajakda samarali natijalarga erishishimiz mumkin bo'ladi. Ushbu tadbirlarga quyidagilar kiradi:

1. Mamlakat investitsiya iqlimini yaxshilash va yechimini topish maqsadida, xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar mutaxassislari, hududiy hokimliklarining mutaxassis vakillari, investitsiya imkoniyatiga ega bo'lgan yirik kompaniya va korxonalar rahbarlari hamda respublikaning investitsiyalar sohasidagi etuk olimlari ishtirokida, keng jamoatchilik o'rtasida muloqot tashkil qilib, mahalliy aholi va chet el mamlakatlari vakillarining mablag'larini jalb qilish mumkin. Shu asosda masalaga keng jamoatchilik fikrini jalb qilib, mutaxassislar, olimlar va amaliyotchilar o'rtasida ilmiy va iqtisodiy asoslangan yagona investitsiya siyosatini, shuningdek, qabul qilingan qonun va qarorlarning amaldagi mexanizmini takomillashtirish mumkin.

2. Investitsiyalar oqimiga (nafaqat xorijiy, balki ko'p tomonlama ichki investitsiyalar taalluqli) ta'sir qiluvchi omillardan biri sifatida marketing tadqiqotini yanada jadal ravishda olib borish orqali, jahon bozori uchun zarur ko'plab mahsulotlar va xizmatlarni olib chiqish orqali investitsiya oqimini oshirish mumkin. Bu holatni faqat investitsiyalarning o'ziga bog'liq qaratilib, echim izlamasdan, aholi va korxonalarning iste'mol qobiliyatini ko'tarish, ishlab chiqarilgan tovarlar va xizmatlarga iisbatan sog'lom talab darajasini oshirish nuqtai nazaridan qaralishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

3. Korxonalarning moliyaviy ko'rsatkichlari hamda iqtisodiy indikatorlar haqida aniq, shaffof va ishonchli axborot ta'minotini yanada takomillashtirish zarur. O'zbekiston investitsion muhitni takomillashtirish xorijiy investitsiyalarni jalb qilish qulay makroiqtisodiy siyosatni yaratish bo'yicha ish olib borish muhim hisoblanadi. Buning uchun inflyasiya darajasini holatda ushlab turish, inflyasiyani loyihalarning qiymati o'sishiga ta'sirini kamaytirib boorish talab etiladi.

Xorijiy investitsiyalar tarkibida to'g'ridan – to'g'ri xorijiy investitsiyalar miqdorini keskin ko'paytirishga ko'proq e'tibor qaratish lozim. Investitsiyalarni real ishlab chiqarishga, xizmat ko'rsatishga birinchi navbatda xom – ashyoni qayta ishlovchi tarmoqlarga jalb etish lozim deb o'ylaymiz.

Investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish, bizning fikrimizcha, yakka hokimlikkaga qarshi erkin raqobatga ega muhit yaratish, raqobatni rag'batlantirish va rivojlantirish, kichik va o'rta biznes korxonalarini qo'llab - quvvatlab turish, samarali va hamma uchun manfaatli bo'ladigan soliq siyosatini yuritishning yo'nalishkarini belgilab olish lozim.

Moliya tizimini boshqarishning funksiyasini asosan davlatlar tartib bo'yicha bajaradi. Lekin, oxirgi yillarda rivojlangan mamlakatlarda korxonalarning bu funksiyasini boshqasiga o'tuvchi tendensiyasi ya'ni nodavlat korxonalarini birlashtiruvchilarga o'tmoqda.

Ba'zi hollarda xususiy sektor korxonalari maxsus ixtisoslashtirilgan xalqaro korxonalarga aylanib qolmoqda,. Masalan: "AQShda moliyaviy hisob kitoblar standarti bo'yicha FASB – Financial Accounting Standard Board, fond birjalari, xuddi Xalqaro svoplar savdosi assotsiatsiyasiga o'xshagan ISDA – International Swap Dealers Association. Shuni qayd etish lozimki, Qonunlar bilan birga kelishilgan va kelishilmagan tartiblar amalda qo'llanilib, bu mazkur davlat Qonunni tartibga solish maqsadida bajarish zarur va barcha uchun majburiydir"¹³. Bunga misol uchun fond birjasidagi broker va maklerlarning savdosi tartibga solinadi. Investitsiya faoliyatida narx belgilash, Investitsiya faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish va boshqa kafolatlar belgilangan. Markazlashtirilgan investitsiyalarni joylashtirish, O'zbekiston Respublikasining Investitsiya dasturi, Investitsiya loyihalari ekspertizasi, Investitsiyalarni himoya qilish, Mablag'lardan foydalanish kafolatlari, Investitsiyalarning qo'shimcha kafolatlari va himoya qilish choralari, Ochiq axborotdan erkin foydalana olish, Investitsiya faoliyati to'grisidagi Qonun hujjatarini buzganlik uchun javobgarliklar belgilangan.

¹³ N.Karimov, R. Xojimatov "Investnsiyani tashkil etish va moliyalashtirish" O'quv qollanma. – Toshkent.: TDIU, 2011 yil, 65 b.

Respublikada investitsiya faoliyati Qonunlar tizimi bilan va mamlakatimiz Prezidenti Karimov I.A.ning Farmonlari, Vazirlar Mahkamasining Qarorlari va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solib turiladi.

O'zbekiston Respublikasida investitsiya munosabatlarini tartibga solish o'zagini 1998 yil 24 dekabrda "Investitsiya faoliyati to'g'risida", 1998 yil 30 aprelda "Xorijiy investitsiyalar to'g'risida", 1998 yil 30 aprelda "Kafolatlari va xorijiy investorlar huquqlarini himoya qilish choralari to'g'risida"gi Qonunlar tashkil etadi. Shu bilan bir qatorda, chet el investitsiyalari to'g'risidagi, chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'g'risidagi Qonun hujjati, O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari bilan ham tartibga solib borilmoqda.

"Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonunda investitsiya faoliyati to'g'risidagi qonun hujjatiga izoh berilgan. Investitsiya faoliyati to'g'risidagi qonun hujjati ushbu Qonun va boshqa qonun hujjataridan iborat. Qoraqalpog'iston Respublikasida investitsiya faoliyati sohasidagi munosabatlar Qoraqalpog'iston Respublikasi qonun hujjati bilan ham tartibga solinadi. Huquqlarni berish paytida taraflarning o'zaro munosabatlari ular tuzadigan shartnomalar asosida tartibga solinadi. Investitsion faoliyat to'g'risidagi qonunda faoliyat ishtirokchilarini ham huquqlari ular bilan teng holda himoyalangan. Jumladan:

Investitsiya faoliyatining ishtirokchisi quyidagilarga haqli:

- tanlov (tender) savdosining ishtirokchisi bo'lish;
- investorlar bilan ularning buyurtmalarini bajarish uchun shartnomalar tuzish;
- agar qonun hujjatarida yoki shartnomada boshqacha tartib belgilanmagan bo'lsa, investor oldidagi o'z majburiyatini bajarishga boshqa shaxslarni jalb etish;
- agar qonun hujjatarida yoki shartnomada boshqacha tartib belgilanmagan bo'lsa, investitsiya faoliyati obyektining haqiqiy qiymatini pasaytirish natijasida erishilgan tejamni mustaqil ravishda tasarruf etish.

Investitsiya faoliyati ishtirokchisi qonun hujjatlariga muvofiq boshqa huquqlarga ham ega bo'lishi mumkin¹⁴.

Investorlarning bu huquqlari bilan ko'shimcha ravishda ularning majburiyatlari mamlakat oldidagi majburiyatlarni bajarish ko'rsatib o'tilgan. Jumladan;

Investor:

- investitsiya loyihalarida sanitariya-gigiena, radiatsiya, ekologiya, arxitektura-shaharsozlikka oid va boshqa talablarga rioya etilganligi xususida ekspertiza xulosasini olishi;

- monopoliyaga qarshi qonun hujjatarining talablariga rioya etishi;

- soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni to'lashi;

- shartnoma bajarilmasligi yoki lozim darajada bajarilmasligi tufayli investitsiya faoliyati ishtirokchisiga yetkazilgan zararni qoplashi;

- mahalliy davlat xoqimiyati organlari va davlat boshqaruvi organlarining o'z vakolati doirasida qo'yiladigan talablarini bajarishi shart¹⁵.

O'zbekiston Respublikasining "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonunda "Investitsiya fondlari, Investitsiya faoliyati subyektlari huquqlarining kafolatlari, Investitsiyalarni himoya qilish, Mablag'lardan foydalanish kafolatlari, Investitsiyalarning qo'shimcha kafolatlari va himoya qilish choralari, Ochiq axborotdan erkin foydalana olish", kabi qo'shimcha va asosiy ma'lumotlar moddalar bilan qonuniy shaklda tasdiqlab qo'yilgan. Yuqorida ko'rsatib o'tilgan qonuniy hujjatlar asosida biz mamlakatimizda olib borilayotgan investitsion siyosat va faoliyatning huquqiy asoslari haqida qisqacha fikrga ega bo'ldik. Ya'ni unga ko'ra davlatimiz investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarish jarayoni asosan "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni va O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan har yili yangi tartibda tasdiqlanadigan "Investitsiya dasturi" orqali amalga oshirib boradi va mamlakatimizning iqtisodiyotini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

¹⁴ O'zbekiston Respublikasining 1998 yil 24 dekabrda "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi qonuni, 12-modda...

¹⁵ O'sha yerda, 11-modda...

I bob bo'yicha xulosa

Dissertatsiya ishining birinchi bob bo'yicha xulosani boshlashdan avval kichik ta'rif kiritib ketishni lozim topdik. Ya'ni unga ko'ra "mamlakatni iqtisodiy rivojlantirish jarayonida ilmiy va nazariy asoslangan, barcha uchun tushunarli ishlarning hajmi qanchalik ko'payaversa, ushbu ishlarni amaliyotda ro'yobga chiqarish nisbatan osonroq tartibda amalga oshiriladi".

Dissertatsiya ishining birinchi rejasi "Iqtisodiyotga investitsiyalarini jalb qilish va boshqarishga bo'lgan yondashuvlar konsepsiyasi"ga qaratilgan. Unga ko'ra butun dunyo mamlakatlarining olimlari ushbu konsepsiya ustida ko'plab ilmiy izlanishlar olib borgan. Ushbu izlanishlarni o'rgangan holda mamlakatga investitsiyalarni jalb qilish va boshqarish konsepsiyasining asosida quyidagi muhim yondashuvlar mavjud:

- investitsion faoliyatni tanlash;
- investitsion jozibadorligini baholash;
- investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarishning usullari tanlash;
- ijtimoiy muammolarni hisobga olish talab etiladi.

Bobning ikkinchi rejasida "Iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilish va boshqarishning o'ziga xos xususiyatlari" ochib berilgan. Unda jahon amaliyotida qo'llanilib kelayotgan investitsiyalarni jalb qilish odatiy va deyarli barchaga ma'lum usullari, ya'ni o'z-o'zini moliyalashtirish, aksiyalashtirish, kredit orqali moliyalashtirish, lizing kabi yo'nalishlar kiritilgan. Shu bilan bir qatorda amaliyotga endigina kirib kelayotgan usullar bo'lgan, forfeyting va seleng usullari haqida atroflicha nazariy ma'lumotlar berib o'tilgan. Bobning uchinchi rejasida "Investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarishning huquqiy asoslari" keltirilgan. Unga asosan investitsion faoliyatni tartibga solayotgan va boshqarish uchun ko'maklashayotgan turli xil me'yoriy-huquqiy hujjatlar tavsifi ko'rsatib o'tilgan.

Bundan tashqari mamlakatimizga investitsiyalarni kirituvchi asosiy shaxslar ya'ni investorlarga yaratilayotgan imkoniyatlar va investitsion faoliyatning ishtirokchilari zimmasiga yuklatilgan majburiyatlar batafsil yoritib berilgan.

II BOB. RESPUBLIKA IQTISODIYOTGA INVESTITSİYALARNI JALB QILISH VA ULARNI BOSHQARISHNING AMALDAGI HOLATI VA TAHLILI

2.1. O‘zbekistonda investitsion siyosat va davlat tomonidan boshqarishning hozirgi darajasi

Bozor iqtisodiyotini modernizatsiya va diversifikatsiyalash sharoitida iqtisodiyotimizga investitsiyalarni jalb etish va ulardan samarali foydalanish ham ijtimoiy, ham iqtisodiy ahamiyat kasb etadi. Investitsiyalar iqtisodiyotda qayta yoki takror ishlab chiqarish sur‘atlari va hajmiga ta’sir qiladi, ilmiy-texnik rivojlanishni va aholining asosiy qismining band bo‘lishini ta’minlaydi. Buning asosiy sabablaridan biri sifatida iqtisodiyotimizdagi tub tarkibiy o‘zgarishlar, mehnat resurslarining ratsional hamda optimal joylashtirilishi va rivojlanishi ko‘p hollarda investitsion faoliyatga bog‘liq.

“Investitsiya siyosati – bu iqtisodiyotning ustivor tarmoqlarini rivojlantirish, qo‘llab – quvvatlash, markazlashgan investitsiyalash jarayonidan nomarkazlashgan investitsiya jarayoniga o‘tish, ustivor investitsion loyihalarni qo‘llab quvvatlashga qaratilgan mexanizm, uslublar yig‘indisi hisoblanadi”¹⁶.

Davlatning tashqi investitsiya siyosati – bu mamlakat tashqarisidagi investitsiyalar oqimini davlat tomonidan jalb qilish, boshqarish, tartibga solish va nazorat qilish chora-tadbirlari tizimidir.

Investitsiya siyosati davlatning ijtimoiy-iqtisodiy yuksalishi borasidagi aniq bir maqsadga yo‘naltirilgan bo‘lib, ushbu faoliyatning muhim vositalaridan biri deyishimiz mumkin. Bu siyosat mamlakatning siyosiy sohadagi asosini tashkil etadi yoki mamlakatning hoh u rivojlangan bo‘lsin, hoh endi rivojlanayotgan bo‘lsin siyosiy munosabatlarning o‘zagi sifatida xizmat qiladi. Investitsiya siyosati davlatning moddiy ne‘matlar ishlab chiqarishni tashkil etishda investitsiyalarni to‘g‘ri yo‘naltirib turuvchi vazifani bajaruvchi mexanizmdir.

¹⁶ Karimov N, Xojimatov R. “Investitsiyani tashkil etish va moliyalashtirish” O‘quv qollanma. – Toshkent.: TDIU, 2011 yil, 97 b.

Davlat siyosatining bu sohasi tashkiliy-huquqiy tomondan qaralganda, tegishli boshqaruv organlarning investitsion siyosatdagi maqsadlari va vazifalarini belgilab berib ularni amalga oshirish uchun mablagʻlarni qidirish faoliyatidan tashkil topgan.

Respublikamiz Prezidenti investitsiya siyosatining quyidagi asosiy tamoyillarni asoslab berganlar:

- tashqi iqtisodiy faoliyatni yanada erkinlashtirish boʻyicha aniq maqsadga qaratilgan siyosat yuritish;

- respublika iqtisodiyotiga bevosita kapital mablagʻni keng jalb qilish uchun zamin yaratadigan ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy va boshqa sharoitlarni takomillashtirish;

- respublikamizga jahon talabiga mos xalqaro darajadagi texnologiyalarni olib kirayotgan, xalq xoʻjaligini zamonaviy va innovatsion tarkibini vujudga keltirishga yordamlashayotgan xorijiy investorlarga nisbatan eshiklarni ochib qoʻyish siyosatini oʻtkazish;

- mablagʻlarni respublika mustaqilligini taʼminlaydigan va raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish va xizmatlar koʻrsatish bilan bogʻliq boʻlgan muhim ustuvor yoʻnalishlarda birlashtirish.

Xorijiy investorlarning mablagʻlarini barcha uchun manfaatli jalb etishda ularning sarmoyalarini himoyalanganligi va davlat tomonidan nazorat qilinishi toʻgʻrisidagi kafolatlar muhim hisoblanadi.

Aks holda ular oʻz investitsiyalarini milliy iqtisodiyotimizga kiritishda iqtisodiy va moliyaviy jihatdan choʻchiydilar. Shu sababli, chet ellik sarmoyadorlarning investitsiyalarini ixtiyoriy sugʻurta qilish, huquqlarining kafolatganligi, ularning mol-mulklarini xavflardan muhofaza qilinishi taʼminlanadi. Xorijiy investorlar oʻz faoliyatlari natijasida olgan foydalarini hech qanday cheklovlersiz chetga oʻtkazishlari, ularni respublika hududida qayta investitsiyalashlari, yoki, ulardan oʻz istaklariga koʻra boshqa turli xil qonuniy

maqsadlarda foydalanishlari kafolatlanadi. Shunday qulay muhit natijasida ularning faoliyatlari rivojlanib taraqqiy etmoqda.

Investitsion jozibadorlikni oshirish borasida iqtisodchi olimlar quyidagi fikrlarni keltirganlar. Xususan, D.A.Ednovitskiy, V.A.Babushkin, N.A.Baturinalar investitsion jozibadorlikni investitsion tavakkalchilik bilan bog'laydilar. Ular investitsion jozibadorlik deganda Tashkilotning shunday holatini tushunadiki, bunda "kapital egasida tavakkalchilikka borish, shuningdek, pul ko'rinishida va asosiy vositalar shaklidagi investitsiyalar oqimini ta'minlash istagi paydo bo'ladi. Bu vaziyatda kapital ta'minlovchi va ma'lumot oluvchilarning ishonchi tashkilotning investitsion jozibadorlik darajasining asosiy va juda sezuvchan hosilasi hisoblanadi"¹⁷.

Biroq mamlakatimizda investitsiyalarni jalb qilish va boshqarish usullarini takomillashtirish, shu bilan bir qatorda, ularni moliyalashtirish manbalarini optimallashtirish kabi hali o'z echimini to'liq topmagan muammolar mavjud.

Ushbu muammolarni xal etishda quyidagi takliflarni keltirib o'tishimiz mumkin:

- kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning investitsion jozibadorligini oshirishda investitsiya fondlarini rivojlantirish va yangilarini yaratish;
- barcha turdagi investitsion loyihalarni moliyalashtirishga qaratilgan ixtisoslashgan fondlarni shakllantirish;
- tijorat banklari tomonidan subyektlarning boshlang'ich kapitalini shakllantirish va ularning investitsion loyihalarini qo'llab-quvvatlash maqsadida uzoq muddatli kreditlar hajmini oshirish orqali mamlakatimizdagi investitsiyani boshqarish muammolarini hal qilishga erishish imkoniyatiga ega bo'lamiz.

Yuqoridagilarni joriy etish orqali mamlakatimizning investitsion jozibadorligini oshirish imkonini yaratadi. Shu bilan birga yetarli darajada rivojlantirish va sohalarga innovatsion muhitni olib kirish bilan quyidagi ijobiy natijalarga erishish mumkin:

¹⁷ Д.А. Ендиновицкий, В.А. Бабушкин, Н.А. Батурина и др. Анализ инвестиционной привлекательности организации: научное издание/ М.: КНОРУС, 2010.- 376с.

– investitsion jozibadorlikni oshirish va hududlarga investitsiya jalb qilishni yaxshilash, bozor munosabatlarining mustahkamlanishiga yordam beradi;

– kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni moliyaviy qo'llash, investitsiya maqsadlari, boshlang'ich kapitalni shakllantirish uchun uzoq muddatli kreditlar ajratish hajmini oshiradi;

– raqobat muhitini rivojlanishi mamlakatda ijtimoiy-iqtisodiy sharoitning sifatini yaxshilash uchun kuchli vosita bo'ladi;

– ijtimoiy va iqtisodiy muammolarni ma'lum darajada hal qilinishini ta'minlash iqtisodiyotning strategik taraqqiyotiga olib keladi.

Ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish uchun bu sohalarni zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlash, ularni ma'naviy jihatdan yangilash, tarkibiy jihatdan texnik va texnologik qayta tuzish kabi tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Hozirgi kunda mamlakatimizning eng og'riqli nuqtalaridan biri bu investitsiyalarni moliyalashtirishdagi muammolarning mavjudligi. Bu muammolarni yechish uchun hukumatimiz tomonidan bir qator chora-tadbirlar ishlab chiqilmoqda. Buning natijasida investitsiyalarni moliyaviy manbalari tarkibida sezilarli o'zgarishlar ro'y bermoqda. Investitsion sharoit investitsiyani samarali kiritish uchun yangi imkoniyatlarni shakllantirib beradi.

Boshqacha aytganda, qulay investitsion iqlimning yaratilishi korxonalar uchun sof foydaning o'sishi va xarajatlar, risklar qisqarishiga olib keladi. Natijada, investitsiya muhiti yaratilishi tufayli mehnat unumdorligining ko'tarilishi, innovatsiyalarni joriy qilish, sifat va mahsulot raqobatbardoshligi mustahkamlashuvi, aholi bandligini ta'minlash, soliq to'lovlarini oshirishni anglatadi.

Quyidagi raqamlar iqtisodiyotimizda yuz berayotgan tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirishda investitsiyalarning muhim ahamiyat kasb etayotganligidan ko'rsatib turibdi. Ushbu raqamlarning to'liq ko'rinishi quyidagi jadvalda aks ettirilgan (2.1-jadval).

2.1-jadval

Kapital qo'yilmalar dinamikasi va tarkibi, (trln. so'mda)¹⁸

Moliyalashtirish manbalari	2009 yil	2010 yil	2011 yil	2012 yil	2013 yil	2014 yil	2015 yil
Kapital qo'yilmalar, jami	10,46	18,2	20,7	23,7	27,1	33	40,6
Shu jumladan:							
1. Markazlashtirilgan investitsiyalar:	2,5	3,8	4,7	5,7	6,7	8,5	8,99
1.1. Byudjet mablag'lari	0,9	0,8	0,95	1,06	1,3	1,5	1,8
1.2. Byudjetdan tashqari jamg'armalar	0,6	0,65	0,9	1,4	1,9	2,1	2,3
1.3. Tiklanish va taraqqiyot fondi (so'mga ekvivalent hisobida)	0,3	1,37	1,35	1,4	1,6	1,98	2
1.4. Hukumat kafolati ostida jalb qilingan xorijiy investitsiya va kreditlar (so'mga ekvivalent hisobida)	0,68	0,87	1,4	1,7	1,75	2,81	2,47
2. Markazlashtirilmagan investitsiyalar:	7,99	14,4	16	17,9	20,4	24,4	31,61
2.1. Korxona mablag'lari	4,6	7,78	7,53	6,83	8,15	8,56	11,8
2.2. Tijorat banklarining kreditlari va boshqa qarz mablag'lari	0,56	1,53	2,07	3,5	3,24	4	5,34
2.3. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar va kreditlar (so'mga ekvivalent hisobida)	1,96	3,87	3,83	4,34	4,56	6,17	6,56
2.4. Aholi mablag'lari	0,83	1,22	2,6	3,24	4,48	5,72	7,88

Har tomonlama qulay investitsiya muhiti korxonalar faoliyat samaradorligiga ta'sir etib, investitsiyalarni jalb qilish va to'g'ri boshqarishga xos daromadlarning ortishiga olib boradi. Mamlakatimizda chuqur tarkibiy o'zgarishlar, siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy hayotning barcha tomonlarini isloh etish va erkinliklar yaratish, iqtisodiyotimizni rivojlantirish va modernizatsiya qilish jarayonlarini jadal sur'atlar bilan taraqqiy etishiga zamin yaratmoqda. To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar hajmi ortmoqda. Bu esa o'z navbatida hukumatimiz tomonidan bu yo'nalishga ko'proq jab qilinayotganidan dalolat beradi.

¹⁸ «O'zbekiston Respublikasining "Investitsiya dasturi to'g'risida" №PP-1668, №PP-1855, №PP-2069, №PP-226469. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari asosida muallif tomonida tuzilgan..

Prezidentimiz Karimov I.A. ta’kidlaganlaridek, «...uzoq muddatli istiqbolga mo’ljallangan, mamlakatimizning salohiyati, qudrati va iqtisodiyotimizning raqobatbardoshligini oshirishda muhim ustuvor yo’nalish – bu asosiy yetakchi sohalarni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilash, transport va infratuzilma kommunikatsiyalarni rivojlantirishga qaratilgan strategik ahamiyatga molik loyihalarni amalga oshirish uchun faol investitsiya siyosatini olib borishdan iborat»¹⁹.

Agar biz o’tgan davr mobaynida mamlakatimiz iqtisodiyotiga kiritilgan investitsiyalar hajmiga e’tibor bersak uning ortib borayotganini ko’ramiz. Respublikamizda korxonalarga jalb qilinayotgan investitsiyalarning asosiy yo’nalishlaridan biri yirik investitsion loyihalar asosida yangi ishlab chiqarishni yaratish, mavjudlarini modernizatsiyalash va rekonstruksiya qilishdir. Bu ko’rsatkichlarni umumlagan holda yirik investitsion loyihalar asosida yangi ishlab chiqarishni yaratish, mavjudlarini modernizatsiyalash va rekonstruksiya qilish uchun 2015-yilda jami 6198,9 million dollar o’zlashtirildi (2.2-jadval).

2.2-jadval

Yirik investitsion loyihalar asosida yangi ishlab chiqarishni yaratish, mavjudlarini modernizatsiyalash va rekonstruksiya qilish bo’yicha o’zlashtirish tahlili, (mln.doll)²⁰

Nomlanishi	2012 yil	2013 yil	2014 yil	2015 yil	2013 yil 2012 yilga nisbatan foizda	2014 yil 2013 yilga nisbatan foizda	2015 yil 2014 yilga nisbatan foizda
UMUMIY JAMI	5745,9	5449,6	5917,2	6198,9	94,84	108,58	104,76
yangi qurilish	3128,3	3301,9	4084,4	4199,9	105,55	123,70	102,83
modernizat-siya va rekonstruk-siyalash	1820,6	1775,8	1964,5	1778,6	97,54	110,62	90,54
boshqa yo'nalishlar	796,9	371,9	198,3	220,2	46,66	53,32	111,03

¹⁹ Karimov I.A. “ Asosiy vazifamiz – vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir” Toshkent: “O’zbekiston”, 2010 yil. 65 bet.

²⁰ «O’zbekiston Respublikasining “Investitsiya dasturi to’g’risida” №PP-1668, №PP-1855, №PP-2069, №PP-2264. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari asosida muallif tomonida tuzilgan.

Yuqoridagi ma'lumotlardan kelib chiqib hozirgi kunda yirik investitsion loyihalar asosida yangi ishlab chiqarishni yaratish, mavjudlarini modernizatsiyalash va rekonstruksiya qilishga investitsiyalar ko'proq ajratilmoqda. Lekin boshqa yo'nalishlarga yetarlicha investitsiyalar ajratilmayotganligi tufayli energetika, kimyo sanoati, avtosanoat, aviatsiya sanoati va qishloq xo'jaligining ba'zi yo'nalishlaridagi ko'rsatkichlari qisman pasayganligini inobatga olib, ushbu yo'nalishlarga jalb qilinayotgan investitsiyalar hajmini oshirish lozim.

Hozirgi kunda jahonning turli mamlakatlarida yuqori templarda sodir bo'layotgan voqealar va birinchi bo'lib, qarama-qarshiliklarning kuchayishi, dunyo bozorlaridagi vaziyatning juda tez o'zgarib borayotgani, hali ham davom etayotgan moliyaviy-iqtisodiy inqirozning oldini olish va aniq yo'naltirilgan investitsion siyosat yuritish eng muhim omil hisoblanadi. Respublikamiz iqtisodiyotiga investitsiyalarni jalb qilishning yana bir yo'nalishi bu O'zbekiston Respublikasi kafolati bilan chet el kreditlarini jalb qilish va o'zlashtirish hisoblanadi.

Bu yo'nalish bo'yicha yangi qurilishga sarf qilingan va o'zlashtirilgan investitsiyalarning hajmi sezilarli darajada ko'tarildi va 2014-yilda 2013-yilga nisbatan o'zlashtirish 248,86 foizni va jalb qilish esa 103,2 foizni tashkil etdi. Mavjud ishlab chiqarishni modernizatsiya va rekonstruksiyalash uchun o'zlashtirilishi kutilgan investitsiyalarning hajmi 2014-yilda 2013-yilga nisbatan 120,1 foiz va ularni jalb qilish 97,73 foiz bo'ldi. Shuni ta'kidlash kerakki, O'zbekiston Respublikasi kafolati bilan chet el kreditlarini o'zlashtirish hajmi ham 2013-yilga nisbatan 2014-yilda mos ravishda 38,7 foizga o'sgan. Bu ko'rsatkichlarni umumlagan holda hukumatimiz kafolati bilan chet el kreditlarini jalb qilish va o'zlashtirish bo'yicha investitsiyalar hajmi mos ravishda 2014-yilda jami 1227,26 va 1214,5 million dollarni tashkil etgan. 2015 yilda ushbu yo'nalish bo'yicha investitsiyalarning o'zlashtirish darajasi foiz ko'rsatkichida pasaygan va ushbu holatni yaxshilash talab etiladi. Quyida yo'nalish bo'yicha jadvalni ko'rishingiz mumkin. (2.3-jadval)

2.3-jadval

**O‘zbekiston Respublikasi kafolati bilan chet el kreditlarini jalb qilish bo‘yicha
investitsiya loyihalarini o‘zlashtirish tahlili, (mln.doll)²¹**

Nmlanishi	2012 yil	2013 yil	2014 yil	2015 yil	2013 yil % hisobida 2012 yilga nisbatan	2014 yil % hisobida 2013 yilga nisbatan	2015 yil % hisobida 2014 yilga nisbatan
UMUMIY JAMI	900,71	836,49	1214,5	965,8	92,87	145,19	79,52
yangi qurilish	107,72	208,92	519,91	436,88	193,95	248,86	84,03
modernizat- siya va rekonstruk- siyalasoh	428,76	458,67	550,86	399,84	106,98	120,10	72,58
boshqa yo'nalishlar	364,23	168,9	143,72	128,28	46,37	85,09	89,26

Respublika iqtisodiyotidagi investitsiyalarni jalb qilishning yana bir yo‘nalishi bu tashkilotlarning xususiy mablag‘lari hisobidan amalga oshiriladigan yirik investitsion loyihalar hisoblanadi. Ushbu yo‘nalish bo‘yicha yangi qurilishga sarf qilingan va o‘zlashtirilgan investitsiyalarning hajmi sezilarli darajada ko‘tarildi va 2014-yilda 2013-yilga nisbatan o‘zlashtirish 12,4 foizga o‘sgan.

Mavjud ishlab chiqarishni modernizatsiya va rekonstruksiyalash uchun o‘zlashtirilishi kutilgan investitsiyalarning hajmi 2014-yilda 2013-yilga nisbatan 12,48 foizga qisqargan. Shu bilan birga tashkilotlarning xususiy mablag‘lari hisobidan amalga oshiriladigan yirik investitsion loyihalarining boshqa yo‘nalishlarga qaratilgan hajmining o‘zlashtirilishi 2014-yilga nisbatan 2015-yilda 178,58 foiz bo‘lgan va sezilarli o‘sish kuzatilgan.

Bu ko‘rsatkichlarni umumlagan holda tashkilotlarning xususiy mablag‘lari hisobidan amalga oshiriladigan yirik investitsiyalarning o‘zlashtirilish hajmi 2015-yilda jami 1640,69 million dollarni tashkil etgan va sezilarli darajada pasayish kuzatilgan bu haqida quyida jadval orqali batafsil ma’lumot olishingiz mumkin (2.4-jadval).

²¹«O‘zbekiston Respublikasining “Investitsiya dasturi to‘g‘risida” №PP-1668, №PP-1855, №PP-2069. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari asosida muallif tomonida tuzilgan.

Tashkilotlarning xususiy mablagʻlari hisobidan amalga oshiriladigan yirik investitsion loyihalarni oʻzlashtirish tahlili, (mln.doll)²²

Nomlanishi	2012 yil	2013 yil	2014 yil	2015 yil	2013 yil % hisobida 2012 yilga nisbatan	2014 yil % hisobida 2013 yilga nisbatan	2015 yil % hisobida 2014 yilga nisbatan
UMUMIY JAMI	1737,57	1609,5	1448,12	1640,69	92,63	89,97	113,30
yangi qurilish	662,85	578,67	576,93	666,96	87,30	99,70	115,61
modernizatsiya va rekonstruksiyalash	961,03	907,06	742,92	744,67	94,38	81,90	100,24
boshqa yoʻnalishlar	113,69	123,77	128,27	229,06	108,87	103,64	178,58

Yuqoridagi maʼlumotlardan kelib chiqib Oʻzbekiston Respublikasidagi korxona va tashkilotlarga investitsiyalarni jalb qilishda quyidalarga koʻproq eʼtibor berilishi kerakligi tavsiya etiladi.

1. Hozirgi kunda yirik investitsion loyihalar asosida yangi ishlab chiqarishni yaratish, mavjudlarini modernizatsiyalash va rekonstruksiya qilish boʻyicha investitsiyalar keng hajmda ajratilmoqda. Lekin boshqa yoʻnalishlarga yetarlicha investitsiyalar ajratilmayotganligi tufayli energetika, kimyo sanoati, avtosanoat, aviatsiya sanoati va qishloq xoʻjaligining koʻrsatkichlari pasayganligini inobatga olib, ushbu yoʻnalishlarga jalb qilinayotgan investitsiyalar hajmini oshirish lozim.

2. Oʻzbekiston Respublikasi kafolati bilan chet el kreditlarini jalb qilish boʻyicha investitsiyalar modernizatsiyalash va boshqa yoʻnalishlarga yangi qurilish yoʻnalishiga nisbatan kam ajratilmoqda. Ushbu dasturda yangi qurilish yoʻnalishiga jalb qilinayotgan investitsiyalar hajmini yuqori darajada ushlab qolgan holatda, modernizatsiya va rekonstruksiyalash yoʻnalishiga jalb qilinadigan investitsiyalar hajmini koʻpaytirish va investorlarni ushbu yoʻnalishga investitsiya kiritish moyilligini oshirish zarur.

²² «Oʻzbekiston Respublikasining “Investitsiya dasturi toʻgʻrisida” №PP-1668, №PP-1855, №PP-2069. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari asosida muallif tomonida tuzilgan.

3. O‘zbekiston Respublikasi kafolati bilan chet el kreditlarini o‘zlashtirish hajmi yangi qurilish, modernizatsiyalash va rekonstruksiya qilish yo‘nalishlariga oshib bormoqda, ammo boshqa yo‘nalishlarga davlat kafolati ostidagi chet el kreditlari hajmi sezilarli kamaymoqda. Bu esa o‘z navbatida kimyo sanoatiga, mikroiqtisodiy o‘shish, tuzilmaviy takomillashish, hududlarni majmualari rivojlantirishga qisman noqulayliklar keltirib chiqarmoqda. Buni hisobga olib boshqa yo‘nalishlarga ajratiladigan chet el kreditlarning hajmini oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlarni ishlab chiqish lozim.

2.5-jadval

O‘zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi qoshidagi yerlarning meliorativ holatini yaxshilash Fondi mablag‘lari hisobiga markazlashgan kapital qo‘yilmalar tahlili, (mlrd.so‘m)²³

Nomlanishi	2012 yil	2013 yil	2014 yil	2015 yil	2013 yil nisbatan 2012 yilga %da	2014 yil nisbatan 2013 yilga %da	2015 yil nisbatan 2014 yilga %da
JAMI	115,56	131	156,6	181,4	113,36	119,54	115,84
meliorativ obyektlarni qurish va rekonstruk- siyalash	91,7	104,9	127,6	146,4	114,39	121,64	114,73
suv xo‘jaligi qurilish va ekspluatatsiya tashkilotlarining moddiy-texnik bazasini yaxshilash	23,85	26,1	29	35	109,43	111,11	120,69

O‘zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi qoshidagi yerlarning meliorativ holatini yaxshilash Fondi mablag‘lari hisobiga markazlashgan kapital qo‘yilmalarning hajmi yildan yilga ortmoqda. Ushbu yo‘nalish bo‘yicha investitsiyalar 2015 yilda 181,4 mlrd.so‘m bo‘lib, 2014 yilga nisbatan 115,84 %ni bo‘lgan. Bu Fond mablag‘lari orqali aholining farovonlik darajasi oshmoqda.

²³ «O‘zbekiston Respublikasining “Investitsiya dasturi to‘g‘risida” №PP-1668, №PP-1855, №PP-2069, №PP-226469. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari asosida muallif tomonida tuzilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi qoshidagi byudjetdan tashqari yo‘l Fondi mablag‘lari hisobiga markazlashgan kapital qo‘yilmalar hajmi 2013 yilda sezilarli darajada ya’ni 1,5 barobarga o‘ydi. O‘zbek milliy avtomagistrali tarkibiga kiruvchi, avtomobil yo‘llarning uchastkalarini qurish va rekonstruksiyalash uchun yo‘naltirilgan mablag‘lar hajmi 2015 yilda 402,1 mlrd. so‘mni tashkil qilgan. Umumiy foydalanish avtomobil yo‘llarida uchastkalarni qurish va rekonstruksiyalash uchun investitsiyalar 155,5 mlrd. so‘m bo‘lib 2014 yilga nisbatan o‘sgan yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Kafolat muddati tugagandan so‘ng ishga tushirilgan obyektlar narxining 5 % hajmidagi qolgan qismini to‘lash bo‘yicha investitsiyalar hajmi 2014 yilga nisbatan qisqarib yo‘nalish uchun ijobiy ta’sir ko‘rsatgan (1-ilova).

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Karimov I.A. “Ta’kidlash joizki, taraqqiyotimizning hozirgi bosqichida faqat uglevodorod xom - ashyosi, qimmatbaho va rangli metallar, uran xomashyosini qazib oladigan va qayta ishlaydigan korxonalarni, shuningdek, tabiiy monopoliyalarning strategik infratuzilma tarmoqlarini – temir va avtomobil yo‘llari, aviatashuvlar, elektr energiya ishlab chiqarish, elektr va kommunal tarmoqlarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri davlat boshqaruvida saqlab qolish maqsadga muvofiq, deb topildi.”²⁴ ta’kidlab o‘tganlari bejizga emas.

2016-yilda qishloq joylarda 1 million 800 ming kvadrat metrdan ziyod hajmdagi 13 mingta uy-joy barpo etish, uzunligi 900 kilometr ichimlik suvi, gaz va elektr tarmoqlari, 325 kilometr yo‘l qurish mo‘ljallanmoqda ekanligi fikrimizning yaqqol dalilidir. 2016-yilda iqtisodiyotimizni modernizatsiyalash va rivojlanishini amalga oshirish uchun 17 milliard 300 million dollar qiymatidagi investitsiyalar jalb qilish ko‘zda tutilgan. Ularning o‘sish sur‘atini 109,3 foizga yetkazish belgilab qo‘yilgan.

²⁴ Karimov I.A. “ O‘zbekistonni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va mamlakatimizning 2016-yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturidagi eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan ma’ruzasi” 2016 yil 17 yanvar. Xalq so‘zi.

2.2. Iqtisodiyotimizni rivojlantirishda “O‘zbekenergo” aksiyadorlik jamiyatining investitsion faoliyati tahlili

"O‘zbekenergo" AJ 2015 yilgacha mo‘ljallangan asosiy yo‘nalishlari 48 ta investitsiya loyihalarini bajarishni ko‘zda tutadi “O‘zbekenergo” AJning investitsiya faoliyatida olib borilayotgan ishlar, rejalashtirilgan loyihalarning amalga oshirish jarayonlari, investitsiyalarni jalb qilish va ularni bog‘qarish haqida ma’lumotlar berilmoqda.

Xususan, sohani rivojlantirishning 2015 yilgacha mo‘ljallangan asosiy yunalishlari 48 ta investitsiya loyihalarini bajarishni ko‘zda tutadi. Mazkur loyihalar mavjud energiya hosil qiluvchi quvvatlarni bug‘-gaz va gaz turbina qurilmalari vositasida elektr va issiqlik energiyasi hosil qiluvchi zamonaviy uyg‘unlashgan texnologiyalar asosida modernizatsiyalash, 2015 yilga kelib yoqilg‘i-energetika balansida qattiq yoqilg‘i va ko‘mir ulushini 10-11 %ga yetkazish bilan diversifikatsiyalash, elektr energiyasi iste’molini hisobga olish va nazorat kilish tizimini takomillashtirishni o‘z ichiga oladi.

Shuningdek, masalan, Islom taraqqiyot banki mablag‘lari hisobiga Toshkent gidroelektr stansiyasini modernizatsiyalash loyihasi ishlab chiqilgan. Bu loyihaning asosiy maqsadi belgilangan quvvatini 16,6 MVt gacha oshirish, elektr stansiyani Islom taraqqiyot bankining imtiyozli kredit mablag‘larini jalb qilgan holda modernizatsiyalash, stansiya quvvatini oshirish uchun hozirgi paytda ishlab turgan G-1 gidroagregatining to‘lg‘azma qismlari va oqar traktidan foydalangan holda ikkita gidroagregat o‘rnatish, mavjud krater va G-2 agregatning chiqarib tashlovchi quvuridan foydalangan holda yangi oqar trakti qurilmasini o‘rnatishdir. Loyihaning qiymati 41,77 mln. AQSh dollarni tashkil etadi.

Elektr energiyasi iste’molini hisobga olish va nazorat qilishning avtomatlashgan tizimini joriy qilish yo‘li bilan elektr energiyasini hisobga olish tizimini modernizatsiyalash jarayoni bosqichma bosqich amalga oshirilishi rejalashtirilgan. Birinchi bosqichida - Buxoro, Jizzax va Samarqand viloyatlarida Osiyo taraqqiyot bankining zayom mablag‘lari hisobiga amalga oshiriladi.

Ikkinchi bosqich - Toshkent shahrida, Toshkent va Sirdaryo viloyatlarida amalga oshirish ishlarining umumiy qiymati 323 million 77 ming AQSh dollarini tashkil qiladi. Shuningdek, 180 million AQSh dollari Jahon bankining zayom mablag'laridir. Keyingi bosqichlar Andijon, Namangan, Farg'ona, Qashqadaryo va Surhondaryo viloyatlarida ko'zda tutilgan va oxirgi bosqichda Qoraqalpog'iston Respublikasi, Xorazm va Navoiy viloyatlarida amalga oshiriladi. Hozirda "O'zbekenergo" aksiyadorlik jamiyati respublikamizdagi asosiy ishlab chiqaruvchi hamda iste'molchilarga elektr energiyasini yetkazib beradi. Aksiyadorlik jamiyati iste'molchilarni elektr energiyasiga talabini qondirib, sifatli elektr energiya bilan ta'minlash maqsadida bir qator investitsion loyihalarni amalga oshirmoqdamiz. Hozirgi vaqtda investitsion loyihalarni hajmi 7 mlrd. AQSh dollaridan ko'proq bo'lib, bu investitsion loyihalar ishlab turgan korxonalarni modernizatsiya qilish, ishlab turgan uskunalarni texnologik jixatdan qayta jixozlash va yangilarini barpo qilish bilan bir qatorda, elektr tarmoqlarini yanada rivojlantirishdan iboratdir."²⁵

"O'zbekenergo" AJ 2014 yilda yangi korxonalar tashkil etishga 6,3 milliard AQSh dollari hisobida investitsiya jalb etdi. Har qanday davlat iqtisodiyotining barqaror o'sishi uning energetika sohasini qay darajada jadal rivojlantirayotganiga qarab belgilanadi. Mamlakatimizda elektr energiyasini asosan "O'zbekenergo" AJ ishlab chiqaradi va yetkazib beradi. Jamiyat energetika tarmog'ini yanada rivojlantirish, elektr stansiyalarini tubdan modernizatsiya va rekonstruksiya qilish, iste'molchilarni energiya bilan ishonchli ta'minlash maqsadida o'z faoliyatini, jumladan, investitsiya sohasida ham muntazam takomillashtirib bormoqda. Tarmoqni rivojlantirish bo'yicha 2015 yilgacha belgilangan asosiy yo'nalishlarga muvofiq, umumiy qiymati 8 milliard dollardan ortiq qirqdan ziyod investitsiya loyihasi amalga oshirildi. Natija esa o'zini ko'p kuttirmay darhol samara berishni boshladi va mamlakatimiz energetika sohasining takomillashuvini yanada oldinga surish imkonini yaratdi.

²⁵ "O'zbekenergo" aksiyadorlik jamiyati ma'lumotlari.

Mazkur loyihalarning aksariyati bug‘-gaz qurilmalari asosida elektr va issiqlik energiyasi ishlab chiqarishning zamonaviy texnologiyalarini joriy etish, yoqilg‘i-energetika balansida qattiq yoqilg‘i va gidroenergoresurslar ulushini oshirish, tayanch kichik stansiyalar va tizimlararo elektr uzatish liniyalari qurilishiga yo‘naltirilgan. 2013 yilning o‘zida turli investitsiyaviy loyihalar doirasida 14 obyektida, chunonchi, “Toshkent issiqlik elektr markazi” ochiq aksiyadorlik jamiyati, “Angren” maxsus industrial zonasidagi shakar ishlab chiqarish zavodi, Yangi Angren issiqlik elektr stansiyasi, Chorvoq gidroelektr stansiyasi va boshqa obyektlarda qurilish, rekonstruksiya hamda modernizatsiya ishlari amalga oshirildi. Bundan tashqari, Toshkent, Tollimarjon, Navoiy issiqlik elektr stansiyalari va Toshkent issiqlik elektr markazida umumiy quvvati 1775 megavatt bo‘lgan bug‘-gaz va gaz turbinali qurilmalar o‘rnatish ishlari boshlandi. Yuqori texnik-iqtisodiy ko‘rsatkichga ega mazkur qurilmalarning har biri yiliga 360 million kubometrgacha yoqilg‘ini tejash imkonini beradi.

So‘nggi ikki yilda “O‘zbekenergo” aksiyadorlik jamiyati Investitsiya dasturi doirasida umumiy qiymati 1 milliard 100 million dollardan ortiq 30 loyihani amalga oshirdi. 2014 yilda aksiyadorlik jamiyati tomonidan yangi korxonalar tashkil etish va mavjudlarini modernizatsiya hamda rekonstruksiya qilish bo‘yicha umumiy qiymati 6 milliard 330 million dollardan ziyod 28 yirik investitsiya loyihasini tatbiq etish rejalashtirilmoqda. Shuningdek, kasb-hunar kolleji bitiruvchilarini ish bilan ta‘minlash muhimligi alohida ta‘kidlandi. O‘tgan davrda aksiyadorlik jamiyati korxonalarida 1600 dan ortiq yangi ish o‘rni yaratilib, ularning aksariyatini kasb-hunar kolleji bitiruvchilari tashkil etganligi qayd etildi. O‘zbekiston Prezidentining “2015-yil uchun O‘zbekiston Respublikasining investitsiya dasturi to‘g‘risida”gi qaroriga muvofiq, 26 ta yirik investitsiya loyihalari amalga oshiriladi va joriy yilda sakkizta energetika obyektlarini ishga tushirish ko‘zda tutilmoqda. Ushbu loyihalar orasida Tolimarjon issiqlik elektr stansiyasi (IES), Angren IES, Chorvoq IES, Sirdaryo IESni modernizatsiya qilish, Samarqandda quyosh elektr stansiyasini qurish ishlari bor.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014 yil 17 noyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasining 2015 yilga mo‘ljallangan Investitsiya Dasturi to‘g‘risida”gi PQ-2264 sonli qaroriga muvofiq “O‘zbekenergo” AJ tomonidan 26 ta yirik investitsiyaviy loyihalarni amalga oshirish ishlari olib borilib joriy yilda 8 ta energetika obyektlari ishga tushirildi. Jumladan, gidroenergetika tizimida mavjud GES larni bosqichma-bosqich modernizatsiyalash loyihalarini amalga oshirish ishlari davom etmoqda. Joriy yilda Chorbog‘ GES ning 3-gidroagregatni ishchi g‘ildiraklarini almashtirish bo‘yicha montaj ishlari yakunlandi.

“Toshkent IESda quvvati 370 MVt bo‘lgan bug‘-gaz qurilmasini qurish” loyihasi bo‘yicha uskunalarning asosiy bo‘g‘inlarini montaj ishlari yakunlanib, bugungi kunda ishga tushirish va sozlash ishlari davom ettirilmoqda. “Janubi-G‘arbiy hududidagi uskunalarni modernizatsiyalash” loyihasi bo‘yicha Ko‘kdumaloq 220 kV NS va Muborak-2 NS larda uskunalarni montaj ishlari yakunlandi. Shuningdek, “Angren” MIZ obyektlariga elektr energiyani yetkazib berish uchun 16,0 ming kV•A quvvatiga ega bo‘lgan transformator 110 kV li havo liniya va 110/35/6 kV ARK nimstansiyasining qurilish ishlari tugatildi. 0,4-6-10-35 kV li elektr tarmoqlarini qayta qurish va yangilash bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish jarayonida umumiy uzunligi 912,0 km dan ortiq past kuchlanishli liniyalar qurilib, 660 dan ziyod komplekt transformator punktlari o‘rnatildi.

Uzunligi 28,2 km bo‘lgan “Karatau-Mangit” 110 kV li xavo stansiyasi kurilishi orqali Mangit nimstansiyasi qayta ta‘mirlandi. Ustyurt gaz-kimyo majmuasi uchun tashqi elektr energiyasi bilan ta‘minlovchi obyektlarni qurish ishlari amalga oshirildi. Bir qator issiqlik elektr stansiyalarida, shu jumladan, Tolimarjon, Taxiatosh va Navoiy elektr stansiyalarda bug‘-gaz qurilmalarini qurish bo‘yicha loyihalarini amalga oshirish ishlari davom etmoqda. “Angren IES da kullik darajasi yuqori bo‘lgan ko‘mir yoqish uchun mo‘ljallangan 130-150 MVt quvvatli energoblokni qurish” loyihasi bo‘yicha bosh bino, qozonxona, turbina sexi, suvni kimyoviy tozalash binosi, tutun chiqish mo‘risi va kul-chiqindisini yig‘ish hovuzlarida qurilish-montaj ishlari davom ettirilmoqda.

Namangan viloyatining To'raqo'rg'on tumanida quvvati 450 MVt ikkita bug'-gaz qurilmasi umumiy quvvati 900 MVt tashkil etgan issiqlik elektr stansiyasining qurish loyihasi bo'yicha, loyihani kuzatib boruvchi maslahatchi tanlash uchun tender e'lon qilinib, "TEPSO" (Yaponiya) g'olib - kompaniyasi bilan shartnoma imzolandi.

"Angren-Pop" elektrlashtirilgan temir yo'l liniyasi qurilishida tortuvchi kuchga ega nimstansiyasini tashqi elektr energiyasi bilan ta'minlash" to'g'risidagi investitsiya loyihasi doirasida "O'zbekenergo" AJ tomonidan 110 kV li HL va uzunligi 6 kilometr bo'lgan 220 kV li HL sini loyihalash, qurish hamda mavjud nimstansiyalar va ochiq taqsimlovchi uskunalarni qayta ta'mirlash ishlari amalga oshirilmoqda. Yoqilg'i-energetika balansini diversifikatsiyalash maqsadida muqobil energiya manbalaridan samarali foydalangan holda «O'zbekenergo» AJ tomonidan Samarqand viloyatida quvvati 100 MVt bo'lgan quyosh elektr stansiyasini qurish loyihasi bo'yicha ishlar davom ettirilmoqda. Stansiyaning qurish uchun Bosh pudratchini tanlash bo'yicha moliyaviy takliflarni ochish marosimi bo'lib o'tdi. Muqobil energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish tadbirlar kompleksi va targ'ibot ishlari asosida "O'zbekenergo" AJ tomonidan 15 ta loyiha amalga oshirilgan: 12 ta loyiha issiq suv ta'minoti uchun quyosh kollektorlarini, 1 ta fotoelektrik batareyalarni va 1 ta biogazli qurilmani tatbiq etish bo'yicha loyihalar amalga oshirildi. Qolgan loyihalar bo'yicha uskunalarni olib kelish va o'rnatish uchun shartnomalar tuzilgan. Elektr energiyasini hisobga olish tizimini modernizatsiyalash loyihasi bo'yicha "O'zbekenergo" AJ korxonalari tomonidan, elektr energiyasini hisobga oluvchi zamonaviy elektron hisoblagich asboblarni joriy etish ishlari olib borilmoqda. Shu davr ichida yuridik iste'molchilariga 160,0 mingdan ortiq bir fazali va 230,0 ming uch fazali elektron hisob asboblari; maishiy iste'molchilariga 3800,0 ming bir fazali va 25,0 ming uch fazali elektron hisoblagich asboblari o'rnatildi²⁶.

²⁶ http://www.uzbekenergo.uz/uz/press_center/news/o-zbekenergo-aj-2015-yildagi-faoliyati-haqidagi-qisqacha-yakunlari/

“O‘zbekenergo” AJ o‘z oldidagi maqsad va vazifalarni amalga oshirish uchun katta miqdordagi mablag‘larni, iste’mol qilinayotgan elektr energiyasi uchun hisob-kitoblar intizomini mustahkamlash bo‘yicha qilinayotgan ishlar orqali to‘lovlar hajmini oshirishni talab etmoqda va jadal suratlarda bu ishlar amalga oshirilmoqda. Investitsion loyihalarni amalga oshirishda “O‘zbekenergo” AJ tomonidan elektr energiyasini ishlab chiqarishda zamonaviy va yuqori samarali texnologik uskunalarni qo‘llashga katta ahamiyat berilmoqda. Dasturda muqobil energiya manbalaridan foydalanish, jumladan, shamol, quyosh, gidroenergetika, quyosh-issiqlik elektrstansiyalarini integratsiyalashgan sikli va boshqa turlarini rivojlantirish, shuningdek, energiya zahiralaridan samarali foydalanish mo‘ljallangan.²⁷

Investitsiya dasturida quyidagilarga mo‘ljallangan asosiy yo‘nalishlarning bajarilishi ko‘zda tutiladi:

- bug‘-gaz qurilmalari (BGQ) vositasida elektr va issiqlik energiyasini hosil qiluvchi uyg‘unlashgan zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish;
- mavjud ko‘mir elektr stansiyalarini rekonstruksiya qilish, GESlarni modernizatsiya va rekonstruksiya qilish bilan yoqilg‘i - energetika balansida qattiq yoqilg‘i va gidroenergetika resurslari ulushini oshirish;
- tanqis energetika bog‘lamalariga elektr quvvati va energiya uzatish uchun tizimlararo elektr uzatish liniyalari va 220-500 kV kuchlanishli tayanch nimstansiyalari, shuningdek, 110 kV kuchlanishli chuqur kirish yopiq nimstansiyalarini qurish;
- maishiy iste’molchilarda zamonaviy elektr hisob asboblari o‘rnatish bilan elektr energiyasi iste’molini hisobga olish va nazorat qilish tizimini takomillashtirish va elektr energiyasi iste’molini hisobga olish va nazorat qilishning avtomatlashgan tizimini joriy qilish.

²⁷ <http://old.uzbekenergo.uz/uz/news/archive/o-zbekenergo-dakda-bo-lib-o-tgan-matbuot-anjumani-to-g-risida/>

Ayni damda “O‘zbekenergo” AJ tomonidan “Sohani rivojlantirish dasturi” doirasida qator investitsiya loyihalari amalga oshirilmoqda va energetika sohasi iqtisodiyotning muhim samara beruvchi sohasiga aylanmoqda. OTB bilan Taxiotosh IESda 230-150 MVt kuchlanishli BGQ qurilishi, JICA bilan Navoiy IESda 450 MVt kuchlanishli ikkinchi BGQ qurilishini moliyalashtirish masalasi ishlab chiqilmoqda. Hidroenergetika sohasida CHorbog‘ GES gidrogenera-torlarining ishchi parraklarini almashtirish bilan modernizatsiyalash va shu yo‘l bilan ushbu GES quvvatini 45 MVt ga oshirish (O‘zR RRF kreditlari hisobiga), Quyi Bo‘zsuv GESlar kaskadidagi 14-GESning quvvatini 4,3 MVt ga, Farhod GES quvvatini 13 MVt ga oshirish (ITB kreditlari hisobiga) loyihalari amalga oshirilmoqda. Shuningdek, ITB bilan Toshkent, Qodiriya, Chirchiq GESlar kaskadi gidroelektr stansiyalarini modernizatsiya qilish va ular quvvatini 70,0 MVt ga oshirish loyihalarini birgalikda amalga oshirish masalasi ishlab chiqilmoqda. 500 kV kuchlanishli magistral elektr tarmoqlarni rivojlantirish borasida mamlakat energetika tizimining Markaziy qismi elektr tarmoqlarining ish barqarorligini ta‘minlash va elektr energiyasini tashishda yuz berayotgan yo‘qotishlarni kamaytirish uchun “Tolimarjon IESda 500 kV ochiq taqsimlovchi qurilma bilan Tolimarjon IES – Sug‘diyona NS” HL (uzunligi 218 km) qurilishi”, 500 kV “Sirdaryo IES - Yangi Angren IES” HL (uzunligi 130 km) qurilishi” loyihalari xorijiy kreditlar hisobiga amalga oshirilmoqda. Jamiyat, shuningdek, elektr energiyasini hisobga olish va nazorat qilishning avtomatlashgan tizimini joriy qilish yo‘li bilan elektr energiyasini hisobga olish tizimini modernizatsiyalash masalasiga alohida e‘tibor qaratmoqda. Aksiyadorlik jamiyati tomonidan elektr tarmoqlarida va iste‘molchilarda 5 mln. donadan ziyod zamonaviy elektron hisob asboblari o‘rnatiladi. Bu ishlar OTB va Jahon banki mablag‘larini jalb etlgan holda amalga oshiriladi. Bu o‘z navbatida 1,8 mlrd. kVt/soat elektr energiyasini tejash imkonini beradi. Mamlakatimizda iqtisodiyotida muhim rol o‘ynovchi energetika sohasiga juda katta e‘tibor qaratilib uning ko‘plab obyektlari modernizatsiya qilinmoqda va natija o‘zini ko‘p kuttirmay ijobiy samara keltirmoqda.

2.3. “O‘zbekenergo” aksiyadorlik jamiyatiga investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarish uslublari tahlili

Mamlakimiz kafolati ostida jalb qilinayotgan investitsiyalarning hajmi va ularni jalb qilish hamda boshqarishning usulini ko‘rsatib bermoqda. Davlatimiz kafolati ostidagi investitsiyalar qonuniy tarafdin himoyalangan, iqtisodiy mexanizmlar ishtirok etgan, ijtimoiy taraqqiyotiga xizmat qiladi va investorlar uchun eng muhimlaridan biri bu ularga nisbatan soliq imtiyozlari qo‘llanilgan.

2.7-jadval

O‘zbekiston Respublikasi kafolati bilan chet el kreditlarini jalb qilish bo‘yicha investitsiya loyihalari, (mln.doll)²⁸

№	Loyihalarning yo‘nalishlari	2013 yil		2014 yil		2015 yil	
		O‘zlash-tirish	Jalb qilish	O‘zlash-tirish	Jalb qilish	O‘zlash-tirish	Jalb qilish
	O‘zbekenergo AJ	202,1	280,1	277,3	339,7	223,96	494,2
1	yangi qurilish	172,1	222,1	150,5	182,2	196,46	340,1
2	modernizatsiya va rekonstruksiyalash	30	58	126,8	157,5	27,5	154,1

Ushbu yuqoridagi jadval “2011-2015 yillarda O‘zbekiston Respublikasi sanoatini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari to‘g‘risida”gi Qarori hamda yillik qabul qilingan investitsiya dasturlarida belgilab qo‘yilgan. Bunga asosan, jamiyat tomonidan tizim mustahkamligi va barqarorligini yanada oshirish va mavjudlarini keng ko‘lamda modernizatsiya qilish siyosati olib borilmoqda. Xususan, mazkur tadbirlarni amalga oshirishda “Osiyo taraqqiyot banki”, “Jahon Banki”, “Islom taraqqiyot Banki”, kabi xalqaro moliya institutlari mablag‘lari jalb qilinmoqda va loyihalarga yo‘naltirilmoqda. Yuqoridagi jadvaldan ko‘rinib turibdiki, 2015 yilda yangi qurilish uchun O‘zbekiston Respublikasi kafolati bilan chet el kreditlarini jalb qilish bo‘yicha investitsiya loyihalariga 494,2 mln. AQSh dollari jalb qilib, bu mablag‘larni boshqarish orqali 223,96 mln. AQSh dollari o‘zlashtirilgan.

²⁸ «O‘zbekiston Respublikasining “Investitsiya dasturi to‘g‘risida” №PP-1668, №PP-1855, №PP-2069, №PP-2264 O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari asosida muallif tomonida tuzilgan

“O‘zbekenergo” aksiyadorlik jamiyati tomonidan “Investitsiyalarni jalb qilish va o‘zlashtirish borasida amalga oshirilayotgan ishlar” ulardagi istiqbolli loyihalarni amalga oshirishda jamiyat tomonidan elektr energiyasini ishlab chiqarishda zamonaviy, yuqori samarali texnologik uskunalarni qo‘llash va energiya balansida muqobil energiya manbalari ulushini oshirish orqali atrof-muhitni muhofaza qilishga katta ahamiyat berilmoqda. Bugungi kunda mamlakatimizda energetika tarmog‘ini rivojlantirish, mavjud quvvatlarni modernizatsiya qilish, qayta tiklanadigan energiya manbalari va energiya tejaydigan texnologiyalarni joriy etish, shuningdek, elektr energiyasi uzatishdagi yo‘qotishlarni kamaytirishga e‘tibor qaratilmoqda. Prezidentimizning ”2015-2019 yillarda ishlab chiqarishni tarkibiy o‘zgartirish, modernizatsiya va diversifikatsiya qilishni ta‘minlash chora-tadbirlari dasturi to‘g‘risida”gi farmoniga muvofiq, energetika sohasida umumiy qiymati 8,9 milliard AQSh dollarlik 33 investitsiyaviy loyiha amalga oshirilishi rejalashtirilgan. Hozirda jamiyat tomonidan mavjud elektr stansiyalari keng ko‘lamli modernizatsiya va rekonstruksiya qilinmoqda, yangi elektr tarmoqlari va nimstansiyalar qurilmoqda, energetika obyektlarining ishlab chiqarish quvvati kuchaytirilmoqda. Jumladan, bugungi kunda mamlakatimizda energetika balansini bosqichma-bosqich diversifikatsiya qilish maqsadida qayta tiklanadigan energiya manbalarini keng joriy etish borasida bir qator ishlar amalga oshirilib kelinmoqda²⁹. Har qanday davlat iqtisodiyotining barqaror o‘ssishi uning energetika sohasini qay darajada jadal rivojlantirayotganiga qarab belgilanadi. Mamlakatimizda elektr energiyasini asosan “O‘zbekenergo” aksiyadorlik jamiyati ishlab chiqaradi va yetkazib beradi. Jamiyat energetika tarmog‘ini yanada rivojlantirish, elektr stansiyalarini tubdan modernizatsiya va rekonstruksiya qilish, iste‘molchilarni energiya bilan ishonchli ta‘minlash maqsadida o‘z faoliyatini, jumladan, investitsiya sohasida ham muntazam takomillashmoqda va rivojlanishda davom etmoqda.

²⁹ “O‘zbekenergo” aksiyadorlik jamiyati ma‘lumotlari.

Tarmoqni rivojlantirish bo'yicha 2015 yilgacha belgilangan asosiy yo'nalishlarga muvofiq, umumiy qiymati 8 milliard dollardan ortiq qirqdan ziyod investitsiya loyihasi amalga oshirildi. 2014 yilning o'zida turli investitsiyaviy loyihalar doirasida 14 obyektida, chunonchi, "Toshkent issiqlik elektr markazi" aksiyadorlik jamiyati, "Angren" maxsus industrial zonasidagi shakar ishlab chiqarish zavodi, Yangi Angren issiqlik elektr stansiyasi, Chorvoq gidroelektr stansiyasi va boshqa obyektlarda qurilish, rekonstruksiya hamda modernizatsiya ishlari amalga oshirildi. So'nggi ikki yilda "O'zbekenergo" aksiyadorlik jamiyati Investitsiya dasturi doirasida umumiy qiymati 1 milliard 100 million dollardan ortiq 30 loyihani amalga oshirdi. 2014 yilda jamiyat tomonidan yangi korxonalar tashkil etish va mavjudlarini modernizatsiya hamda rekonstruksiya qilish bo'yicha umumiy qiymati 6 milliard 330 million dollardan ziyod 28 yirik investitsiya loyihasini tatbiq etildi³⁰. "Muqobil energiya manbalaridan keng foydalanish har bir mamlakatning ustuvor maqsadlari hamda energetika xavfsizligi vazifalariga muvofiq keladi va energetika sohasining jadal rivojlanayotgan yo'nalishlaridan hisoblanadi. Respublikamizda qayta tiklanuvchan energiya manbalarini rivojlantirish, birinchi navbatda gidroenergetika salohiyatidan foydalanish ishlari amalga oshirilmoqda. "O'zbekenergo" AJ tomonidan mavjud GESlarni modernizatsiyalash va rekonstruksiya qilishga oid investitsiya loyihalarini amalga oshirishga tayyorlash bo'yicha ishlar boshlab yuborilgan. Quyi Bo'zsuv GESlar kaskadidagi 14-GES va Farhod GESni modernizatsiyalash va rekonstruksiya qilish ko'zda tutilmoqda. Dasturda nazarda tutilgan tadbirlarni bajarish natijasida 2015 yilda energetika tizimlarining barqaror ishlashini ta'minlash va energetikani yanada rivojlantirilmoqda. Yiliga 1 mlrd. m³ dan ziyod hajmda tabiiy gazni tejashga erishildi, elektr energiyasi hosil qilishga ketadigan energiya solishtirma sarfini 13 % ga, atmosferaga chiqarib yuboriladigan zararli chiqitlar hajmini 10 % ga kamaytirildi.

³⁰ "O'zbekenergo" aksiyadorlik jamiyati ma'lumotlari.

"O'zbekenergo" AJ tomonidan quyosh energiyasidan foydalanish maqsadida respublikaning qator viloyatlaridagi «Muruvvat uylari», «Mehribonlik uylari» va qishloq vrachlik punktlarida gelioqurilmalar o'rnatildi, hamda Samarqand viloyatida Osiyo taraqqiyot banki kredit resurslarini jalb qilgan holda quvvati 100 MVt bo'lgan quyosh stansiyasini qurish nazarda tutilmoqda. 2013 yilda «Navoiy» erkin iqtisodiy-industrial hududida quvvati 50 MVt bo'lgan fotoelektr quyosh panellari ishlab chiqarish bo'yicha 1-bosqichi tashkil etildi. Kelajakda bu korxonaning ishlab chiqarish quvvatlari 100 MVt gacha oshiriladi³¹. Ushbu dissertatsiya ishimda mamlakatimizning iqtisodiy saloxiyatini oshirish uchun investitsiyalarni jalb qilishning bir necha yo'llari ko'rib chiqildi. Unga ko'ra Rossiya Federatsiyasida amalda qo'llanayotgan metodikani tahlil qilib chiqdim. Uning nomlanishi quyidagicha "IESda iqtisodiy samarali energotejamkor tadbirlarni ekspress-baholash metodikasi". Ushbu metodni "O'zbekenergo" AJ tizimida mavjud bo'lgan barcha IESlarga joriy qilish mumkin. Bu metodika o'ziga xos ko'rinishga ega bo'lib, uni tahlili quyida keltirilgan.

IESda iqtisodiy samarali energotejamkor tadbirlarni ekspress-baholash metodikasi.

Sanoat tashkilotlaridagi mahsulotlarning tannarxiga energiya narxining o'sishining ta'siri bo'lib, tezda yoqilg'i, elektr va issiqlik energiyasi narxining o'sishi sabab bo'lmoqda. Bu esa mamlakat darajasida energiyani tejash muammolarini xal qilishga majbur bo'lmoqda. Energiyani tejash tadbirlarini amalga oshirish xarajatlari asosida energiya va yoqilg'i hajmini iqtisod qilish maksimallashtiriasosida energiyani tejashning samarali dasturini shakllantirishning asosiy tamoyili hisoblanadi. Bu tamoyil eng samarali energiyatejamkor tadbirlarni tanlash orqali amalga oshiriladi. Samarali tadbirlarni obyektiv tanlashda katta miqdorda belgilangan, mustaqil, istiqbolli tadbirlar olinadi va bu bilan birga katta hajmdagi texnik-iqtisodiy hisob-kitoblar pul mablag'lari va vaqtni talab etadi.

³¹ http://www.toshet.uz/uz/content/faoliyat/muqobil_energiya_manbai/

Energotejamkor tadbirlarning masshtabiga ko‘ra kam xarajatli, ya’ni katta investitsion kapitalni jalb qilish shart bo‘lmagan tadbirlar va katta kapital ya’ni chet el investitsiyalarini jalb qilishni talab etadi. Belgilangan samarali tadbirlarni ekspress-baholashni amalga oshirish orqali texnik-iqtisodiy hisob-kitoblarni bajarish uchun mablag‘ va vaqtni iqtisod qilish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Tadbirlarni amalga oshirish maqsadida qaror qabul qilish uchun ekspress-baholash hisoblarning natijalari yetarlicha bo‘lib, kam xarajatli tadbirlarda ishlatiladi. Yirik masshtabli tadbirlar uchun ekspress-baholash iqtisodiy samarali tadbirlarni tanlab, ular asosida texnik-iqtisodiy asosnoma va biznes-reja ishlab chiqiladi. Samarali tadbirlarni amalga oshirishda ekspress-baholash ortiqcha hisoblarsiz belgilangan tadbirlar ichidan eng samaralisini tanlash imkonini beradi. Ushbu metodlarning asosiy maqsadi yoqilg‘i-energetika resurslarini iqtisod qilish uchun ekspress-baholashni hisoblash yo‘li bilan eng samarali tadbirlarni tanlash uchun amalga oshiriladi. Ushbu metodlar asosan energo AJlar va elektrostansiya AJlar, hamda energotejamkor tadbirlarni iqtisodiy samaradorligini baholashni hisoblash loyihalar va texnologik tashkilotlarning xodimlari ishlatishi uchun mo‘ljallangan. Samarador energotejamkor tadbirlarni aniqlashda ekspress-baholashni hisoblash amalga oshirish tartibi va tamoyillarini qo‘yish metodlaridir, ularni bozor iqtisodiyoti sharoitida IES bajariladi. IESlardagi energotejamkor tadbirlar asosida to‘g‘ridan-to‘g‘ri (elektrostansiyaning o‘zida) va bilvosita (energo tizimda) yoqilg‘i-energetik resurslarni iqtisod qilish tushuniladi. Lekin shuni aytish lozimki, hajmni iqtisod qilish energotejamkor tadbirlarni bajarguncha va bajargandan keyin texnik-iqtisodiy natijalarning farqi orqali aniqlanadi.

1. Samaradorlik talablarining klassifikatsiyasi.

Energotejamkor tadbirlarning samaradorligini talablar tizimi orqali aniqlanib, uning asosida tadbirlarnibajarish uchun xarajatlar va natijalarning munosabatida ko‘rinib, ular IESdan olinadi va amalga oshiriladi. Masshtab va tadbirlarning muhimligi yuzasidan oddiy va integral iqtisodiy samaradorlikning talablari foydalaniladi.

Samarali kam xarj tadbirlarni baholashda oddiy talablarni qo‘llash maqsadga muvofiq bo‘lib, quyidagilar bilan xarakterlanadi:

- tadbirlarni amalga oshirish uchun birlamchi xarajatlar 1 yildan kam muddatda amalga oshiriladi;

- tadbirlarni amalga oshirish tadbiri asosida erishilgan texnik-iqtisodiy natijalar va qo‘shimcha yillik ekspluatatsion ushlanmalar, tadbirlarni joriy qilish orqali amalga oshirilib, so‘nggi yillardagi ekpluatatsiyada o‘zgarmas bo‘lib qoladi.

Oddiy kriteriyalar sifatida quyidagilardan foydalaniladi:

- sof foydaning yillik o‘shishi;
- investitsiyalarning qoplanish muddati.

2. IESda energotejamkor tadbirlarning texnik-iqtisodiy natijalarini hisoblash algoritmi.

IESda energotejamkor tadbirlarning asosiy texnik-iqtisodiy natijalarini amalga oshirish yagona tartibdagi hisoblashni algoritmini o‘rnatadi. IESning o‘zida energotejamkor tadbirlarning texnik-iqtisodiy natijalari orqali yoqilg‘i sarfining shartli birligini kamaytirish quyidagicha:

- qozon nettosining FIK oshirish;
- turbina bruttosidayoqilg‘i sarfining shartli birligini pasaytirish;
- IESning xususiy ehtiyojlari uchun elektrenergiyasining sarfini pasaytirish;
- qozonni ishga tushirish uchun ketadigan yoqilg‘ining ortiqcha sarfini kamaytirish.

Energotizimda ijobiy samara va berilgan elektrostansiyada bir necha asosiy uskunalarda yoqilg‘ini tejashga olib keluvchi texnik-iqtisodiy natijalarga quyidagilar kiradi:

- energiyani yetkazib berish va quvvatni oshirish (o‘zgartirish);
- ishonchlilikni oshirish;
- ta‘mirlash davrining uzoqliligini oshirish;
- ta‘mirlash davrini qisqartirish.

Ushbu yoqilg‘i samarasi (yoqilg‘i iqtisodi) energotizimda yoki berilgan elektrostansiyada yuqori yuklamali IESdagi baland iqtisodchan uskunani va kam iqtisodchan agregatlarni ishga tushirish orqali amalga oshiriladi. Energotejamkor tadbirlarni amalga oshirish orqali texnik-iqtisodiy natijalarni amalga oshirish, iqtisodiy samaradorlik kriteriyalari asosini tashkil qiluvchi, sof foydaning yillik o‘sishi hisobining algoritmi quyida taqdim etilgan.

Tadbirlar natijasida yillik foyda balansining umumiy ko‘rinishdagi o‘sishi ΔF_b , elektrostansiyaning o‘zida samara berishi quyidagicha aniqlanadi:

$$\Delta F_b = \Delta V N_y - \Delta U_{so'm}. (2.1),$$

Tadbirlar natijasida yillik foyda balansining o‘sishi ΔF_b , energotizimning o‘zida samara berishi quyidagicha aniqlanadi:

$$\Delta F_b = \Delta D + \Delta V N_y - \Delta U_{so'm}, (2.2),$$

bunda, ΔD —tushum(daromad)ning o‘sishi, so‘m.

2.1. Qozonning netto FIK oshirish orqali IESda yillik foyda balansining o‘sishi. Yillik foyda balansining o‘sishi ΔF_b va IES da qozonning netto FIK oshirishi iqtisod qilingan yoqilg‘i orqali amalga oshiriladi va quyidagi formula asosida aniqlanadi:

$$\Delta F_b = N_y - \Delta U_{so'm}, (2.3),$$

bunda, V - energotejamkor tadbirlarni amalga oshirgunga qadar qozonning yillik yoqilg‘i sarfi, sh t. y.;

η_1 i η_2 - energotejamkor tadbirlarni amalga oshirgunga qadarva undan keyin netto qozonning yillik FIK, %.

2.2. Turbinadagi brutto issiqlikda shartli yoqilg‘i sarfini pasaytirish orqali IESda yillik foyda balansining o‘sishi. Turbinadagi brutto issiqlikda shartli yoqilg‘i sarfini pasaytirish orqali IESda yillik foyda balansining o‘sishi ΔF_b quyidagi formula orqali aniqlanadi:

$$\Delta F_b = V \Delta U_{so'm}, (2.4),$$

bunda, q_1 va q_2 - energotejamkor tadbirlarni amalga oshirgunga qadar va keyin mos ravishda turbinadagi brutto issiqlikda shartli yoqilg‘i sarfi, kkal/(kVt·s).

2.3. Xususiy ehtiyojlar uchun elektroenergiya sarfini pasaytirish orqali IESda yillik foyda balansining o'sishi. Elektrostansiya tomonidan berilgan issiqliqlik va elektroenergiyani yetkazib berish grafigi asosida xususiy ehtiyojlari uchun elektroenergiya sarfini pasaytirish orqali IESda yillik foyda balansining ΔF_b o'sishi quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$$\Delta F_b = B_{el} (W_{sn1} - W_{sn2}) N_y - \Delta U_{so'm}, (2.5),$$

bunda, B_{el} - energotejamkor tadbirlarni amalga oshirgunga qadar va keyin elektroenergiyani ishlab chiqarish uchun yillik shartli yoqilg'i sarfi, g/(kVt·s);

W_{sn1} va W_{sn2} - energotejamkor tadbirlarni amalga oshirgunga qadar va keyinmos ravishda elektrostansiyaning xususiy ehtiyojlari uchun yillik elektroenergiya sarfi, kVt·s.;

N_y - nisbiy hisobda 1 tonna shartli yoqilg'ining o'rtacha narxi, so'm.;

ΔU - tadbirlarni amalga oshirish uchun, yillik ekspluatatsion xarajatlar o'sishining yig'indisi, so'm/yil;

ΔV - yoqilg'i-energetik resurslarni iqtisod qilingan hajmi, t. sh y.;

ΔU_{am} - amortizatsion ushlanmalar, so'm/yil;

K_i - tadbirlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan investitsiyalar, so'm.

2.4. Uskunadagi nosozliklarini oldini olish va energoblok(agregat)ni ishga tushirish paytidagi yoqilg'i sarfini pasaytirish orqali yillik foyda balansining o'sishi.

2.4.1. Energoblok(agregat)ni ishga tushirish paytidagi yoqilg'i sarfini pasaytirish orqali yillik foyda balansining o'sishi.

Energoblok (agregat)ni ishga tushirish paytidagi yoqilg'i sarfini pasaytirish orqali yillik foyda balansining o'sishi ΔF_b quyidagi formula orqali aniqlanadi:

$$\Delta F_b = (v_n - v_f) n_p z - \Delta U_{so'm}, (2.6),$$

bunda, v_n - ishga tushirish jarayonidagi yoqilg'i yo'qotilishining shartli me'yori sh y.t.;

v_f - haqiqiy va hisob-kitoblar orqali ishga tushirish jarayonidagi yoqilg'i yo'qotilishining shartli ko'rinishi, sh y.t.;

n_p —yillik ishga tushishlar soni;

z - tadbir amalga oshiriladigan bir tipli energobloklar (agregatlar) soni.

2.4.2. Uskunadagi nosozliklari (rejadan tashqari ishga tushirishlar)ni oldini olish orqali yillik foyda balansining o'sishi. Uskunadagi nosozliklarini oldini olish orqali yillik foyda balansining o'sishi ΔF_b ko'ndalang bog'langan elektrostansiyalarda quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$$\Delta F_b = (v_{nki}m_{ki}Z_{ki} + v_{nti}m_{tj}Z_{tj}) N_y - \Delta U_{so'm}, (2.7),$$

bunda, v_{nki} va v_{nti} - mos ravishda qozonlarning iva turbinalarningjiptlarini ishga tushirish jarayonidagi yoqilg'i yo'qotilishining shartli me'yori y.t.;

m_{ki} va m_{tj} - mos ravishda qozonlarning iva turbinalarningjiptlari nosozliklarni oldini olish;

Z_{ki} va Z_{tj} - mos ravishda qozonlar iva turbinalardajiptlarining soni.

Uskunadagi nosozliklarini oldini olish orqali yillik foyda balansining o'sishi ΔF_b blokli elektrostansiyalarda quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$$\Delta F_b = (\sum v_{nbi}m_{bi}) z_{bi}N_{yo} - \Delta U_{so'm}, (2.8),$$

bunda, v_{nb} i- i tipli energobloklarni ishga tushirish jarayonidagi yoqilg'i yo'qotilishining shartli me'yori,sh y.t.;

m_{bi} - i tipli energobloklarning nosozliklarni oldini olish;

z_{bi} - i tipli energobloklarning soni.

2.5. Issiqlik va elektr quvvati (energiyasi)ni oshirish (o'zgartirish) natijasida yillik foyda balansining o'sishi. Energotizimning samarasida namoyon bo'ladigan, texnik iqtisodiy natijalar uchun yillik foyda balansining o'sishi quyidagi ikki holatda aniqlanadi:

A) energetizimda quvvat (energiya) zaxirasi mavjud bo'lsa. Bunda shuni inobatga olish loo'imki, quvvat (energiya) zaxirasi optimaldan kam emas;

B) energetizimda quvvatning tanqisligi mavjud bo'lsa.

Ushbu metodika Rossiya Federatsiyasi tomonidan tasdiqlangan hisob kitoblar asosida yaratilgan. Metodning afzallik tomoni u ham texnik jihatdan, ham iqtisodiy jihatdan judayam oddiy tartibga va shaklga egaligidadir.

Ikkinchi bob bo'yicha xulosa

Ushbu bobimiz dissertatsiyani yoritib berishda bog'lovchi vazifasini bekamu-ko'st bajarib bermoqda. Chunki birinchi bobimizda keltirilgan nazariy asoslarning yaqqol tahlili aynan shu bobda keltirib o'tilgan. Bob asosan tahliliy xarakterga ega bo'lgan ma'lumotlar asosida shakllantirishgan. Bobning birinchi rejasida "O'zbekistonda investitsion siyosat va davlat tomonidan boshqarishning hozirgi darajasi"ga bag'ishlangan. Ya'ni mamlakatimiz iqtisodiyoti va siyosatida muhim rol o'ynovchi investitsion siyosat va davlatimiz tomonidan kiritilayotgan investitsiyalarning tarkibi tahlil qilingan. Bobning ikkinchi rejasida "Iqtisodiyotimizni rivojlantirishda "O'zbekenergo" aksiyadorlik jamiyatining investitsion faoliyati tahlili"ga qaratilgan. Ya'ni "O'zbekenergo" AJ da mo'ljallangan manzilli asosiy yo'nalishlar bo'yicha investitsiya loyihalarini bajarish ko'zda tutilgan "O'zbekenergo" AJ ning investitsiya faoliyatida olib borilayotgan ishlar, rejalashtirilgan loyihalarning amalga oshirish jarayonlari, muddatlar tarkibi, investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarish haqida ma'lumotlar keltirib o'tilgan. Investitsion dasturda belgilab qo'yilgan ishlarning bajarilishi haqida batafsil ma'lumotlar berilgan. Bobning uchinchi rejasida "“O'zbekenergo” AJga investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarish uslublari tahlilini” yoritish kiritilgan. Unga ko'ra mamlakatimiz energetika tizimini takomillashtirish yo'llari ko'rsatib o'tilgan. Ushbu bob amaliyotga ko'proq bog'langanligi sababli uni hozirgi turmushimizni rivojlantirishga ko'maklashuvchi yangi uslublardan foydalanish yoki kerak bo'lsa innovatsion usullarni o'ylab topish zaruriyati tug'ilmoqda. Shhnga asoslangan holda energetiea soxasini rivojalitirishda "IESda iqtisodiy samarali energotejamkor tadbirlarni ekspress-baholash metodikasi"ning nazariy shaklini berishni lozim deb topdik. Samarali tadbirlarni amalga oshirishda ekspress-baholash orqali belgilangan tadbirlar ichidan eng samaralisini tanlashga sharoit yaratadi. Ushbu metodlarning asosiy maqsadi yoqilg'i-energetika resurslarini iqtisod qilish hisoblanadi.

III BOB. IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYALASH SHAROITIDA INVESTITSİYALARNI JALB QILISH VA ULARNI BOSHQARISH USULLARINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI

3.1. Iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilishni boshqarish va uni takomillashtirish yo‘llari

Mamlakatimiz iqtisodiyotini rivojlantirishning asosiy vazifalaridan biri bu investitsion faoliyatni takomillashtirish va uning o‘shini ta’minlovchi yangi mexanizmlarni ishlab chiqish hisoblanadi. Investitsion faoliyatni shakllantirish va chet ellik investorlarni mamlakatga jalb qilish juda murakkab jarayon bo‘lib, bu ma’muriy-buyruqbozlik iqtisodiyotidan bozor iqtisodiyoti munosabatlariga o‘tayotgan barcha mamlakatlar uchun zarurdir.

Chunki investitsiyaviy faoliyat va investitsiyalarni boshqarish ko‘plab omillarga bog‘lik, binobarin, ularni boshqarishning biror bir usuli alohida, aniq ko‘rinishda hech qanday adabiyotda yaqqol tarzda ko‘rsatib o‘tilmagan. O‘zbekiston iqtisodiyotining o‘shisi, eng avvalo, chet el investitsiyalarini o‘zlashtirish va zamonaviy texnologik asbob-uskunalar bilan jihozlangan yangi progressiv va raqobatbardosh ishlab chikarishni harakatga keltirish asosida ta’minlanishi mumkin.

Lekin xo‘jalik subyektlarida hamon moliyaviy resurslarning kamligi investitsiya kiritish darajasini chegaralab qo‘yuvchi muhim sabab bo‘lib kelmokda. Taklif etilayotgan ishlab chikarish omillari - ishchi kuchi, asbob-uskunalar, konstruksion materiallar, texnologiyalar, aholining to‘lov qobiliyatiga ega qismidan yukori bo‘lmokda. Bu esa investitsion faoliyat natijasidagi ishlab chiqarilayotgan tarmoq mahsulotlari bahosi boshqa mahsulotlarga nisbatan narxning pasayishiga sabab bo‘ladi. Bozor islohotlari ba’zi korxonalarning moliyaviy ahvoli yomonlashuviga olib kelmoqda va ularning holatini yaxshilash bo‘yicha davlatimiz tomonidan dasturlar ishlanmoqda.

Bu holat faqat real foydaning qisqarishiga emas, balki rentabellik darajasi pasayishiga, zarar bilan ishlayotgan korxonalarning ko‘payishi, qarzlar va majburiy to‘lovlarning o‘z vaqtida to‘lanmasligi darajasi oshishida ham namoyon bo‘lmoqda. Qarzlarning ortishi yetkazib beruvchi va iste‘molchining moliya - kredit siyosatiga munosabatining natijasi bo‘lib, korxonalarning yangi sharoitda ishlashga salbiy munosabatini keltirib chiqarmoqda.

Yana bir tomoni, pul inflyasiyasi va shartnomaviy intizomning sustliti sabab qarzlar o‘z vaqtida to‘lanmasligi ayrim korxonalar va banklarning moliyaviy maifatlari doirasiga kirib, o‘z vaqtida hisob-kitoblarning qilinmasligidan ko‘shimcha daromad olish uchun foydalanish, mablag‘larning vositachi, moliya-kredit operatsiyalariga jalb etish, penyalarning olinishi hollariga olib kelayapti. Investitsion faoliyatni isloh qilishda xususiylashtirilgan korxonalarning moliyaviy va investitsiyaviy faoliyatiga ham muhim o‘rin ajratiladi. Korxonalar mol-mulkini hamda aksiyalarini sotish hisobiga kapital mablag‘larni moliyaviy ta‘minlash uchun qo‘shimcha imkoniyatlarga ega bo‘ladi. Ammo aksiyalarga talab sustligi va ularning asosiy qismi korxonada faoliyat yuritayotgan mehnat jamoasiga birlashtirilganligi sababli bir qator hollarda xususiylash-tirish investitsion samaradorligi darajasining pasayishiga olib kelmoqda. Yana shuni ta‘kidlash lozimki, ichki va tashqi investorlarni jalb etish uchun erkin bozorda o‘z aksiyalarini sotishda ularning manfaatdorliklari hisobga olinmagan hollar mavjud, korxonalarda qiziqtirish mexanizmi deyarli yaratilmagan. Aksiyadorlik jamiyatlariga aylantirish jarayoni aksiyalarni sotish va ikkilamchi bozorda ularning narxini ko‘tarish hisobiga qo‘shimcha mablag‘larni jalb etish manbaiga endi aylanmoqda. Inflyasiya su‘ratlarining pasayishi, bank foiz stavkalari qisqarishi va davlat qisqa muddatli obligatsiyalarning daromadi iqtisodiyotdagi real sektorga katta miqdorda kredit resurslarini jalb qilishga ko‘mak berishi lozim. Biroq hozircha bu zahiralar yetarli emas. Shu sababli ishlab chiqarishni kengaytirayotgan korxonalar oldida investitsiya manbalarini izlash muammosi ham yuzaga keladi.

Mamlakat ichkarisida moliyaviy zahiralarni taqchilligi sezilayotganligi tufayli ko'plab korxonalar sarmoya ajrata oladigan, zamonaviy ishlab chiqarish va boshqaruv texnologiyasiga ega bo'lgan hamda chet el bozoriga chiqishga yordam beruvchi xorijiy hamkorlar topishga intilmoqdalar. Investitsiyalarni keng ko'lamda jalb etishga xalq xo'jaligini tarkibiy qayta qurishga erishishning muhim sharti, deb qaralmoqda. Asosiy muammo shundaki, tadbirkorlarimizning o'ziga xos manfaatlari har doim ham bir-biriga mos tushavermaydi.

Ko'plab sabablar tufayli xorijiy investorlarning asosiy qismi iqtisodiyoti o'tish davrida bo'lgan mamlakatlarga ko'yiladigan sarmoyalarga faqatgina dividend va foizlar ko'rinishidagi pul ishlash yo'li deb qaramaydi. Ular bunday sarmoyalarni umumiy strategiyasining bir qismi, deb hisoblashadi. Xorijiy tadbirkorlarning asosiy maqsadi ertasi bor bo'lgan bozorda mustaxkam o'rnashish, moliyaviy oqimlar ustidan nazorat o'rnatish, import va valyuta cheklashlarini chetlab o'tish va ba'zan raqobatchi korxonani bozordan siqib chiqarishdan iborat. Shu sababli ham xorijiy investorlarga iqtisodiyotni ko'tarishdagi asosiy harakterlantiruvchi kuch sifatida qarash mumkin emas. Xorijiy investorlarni jalb etish, chet el tadbirkorlariga imtiyozlar yaratishda, avvalambor, mamlakat manfaatidan kelib chiqish lozim. Shuni nazarda tutish kerakki, agar korxona ustidan nazorat xorijlik tadbirkorlarga tegishli bo'lsa, u holda qaror qabul qilish va daromad mamlakatdan tashkariga ko'chadi. Korxona egalari nuqtai nazaridan foydali bo'lgan qaror mamlakat iqtisodiyoti uchun zararli bo'lishi mumkin. Misol uchun, agar korxona tugatiladigan bo'lsa, uning xodimlari daromadi ham yo'qoladi, davlat daromadi qisqaradi, buning ustiga, davlat ishsiz xodimlarni ishga joylashtirish harajatlari o'z zimmasiga olishi kerak bo'ladi. Aynan shu sababli ham xorijiy hamkorlarni jalb etish, bu loyihada ishtirok etayotgan barcha tomonlar manfaatdorligi mutanosibligiga asoslanish lozim. O'zbekistondagi va shuningdek, iqtisodiyoti o'tish davrida bo'lgan boshqa mamlakatlardagi korxonalarning ko'plab rahbarlari xorijiy sheriklar bilan hamkorlik qilishga tayyor ekanliklarini bildirishmoqda.

Ammo tadqiqotlar, shu jumladan, mamlakatimizda o'tkazilgan tadqiqotlarning ko'rsatishicha, ularning harakatlari bir-biriga birmuncha zid. Bir tomondan, ma'muriyatlar o'z korxonalari ustidan nazoratni saqlab qolish istagida bo'lsa, boshqa tomondan, xorijiy investorlar o'tish davri uchun xos bo'lgan ko'plab ishlab chiqarish obyektlari va moliyaviy muammolarni hal etishni o'z zimmasiga oladi, deb hisoblaydi. Korxona rahbarlari va tashqi investorlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni qiyinlashtiruvchi sabablardan biri sifatida ularning investitsion jarayonni tasavvur etishlari masalasi qiyin kyechishini tushunishlarini ko'rsatish mumkin. Korxona rahbarlarining fikricha, investitsion jarayonning birmuncha murakkab bosqichi sarmoya jalb etish va uni sarmoyadorga qaytarish, ya'ni hamkorlikning o'zaro oldi-berdi bosqichidan iborat. Olingan mablag'ni samarali o'zlashtirish va foyda olish ular uchun muammo hisoblanmaydi. Ularning o'z sarmoyalari ko'yilgan korxonani bevosita boshqarishda qatnashishga yoki bunday korxonalarni nazorat qilishga intilishlari shu bilan izohlanadi. Ayni kunlarda birmuncha muhim muammolardan biri - yangi mahsulotlar ishlab chikara olish va hozirda tayyorlanayotgan tovarlar sifatini ko'tarish, ularni xalqaro bozorga chiqara olish va sotishdir. Bundan kelib chiqadiki, sarmoya ko'yishning asosiy yo'nalishi ilmiy tadqiqotlar va tajriba-konstruktorlik ishlanmalari, ishlab chiqarishni texnik qayta jihozlash, kadrlarni qayta tayyorlash hamda maxsulot sotish tizimini rivojlantirishga qaratilishi lozim. Shunday qilib, ko'plab korxonalar aylanma mablag'larning surunkali etishmasligi muammosini boshidan kechirmokda, bu shu tashkilotlar rahbarlarigagina emas, balki potensial investorlarga ham ma'lum. Korxona rahbarlari olingan mablag'dan turli-tuman imkoniyatlarni qidirib, o'z muammolarini, avvalo, ish haqi masalasini hal etib olishga umid qilsa. investorga o'z sarmoyasining bunday kelajagi juda ma'qul bo'lavermaydi. Aksiyadorlar jamiyati ma'muriyati o'rtasidagi o'zaro munosabatlar bo'yicha boshkaruv me'eri hujjatlarini amalda tatbiq etish mexanizmini yaratish zarur. Kapital tizimini shunday isloh qilish zarurki, nihoyat mulk egasi kim ekanligini bilish lozim.

Birorta ham investor egasi noma'lum bo'lgan korxonaning aksiyasini sotib olmaydi. Shu sababli xususiylashtirilgan korxonalar faoliyatining davlat tomonidan aniq chegarasini belgilash kerak. Shunday qilib, iktisodiyotga xorijiy sarmoyalarni jalb etish jarayonini oddiy sxema ko'rinishida quyidagicha bayon etish mumkin: strategik maksad-iqtisodiy hisob, tavakkalchilik darajasini baholash, uni eng kam darajaga tushurish yo'llarini topish. Agar faoliyatning bunday uzviyligi aniq va to'liq bajarilsa, u holda xorijiy investitsiyalar jalb etilishiga umid qilish mumkin.

Korxonalarning investitsion faolligi jadallashuviga ta'sir etuvchi omillardan yana biri mamlakatdagi valyuta siyosatidir. Albatta bu borada hozirgi paytda ijobiy siljishlarni ko'rish mumkin. Chunonchi, Markaziy bankning rasmiy kurslari va bozor kurslari o'rtasidagi keskin farq qisqartirilishi eksportga mahsulot ishlab chiqaruvchilar valyuta tushumlarini rasmiy sotilishi natijasida sezilarli moliyaviy yo'qotishlarning oldi olinib, ularning eksportga mahsulot ishlab chiqarish faoliyati rag'batlantirilmoqda.

Mamlakatimizda investitsiyalarni boshqarishning quyidagi usullarni taklif sifatida ko'rsatishimiz mumkin:

- tahliliy usul, bunda jalb qilingan investitsiyalar monitoring qilinadi, investitsiyalarni jalb qilish, kiritish uslubi, shakli, yo'nalishi qonunda belgilangan tartibda davlat tomonidan nazorat qilib boriladi.

- iqtisodiy usul, bunda iqtisodiy qulay sharoitlar yaratish orqadi jalb qilingan investitsiyalarni boshqarish mumkin;

- ijtimoiy usul, investorlarning mablag'larini jalb qilish orqali mamlakatdagi aholi ish bilan ta'minlanadi va farovonlik darajasi oshadi;

- meyoriy-huquqiy usul, bunda mavjud meyoriy-huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish orqali davlat tomonidan boshqariladi;

- moliyaviy usul, bunda moliyaviy rag'batlantirishlar orqali investor-larning mablag'larini boshqarish mumkin. Ya'ni asosan sodiqlarning yengillashtirilishi va foiz stavkalarining tushirilishi bilan, investorga qo'shimcha moliyaviy imtiyozlar yaratib, investorning mablag'larini boshqarish mumkin;

- informatsion usul, bunda axborot shaffofligini yaratish orqali investitsiyalarni boshqarish mumkin;

- integratsion usul, bunda chet el investorlarini jalb qilib ularga mamlakatning investorlarini bog‘lash orqali mahalliy investorlarning faolligini oshirish va yangi investitsiyalarni jalb qilib, ularni ushbu usulga asoslanib boshqarish mumkin. Shuni ta’kidlash kerakki bu usulda chet el investorining darajasi, tajribasi va imkoniyatini inobatga olgan holda unga investitsiya loyihasidan olinadigan foyda ulushini boshlang‘ich yillarda yuqoriroq belgilash talab etiladi. Keyinchalik shartnomada belgilangan tartibda ma’lum vaqtdan so‘ng foyda ulushi mahalliy investorniki bilan tenglashtiriladi.

- malaka oshirish usuli, bunda mahalliy yetakchi kadrlarni chet el mamlakatlaridagi loyihalarga biriktirish, orqali mamlakat kelajagi uchun zarur innovatsion va intellektual investitsiyalarni boshqarish mumkin.

Investitsiyalarning ustuvor yo‘nalishlarini aniq belgilash ilmiy asoslangan, investitsiya qarorlarini qabul qilish, investitsiya faoliyatini oqilona tartibga solish asosida ichki va tashqi moliyaviy manbalarni barcha shart-sharoitlarni hisobga olgan holda jalb qilish milliy iqtisodiyotning kelajagini belgilaydi. Shu sababli investitsiyalarning hajmi yidan yilga o‘tib bormoqda va mamlakatimiz iqtisodiyotini yuksaltirish uchun katta yordam ko‘rsatmoqda. Tashqi iqtisodiy faoliyatni erkinlashtirish, mamlakatimiz iqtisodiyotiga bevosita xorijiy investitsiyalarning jalb qilinishini ta’minlaydigan huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa shart-sharoitlarni takomillashtirish, xorijiy investitsiyalarni keng jalb etish, mablag‘larni eng ustuvor yo‘nalishlarda hamda raqobatdosh mahsulotlar ishlab chiqarish bilan bog‘liq yo‘nalishlarda mujassam qilish Respublikada o‘tkazilayotgan investitsiya siyosatining asosiy tamoyillaridir³². Shularni inobatga olgan holda iqtisodiyotimizga investitsiyalarni boshqarish bo‘yicha usullarni joriy qilib talab etiladi va uni amalga oshirish lozim.

³² O‘zbekiston iqtisodiy axborotnomasi /№3/2011 y., 19 b.

3.2. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida investitsiyalarni boshqarish strategik istiqbolli yo‘nalishlari

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida investitsiyalarni boshqarish bo‘yicha strategiyalarni ishlab chiqish muhim o‘rin tutadi. Unga ko‘ra biz quyida olimlar strategiya to‘g‘risida o‘z fikrlarini keltirishga qaror qildik:

– Sheron M.Oster: strategiya bu qandaydir boshqa tarzda emas, aynan belgilangan tarzda harakat qilish majburiyatidir.

– Filipp Kotler: firmaning maqsadlari, uning marketing sohasidagi imkoniyatlari orasidagi strategik muvofiqlikni qo‘llashni boshqaruv jarayonidir.

Piter Lorenju fikriga ko‘ra, strategik rejalashtirish kompaniyani boshqarish uchun yordam beradigan vosita hisoblanadi. U “strategik rejalashtirishning vazifasi ishni tashkil etishda yangiliklarni qo‘llash” – deb tushuntiradi. Boshqacha aytganda, u strategik rejalashtirishni boshqarishda 4 faoliyatni ko‘rsatib o‘tadi.

- resurslarni taqsimlash.
- tashqi muhitga moslashishi.
- ichki koordinatsiya (muvofiqlashtirish).
- tashkiliy strategik istiqbolni aniqlash.

Investitsiyalarni boshqarishning strategik yo‘nalishlarini ishlab chiqish, bu faoliyatni amalga oshirish siyosatiga asoslanadi. Respublikadagi investitsiyalarni boshqarish strategik yo‘nalishlarini ishlab chiqishda quyidagi vazifalar hal qilinadi:

- investitsiyalarni boshqarishning tarmoq bo‘yicha aniq yo‘nalishlarini belgilash;
- investitsiyalarni boshqarishda hududlar bo‘yicha aniq yo‘nalishini belgilash.

Ya‘ni investitsiyalar tarmoq konsentratsiyasi (markazlashuvi) yoki diversifikatsiyasi maqsadlilik ko‘rib chiqiladi. Bunda hudud yo‘nalishlarini ishlab chiqishda, mamlakat hududlari bo‘yicha xorijiy investitsiyalarni jalb etish shart-sharoitlar hisobga olinadi.

Davlat darajasida investitsiyalarni boshqarish jaraèining asosiy maqsadi sifatida quyidagilarni ko‘rishimiz darkor:

- investitsiyalarni boshqarish bo‘yicha qonundagi chora-tadbirlarni ko‘rib chiqish;

- moliya, pul-kredit va narxning shakllanishi sièatlarini amalga oshirish;

- davlat me‘èrlari va standartlariga amal qilishni muntazam ravishda nazorat qilib borish;

- monopoliyaga qarshi chora-tadbirlar, davlat mulki obyektlarini xususiyalashtirish hamda investitsion loyihalarni ekspertiza qilishdan iborat bo‘ladi.

Investitsiyalarni boshqarish ko‘p holatlarni inobatga olib amalga oshiriladi. O‘z navbatida, hududlarda investitsiyalarni samarali boshqarishda quyidagi asosiy vazifalarga to‘xtalib o‘tish maqsadga muvofiq:

- samarali investitsion faoliyatni inobatga olgan holda, hududning yuqori sur‘atli iqtisodiy taraqqiyotini ta‘minlash;

- hududning kelajakdagi rivojlanish xususiyatlarini hisobga olib u uchun strategik investitsiya loyihalarini ishlab chiqish, hayotga tadbqiq etish, muvofiqlashtirish, rejalashtirish, zarur investitsiyalarni jalb qilish va boshqarish;

- hudud miqèsida byudjet daromadlarini oshirish, iqtisodiy o‘shishga erishish va natijada aholi farovonligini ko‘tarish;

- hududda investitsion faoliyat tavakkalchiligi borasida axborot berish borishdan iborat bo‘ladi.

Biz yuqorida investitsiya jarayonlarini boshqarishning asosiy funksiyalariga to‘xtalib o‘tib, ushbu funksiyalar turli nuqtai-nazardan tahlil qilib chiqdik. O‘z navbatida hududlar miqyosida investitsiyalarni boshqarishning funksiyalari bugungi kunda muhim ahamiyat kasb etadiki, har bir hududda investitsiyalarni samarali boshqaruv jaraèni ushbu hududning iqtisodiy o‘shishga ijobiy ta‘sir etadi. Demak, hududlarning investitsion faoliyatini strategik boshqaruvining muhim funksiyasi bu – hudud investitsion strategiyasini ishlab chiqishdan iborat.

Hududlarning investitsion strategiyasini shakllantirish murakkab jaraèn bo‘lib, u hudud investitsiya bozori konyukturasini bashoratlashga asoslanadi va investitsiya faoliyati shartlarini amalga oshiradi. Bu jaraènni murakkabligi shundaki, bu davrda hudud investitsiya strategiyalarni shakllantirish, investitsion resurslarni izlab topish, muqobil investitsiya variantlarini baholash bilan birga amalga oshiriladi va u hudud firmalarining imidjini oshiradi va uni rivojlanishi belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday investitsion strategiya tezda o‘zgarmaydi, u ushbu hududdagi firmalarning iqtisodiy o‘rishining yangi imkoniyatlari va tashqi shartlarini inobatga olgan holda davriy tartibga solishlarni talab etadi. Hududda investitsion strategiyani shakllantirish shart-sharoitlari korxona va firmalarning iqtisodiy rivojlanishining strategik asosi bo‘lib xizmat qiladi. Bundan ko‘rinib turibdiki, hudud investitsiya strategiyasi firmalarning samarali rivojlanishini ta‘minlaydigan bosh omil bo‘lib hisoblanadi va u investitsiyalarni samarali boshqarishga asoslanadi.

2015 yilning 16 yanvarida Vazirlar Mahkamasining majlisida O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti tomonidan belgilangan davlat iqtisodiyotini rivojlantirishning asosiy ustuvorligini amalga oshirishda kelib chiqqan muhim vazifalarni ta‘minlash maqsadida, “O‘zbekenergo” AJ tomonidan energetika korxonalarining barqaror ishlashini ta‘minlash, hamda 2015 yil ishlab chiqarish faoliyatining prognoz ko‘rsatkichlariga erishish uchun bir qator chora-tadbirlar qabul qilindi. “O‘zbekenergo” AJ elektr stansiyalari tomonidan iste‘molchilarga 55,5 mlrd. kVt·soat elektr energiyasi ishlab chiqarilib, o‘rish sur‘ati×ko‘rsatkichlari 104,2 % tashkil etdi, shuningdek, iste‘molchilarga 8,2 mln. Gkal hajmda issiqlik energiyasi uzatildi.

Mahsulotni eksport qilish va xizmat ko‘rsatish bo‘yicha prognoz ko‘rsatkichlarining bajarilishi 100,1 % tashkil etdi. “O‘zbekenergo” AJ korxonalari tomonidan mahalliy xomashyo asosida mahalliyashtirilgan mahsulot ishlab chiqarishga doir topshiriqlar 106,5 % bajarildi.

Ishlab chiqarish xarajatlarini qisqartirish bo'yicha ko'rilgan choralar natijasida mahsulot tannarxi 14,0 %ga pasaydi. Tarmoqlarga xizmat ko'rsatish, loyiha-qidiruv va qurilish-montaj ishlari amalga oshirildi. Ma'lumki, tabiiy boyliklarni iloji boricha asrab-avaylash, ulardan tejamkorlik bilan foydalanish maqsadida ishlab chiqarilgan va iste'molga yuborilgan elektr energiyasini samarali qo'llash jahon miqyosida ham dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Masalan, Navoiy, Sirdaryo issiqlik elektr stansiyalarida, Toshkent issiqlik elektr markazida zamonaviy texnologiya uskunalari tatbiq etildi va modernizatsiyalash natijasida jami ishlab chiqarish quvvati 555 megavattga ko'tarildi. Ayni paytda 455 million kubometr tabiiy gaz tejab qolinmoqda. Bugungi kunda jamiyatning ishlab turgan bir necha elektr stansiyalarida, xususan, Toshkent, Tollimarjon, Navoiy, Taxiatosh issiqlik elektr stansiyalarida umumiy quvvati 1970 megavatt bo'lgan bug'-gaz uskunalarini qurish ishlari olib borilmoqda. Ishga tushirilgan bunday bug'-gaz uskunalarini yuqori texnik-iqtisodiy ko'rsatkichga ega bo'lib, har bir issiqlik elektr stansiyasida yiliga 360 million kubometr hajmdagi yoqilg'i tejaladi.

Ona zamin ne'matlari hisoblangan tabiiy boyliklarni asrash maqsadida muqobil energiya manbalaridan foydalanish, ayniqsa, quyosh energiyasi manbasini o'zlashtirish bo'yicha fotoelektrik quyosh stansiyalarini Samarqand, Namangan, va Surxondaryo viloyatlarida qurish ishlari olib borilmoqda. Energiya zaxiralaridan samarali foydalanish maqsadida qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish yuzasidan 2020 yilga qadar 15 ta ishlab turgan GESlarni modernizatsiyalash rejalashtirilgan. Ana shunda GESlarning quvvati 200 megavattga oshib, 600 million kilovatt elektr energiyasi ishlab chiqariladi, 250 million kubometr tabiiy gaz iqtisod qilinadi. Bu sa'y-harakatlar iste'molchilarning elektr energiyasi bilan barqaror ta'minlanishiga, energetika tizimi faoliyatining yanada mustahkamlanishiga, respublikamiz elektr energiyasi eksport salohiyatining yanada oshishiga zamin yaratadi³³.

³³ "O'zbekenergo" aksiyadorlik jamiyati ma'lumotlari.

“O‘zbekenergo” AJ 2016 yilda 5 ta loyihani ishga tushirmoqchi ularning umumiy qimati 1,243 mlrd. AQSh dollariga teng bo‘ladi. Janubiy Koreyaning Daewoo va Hyundai kompaniyalarining konsorsiumi bilan hamkorlikda Qashqadaryo viloyatidagi Tolimarjon IESda umumiy quvvati 900 MVt bo‘ladigan 2 ta bug‘-gazli qurilma qurildi. Uning narxi 920,5 mln. AQSh dollari bo‘lib jamiyatning xususiy mablag‘i va chet el kredit mablag‘laridan moliyalashtiriladi. Xitoyning Harbin Electric International Company Ltd yilning oxirigacha 150 MVtli yangi energoblokni Toshkent viloyatidagi Angren IESda qurib tugatadi. Uning umumiy narxi 242,6 mln AQSh dollariga teng. “O‘zbekenergo” AJning xususiy mablag‘laridan moliyalashtiriladi. Bundan tashqari energiyani tejash sohasida 2 ta temir yo‘l hududida ya’ni O‘zbekistonning sharq va janubida umumiy narxi 74,5 mln. AQSh dollari hajmida 2 ta loyiha amalga oshiriladi.³⁴

Mamlakatimizni modernizatsiyalash, islohotlarni chuqurlashtirish va iqtisodiyotni erkinlashtirish, tarmoqlar tarkibi va tuzilishini tubdan o‘zgartirish jarayonida O‘zbekiston Respublikasi quyidagi muhim vazifalarni hal qilishi belgilab qo‘yilgan:

– iqtisodiyotdagi tarmoqlarni ilg‘or texnika va texnologiyalar bilan qurollantirish. Buning sababi milliy iqtisodiyotimizdagi ko‘p tarmoqlarda eskirgan uskunalar va texnologiyalardan foydalanish natijasida mehnat unumdorligi va samaradorligi jiddiy pasayib ketgan. Oqibatda bunday korxonalarning mahsulot va xizmatlari bozorda raqobatga bardosh bera olmay, rentabellik darajasi kamayib ketib va pul topish imkonining qisqarishi yuz bermoqda. Chet el investitsiyalari ushbu muammolarni yechish imkonini beradi;

– korxonalarda boshqaruvning zamonaviy, ilg‘or usullarini ya’ni korporativ boshqaruvni joriy etish, boshqaruv kadrlari, mahalliy ishchi va xodimlar mahoratlari, bilimi va ko‘nikmalarini oshirish;

³⁴ “O‘zbekenergo” aksiyadorlik jamiyati ma’lumotlari.

- ichki bozorga mahsulot ishlab chiqaruvchi va xizmatlar ko'rsatuvchi mahalliy subyektlar uchun jahon bozoriga kirishga qulay sharoitlar yaratish;

- xorijiy investorlarning qiziqishlari va manfaatlarini oshirishni maqsadida xususiylashtirish jarayonlarini tezlashtirish. Chet el investorlarining ishtirokidagi xususiylashtirilgan korxonalarga o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishlari uchun yo'l ochish bilan bir qatorda jarayon samaradorligini oshirish shart-sharoitlarini yaratish.

Ushbu vazifalardan kelib chiqib, investitsiyalarini mamlakatimizdagi milliy korxonalarga jalb etishning quyidagi strategik yo'nalishlari belgilangan:

- tabiiy xom-ashyo resurslarini, ya'ni, neft va gazni qazib chiqarish, qayta ishlash bo'yicha ekologik toza mahsulot ishlab chiqarishni tashkil etish;

- ilm talab etadigan va jahon bozorlarida raqobatga chidamli mahsulotlar ishlab chiqarish hamda xizmatlar ko'rsatishni tashkil etish, shu jumladan zamonaviy axborot va telekommunikatsion tizimlarini rivojlantirish;

- transport va telekommunikatsiya infratuzilmasini taraqqiy ettirish;

- qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ixcham, qulay, arzon, hamyonbop texnika va texnologiyalar asosida qayta ishlashni tashkil etish sohalarini takomillashtirish;

- tabiiy resurs va energiyani iqtisod qiluvchi asbob-uskunalar ishlab chiqarish va yangi usullardan foydalanish;

- dori-darmonlar, tibbiyot texnikasi va asboblarini ishlab chiqarishni jadal ravishda yo'lga qo'yish va rivojlantirish;

- turizm sohasini taraqqiy toptirish va yangi turizm obyektlarin barpo etish.

Respublikamiz iqtisodiyotini barqaror rivoji, tovarlar va xizmatlar sifati hamda ularning raqobatbardoshligi ko'p holatlarda moliyaviy mablag'lar bilan bog'liq hisoblanadi. Ta'kidlash lozimki, investitsion jozibadorlik sarmoyadorlar uchun nafililik darajasini belgilaydi. Korxonaga investitsiya jalb qilish va kreditlash bo'yicha qaror qabul qilishda moliyaviy barqarorlik, kreditga layoqatlilik va raqobatbardoshlik nazarda tutiladi va hisobga olinadi. Mamlakatimizning

investitsion jozibadorligini oshirish, kredit va moliya institutlarini rivojlantirish zarur, xorijiy va mahalliy investitsiyalar hajmini ko‘paytirish kerak.

Hamda davlat dasturlarini ishlab chiqqan holda mablag‘ ajratish hozirgi kunning asosiy vazifalaridandir. Respublikamizga investitsiyalarni jalb qilish va ularni samarali boshqarish orqali, mamlakatimizning jozibadorligini oshirish, hamkorlikdagi istiqbolli loyihalarni amalga oshirish, yangi zamonaviy texnologiyalarni joriy etish asosida ishlab chiqarilayotgan mahsulot va ko‘rsatilayotgan xizmatlarning sifatini jahon bozorlari talabiga mos darajada ko‘tarishga sharoit yaratmoqda. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan bozor islohotlarining hozirgi bosqichida investitsiya siyosati iqtisodiyotdagi barqarorlik, tarkibiy va sifat o‘zgarishlarini belgilovchi muhim omil hisoblanadi. Olib borilayotgan investitsiya siyosati yurtimizda xorijiy va mahalliy investorlar uchun qulay investitsiya muhitini yaratish imkonini bermoqda. Yuqoridagilarni amalga oshirish hisobiga mamlakatimizda chet ellik investorlar uchun yaratilgan qulay sharoit, qo‘shimcha imtiyoz va preferensiyalar amaliy natija beradi. Ayni paytda xorijiy sarmoyadorlar va ular bilan ishlashdan manfaatdor bo‘lgan mahalliy tadbirkorlarga konsalting xizmatini, advokatlik idoralarini tashkil etish, milliy tadbirkorlar uchun xalqaro biznes va tadbirkorlik to‘g‘risidagi ma’lumotlari doimiy hamda keng bazasini yaratish lozim.

2015-yilga mo‘jallangan Davlat investitsiya dasturini amalga oshirishda O‘zbekiston iqtisodiyotiga investitsiyalar kiritish, avvalo, ichki manbalarni safarbar etish va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va to‘g‘ri boshqarish hisobidan iqtisodiyotimizning muhim tarmoqlarida yangi qurilishlar hamda jadal modernizatsiya ishlari, texnik va texnologik qayta jihozlash, transport va aloqa sohasini takomillashtirish shu bilan bir qatorda ijtimoiy infratuzilma obyektlarini barpo etish hal qiluvchi yo‘nalishga aylantirilgan. Shu bilan bir qatorda, mamlakatimiz uchun strategik yo‘nalishlarga investitsiyalarni jab qilishni yo‘lga qo‘yish orqali iqtisodiyotimizning barqarorligini yanada mustahkamlash mumkin bo‘ladi.

3.3. Investitsiyalarni jalb qilish va boshqarishning xorij tajribasi hamda uni mamlakatimizda tadbiq etish imkoniyatlari

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan so'ng ko'plab yillar davomida investitsion faoliyat bo'yicha tajribalarni yig'ib borgan. Iqtisodiyotimizga investitsiyalarni jalb qilishning faol siyosatini olib bordi. Ularni boshqarishning taktika va strategiyalarini o'zgartirib ko'rdi. Biz ushbu bobda investitsiyalarni jalb qilish va boshqarishning xorij tajribasini ko'rib chiqamiz. Ya'ni unga ko'ra dunyoning yetakchi mamlakatlaridan biri bo'lgan AQShning investitsion siyosati, investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarish, tartibga solish va nazoratni yo'lga qo'yish yo'llari haqida ma'lumot beramiz.

AQSh – iqtisodiyoti juda rivojlangan va qonunchilik tizimi baquvvat mamlakat hisoblanadi. AQShning investitsion iqlimi yetarli darajada yorqin va jozibalidir. Hozirgi kunda bu mamlakat chet el investitsiyalarini jalb qilish hajmi bo'yicha dunyoda yetakchi o'rinlardan birini egallab turibdi. Ya'ni dunyo miqyosida taxminan 20 %ni tashkil etadi. Bunday ajoyib natijalarga erishishda AQSh hukumati iqtisodiyotni rivojlantirishda muhim omil sifatida chet el investitsiyalarini mamlakatning alohida shtatlarlarga kerakli vakolatlarni ajratib bergan. Ya'ni unga ko'ra mamlakatdagi hududiy boshqaruv organlariga investitsiyalar oqimini oshirishda rag'batlantirish uchun umumiy mamlakatning bosh boshqaruv organiga nisbatan kam bo'lmagan vakolatlar beriladi.

Amerika hukumati shuni yaxshi tushunib turibdiki, ya'ni chet el kapitalining AQSh iqtisodiyotiga kiritilishi faqatgina sanoat, savdo va inflyasion jarayonga emas, balki butun mamlakatning milliy xavfsizligiga ham yetarlicha ta'sir ko'rsatadi. Natijada:

- shtatlar va mahalliy boshqaruv organlariga “o'z” hududining iqtisodiy rivojlanishi uchun mustaqillik taqdim etilgan bo'lib, xususiy biznes hamda xizmat va tovarlarning eksporti qo'llab-quvvatlashi kerak;
- chet el tadbirkorlik kapitalini jalb qilish va mos ravishda chet ellik investorni ham nazorat qilish;

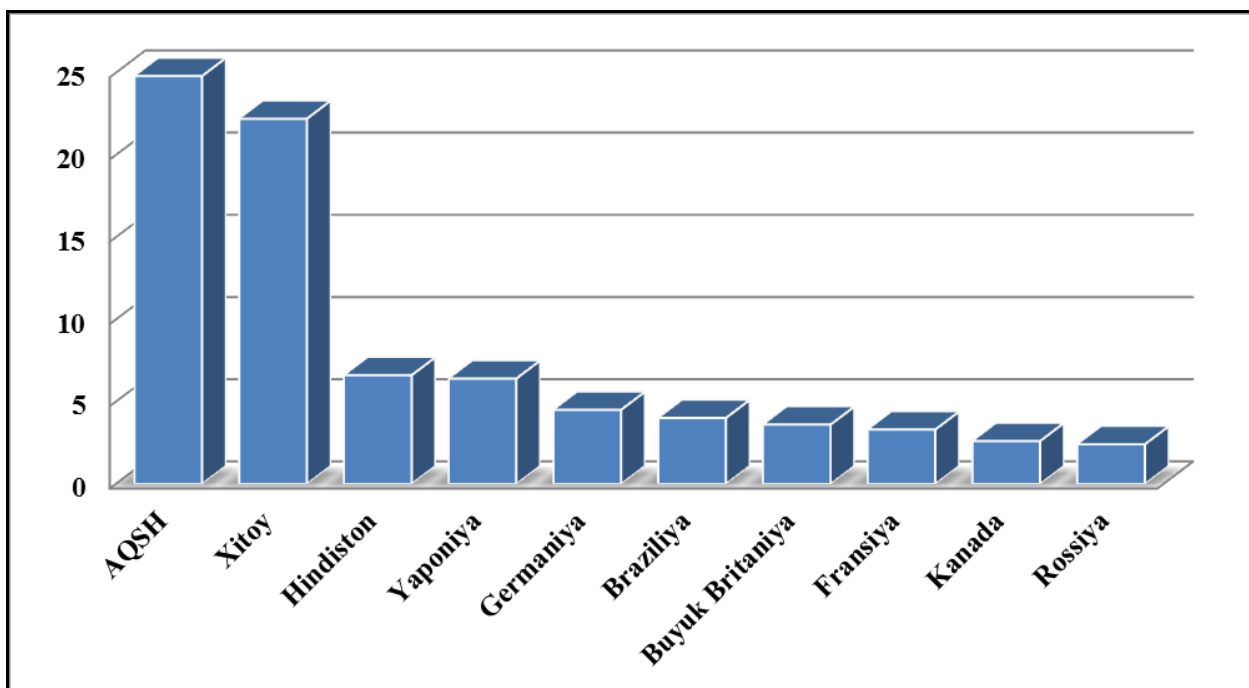
- xususiy xo‘jalikning o‘rishini rag‘batlantirish;
- fiskal siyosatda motivatsiyalovchi aksiyalarni olib borishi lozim.

Oxirgi natija shuni ko‘rsatadiki, ya’ni ushbu omillar hozirda mamlakat shtatlaridagi o‘zaro raqobatni keltirib chiqarib mamlakatdagi investitsiyalar to‘g‘risidagi qonunning rivojlanishiga o‘zigsha xos impuls vazifasini bajarib berdi. Shu asnoda AQSh iqtisodiyotida investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarishda quyidagi qator muhim o‘ziga xos xususiyatlarni ajratib o‘tishimiz mumkin:

- hududiy va mamlakatning oli borgan siyosati natijasida iqtisodiyotga investitsiyalarning yuqori oqimi ta’minlanmoqda;
- kapital eksporti va importini rag‘batlantirishning teng darajadaligi, buning natijasida mamlakat “netto-importer” maqomiga ega bo‘lgan;
- chet el investitsiyalarining yuqori darajada nazorat qilishni suiste’mol qilish(korrupsiya, qonunchilik meyorlari va moliyaviy-kredit kelishuvlarining buzilishi)ga yo‘l qo‘yilmasligi;
- boshqa qatnashchilar uchun bozorning ochiqqligi;
- investitsion qonunchilik va soliq tiziminoing rivojlanganligi;
- investitsion faoliyatni ikki darajali tartibga solish tizimining mavjudligi.

Shuni ta’kidlash kerakki, AQShda investitsiyalarni boshqarishda iqtisodiy erkinlik tamoyillariga asoslanadi va itqisodiy jarayonga jiddiy aralashmaydi, chunki bu yo‘l ko‘yib bo‘lmas chegarani keltirib chiqaradi. Bunday maqsad esa AQShdagi tashqi iqtisodiy faoliyat institutlarining asosiy ishi bo‘lib, mamlakat va uning hududlaridagi maksimal eksport potensialini kengaytirish, xalqaro iqtisodiy faoliyatda iloji boricha ko‘proq qatnashchilarni jalb qilish uchun xukumat tomonidan ishlar olib borilmoqda.

AQSh iqtisodiyoti 2030 yilda eng yirik bo‘lib saqlanib qoladi, lekin uning jahon yalpi ichki mahsulotidagi ulushi 2015 yildagi 23%dan 20%ga tushadi. Ushbu makroiqtisodiy ma’lumotlar yalpi ichki mahsulot hajmi bo‘yicha 2030 yilgacha dunyo iqtisodiyotidagi 20 eng yirigini, AQSh qishloq xo‘jaligi vazirligi tomonidan hisoblab chiqilib tashkil etilgan.

3.1-rasm. 2030 yilda dunyoning eng yirik iqtisodiyotiga ega bo'ladigan davlatlar, (trln.doll.)³⁵

Prognoz ko'rsatkichlariga asosan AQSh liderlikni saqlab qoladi va mamlakatning yalpi ichki mahsuloti 2030 yilga kelib 24,8 trln. dollarni tashkil qiladi. Ikkinchi o'rinni Xitoy egallaydi, uning yalpi ichki mahsuloti hajmi 22,2 trln. dollardan iborat bo'ladi. Kuchli uchlikka esa Hindiston 6,6 trln. dollar yalpi ichki mahsulot bilan kiradi. Xalqaro Valyuta Fondining shuni qayd etadiki so'nggi 15 yilda Hindiston jahonda ishlab chiqarish kuchi bo'yicha eng baquvvat mamlakatga aylanadi. Investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarishda yana bir dunyoda yetakchi mamlakatlardan biri bu Xitoy hisoblanadi. Ularning investitsiyalarni boshqarishda olib borayotgan siyosati taxsinga sazovordir.

Chunki Xitoy hozirgi kunda investitsiyalarni jalb qilishda jahonda birinchi o'ringa ko'tarilib, bir necha asrdan beri o'z o'rnini hech kimga bermay kelayotgan AQShni keyingi o'ringa tushirib qo'ydi. 1978 yildan boshlab Xitoyda iqtisodiy islohotlar o'tkazila boshlangan.

³⁵ AQSh qishloq xo'jaligi departamentining ma'lumotlari.

Uning asosiy yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, milliy iqtisodiyotga kiritilayotgan investitsiyalarni rag‘batlantirish siyosatni olib borilgan va hozirda ham olib bormoqda. Xitoy imkoniyatlariga ko‘ra dunyoda yetakchi hisoblanib, bunga ulardagi olib boriladigan tadqiqotlar bo‘yicha ishlarning xalqarolashtirilganligi va transnatsional korporatsiyalarning o‘zlashtirilishini asosiy omil sifatida ko‘rsatishimiz mumkin. Hozirda mamlakatda chet el mablag‘lari hisobiga yaratilgan 1000 dan ortiq ilmiy-tadqiqot tashkilotlari ish yuritmoqda. Amaliyot shuni ko‘rsatmoqdaki, ilmiy yondashuvni va kapitalni ko‘p talab qiluvchi sohalar tezkorlik bilan chet el kapitalini kiritish uchun muhim yo‘nalishga aylanmoqda.

Tarixda birinchi marta investitsiyalarning oqimi rivojlangan mamlakatlarga nisbatan rivojlanayotgan mamlakatlarda ko‘proq bo‘ldi. U 700 mlrd. dollarni yoki 2013 yilga nisbatan o‘shish 4% ni tashkil qildi. 2014 yil yakuniga ko‘ra aynan ushbu guruhdagi mamlakatlarga butun dunyoning 56 % investitsiyalari yo‘naltirildi.

Ushbu ko‘rsatkichlarga erishishda chet el investitsiyalarini jalb qilish va ularni boshqarishda samarali faoliyatni shakllantirish va mamlakatning investitsion iqlimini takomillashtirish asosiy omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Investorlarga milliy xavfsizlikka taalluqli, mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga va jamiyat manfaatlariga zarar yetkazuvchi, atrof-muhitni ifloslovchi loyihalarga investitsiya kiritish qat’iyan man etiladi. Ko‘pchilik investorlar uchun Xitoy bozori yetarlicha sig‘imli bo‘lib, o‘shish imkoniyatlari juda ko‘p. Shuning uchun ko‘pchilik bu bozorga mablag‘ kiritmoqda va ushbu bozorda o‘z o‘rnini egallashga va daromad olishga urinmoqda.

AQSh-Xitoy savdo komissiyasi olib borgan tadqiqotlarning natijalariga ko‘ra Xitoyga investitsiya kiritgan 88 % chet el investorlari va tashkilotlar foyda bilan ishlamoqda. Ularning 81 %i butun dunyodagi aynan shu yo‘nalishda daromad olish bo‘yicha koeffitsientdan yuqori, chet elda xususiy biznesni rivojlantirish bo‘yicha 85 % so‘rovchilar Xitoyni birinchi o‘ringa qo‘ymoqda.

Xitoy iqtisodiyoti birinchi marta AQShga nisbatan investitsiyalar hajmi bo'yicha yuqoriroq natijani qayd etdi. Snggi 30 yil ichida AQSh liderlik pozitsiyasini egallab kelar edi. 2014 yil yakuniga ko'ra rivojlangan mamlakatlarda investitsiyalar hajmi 14 %ga qisqardi. BMTning ma'lumotlariga ko'ra, 2014 yilda Xitoy asosiy bosh figuraga aylandi, 2003 yildan beri investitsiya jalb qilish bo'yicha AQShni birinchi o'rindan siqib chiqardi. Butun dunyoning 10 % investitsiyalari Xitoyga to'g'ri kelib, 128 mlrd. doll.ni tashkil qildi. Gongkongga 111 mlrd. doll., AQSh esa 86 mlrd. doll. bilan bor yo'g'i 3-o'rinni egalladi. Vaholanki AQShga 2013 yilda 230,8 mlrd. doll. investitsiya kiritilgan edi. Xitoyda chet el investitsiyalari ishtirokidagi tashkilotlar ko'paymoqda. 2014 yilda ularning soni 4,4 %ga o'sib 23.8 mingni tashkil etdi. Xitoyning investitsiyalarni jalb qilish va boshqarishdagi eng asosiy rag'batlantirish omili sifatida chet ellik investorlarga davlat korxonalarini xususiylashtirish huquqini berishini ko'rsatishimiz mumkin.

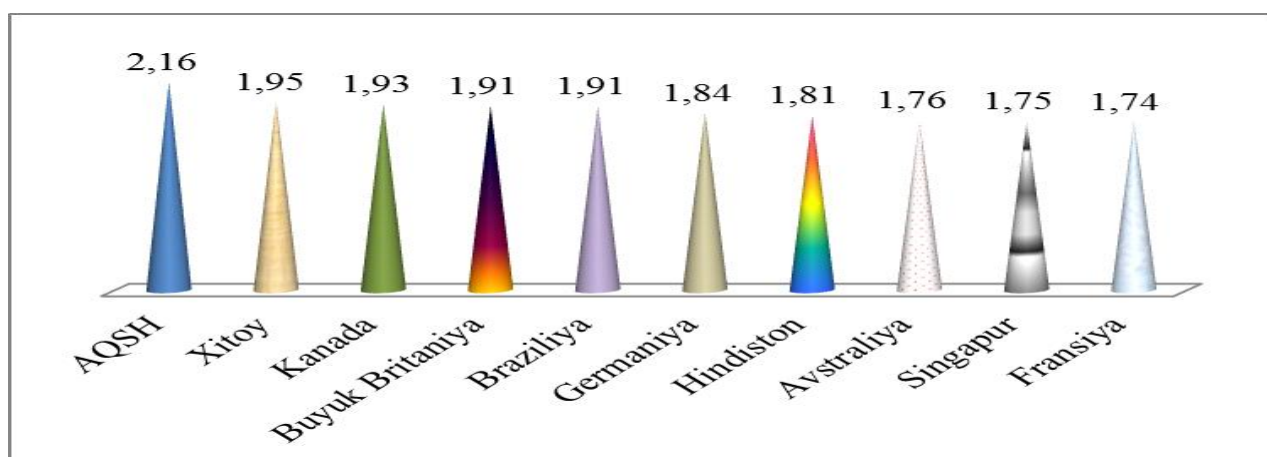
2015 yilning yakuniga ko'ra Xitoyning yalpi ichki mahsuloti 6,9 %ga sekinlashdi, bu esa so'nggi 25 yil uchuneng yomon ko'rsatkichni qayd etdi. 2016 yilda Xitoy xukumati o'sish ko'rsatkichini 6,5 % dan 7%gacha intervalda bo'lishini o'rnatdi. Absolyut ko'rinishda 2015 yilda 67,67 trillion yuan yoki 10,3 trillion dollarni tashkil qilgan³⁶.

Hozir iqtisodiyotda bu xom-ashyoning 60 turidan foydalanib kelinmoqda. O'zbekiston-Xitoy munosabatlarining yangi bosqichi bo'lib mamlakatimizda erkin iqtisodiy hududlarni yaratish va rivojlantirish hisoblanadi. Ma'lumki, Xitoyda bu borada ulkan tajriba mavjud. Zero, Xitoy iqtisodiyootiga investitsiyalarni jalb qilish uchun asosan maxsus iqtisodiy hududlardan foydalmovda. O'zbekiston mustaqilligining 20 yilligini nishonlash arafasida "Navoiy" erkin industrial – iqtisodiy zonasida umumiy qiymati 14 million AQSh dollaridan iborat bo'lgan beshta yangi korxona ochilib ishga tushirildi.

³⁶ <http://economics.unian.net/finance/1320122-ekonomika-kitaya-s-nachala-goda-vyirosla-na-67.html>

Ularning barchasi zamonaviy, yuqori texnologik uskunalar bilan qurollangan hamda ichki bozorda xaridorgir va jahon bozorida bemalol raqobatlasha oladigan mahsulotlarni ishlab chiqarish yo‘lga qo‘yildi. Xorijiy investorlar qatoriga Xitoy Xalq Respublikasi bilan birgalikda Janubiy Koreya, Singapur kabi mamlakatlarning kompaniyalari o‘zining qiziqishlarini bildirgan. Ular O‘zbekiston bilan hamkorlikni yanada kengaytirishga intilmoqdalar.

O‘zbekiston hukumati uchinchi erkin industrial zonani Xitoy bilan hamkorlikda Jizzax viloyatida tashkil etish rejalashtirilib, uni amaliyoga muvaffaqiyatli tarzda joriy qilindi. O‘zbekiston hukumati “2012 yilda respublikani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2013 yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlari” to‘g‘risida qaror qabul qilindi. Davlatimiz prezidenti Karimov I.A. tomonidan imzolangan hujjatda manfaatdor vazirlik va idoralarga, shu bilan bir qatorda, Jizzax viloyati hokimligiga 2013 yilning I choragida, Xitoy Xalq Respublikasining vakolatli organlari bilan o‘zaro hamkorlikni mustaxkamlovchi ta’sis hujjatlari bo‘yicha kelishuvni tugallash to‘g‘risida ko‘rsatma berilgan. Maxsus zona Jizzax viloyati va u bilan chegaradosh hududlarning resurs bazasidan oqilona foydalanish va samarali boshqarish maqsadida tashkil etildi.

3.2-rasm. 2014 yil yakuniga ko‘ra mamlakatlarning investitsion jozibadorligi reytingi³⁷

³⁷

<http://m.proved-partner.ru/analytics/research/19533-kak-izmenilasy-investitsionnaya-ppivlekatelynosty-rossii.html>

2014 yil yakuniga ko‘ra jahon mamlakatlari orasida investitsion jozibadorlik bo‘yicha AQSh birinchi o‘rinni saqlab qoldi. Biz ushbu bobda ko‘rib chiqayotgan ikkinchi mamlakat Xitoy esa ikkinchi o‘rinni qayd etdi. Shuni ta’kidlash lozimki, jadvalga asosan so‘nggi yillarda Kanada iqtisodiyotining investitsion jozibadorligi sezilarli ravishda oshgan. Buyuk Britaniya mamlakati esa 2012 va 2013 yillarga nisbatan 2014 yilda ancha yuqorilab 4-o‘rinni egallab turibdi. Ushbu reytingga oldinlari kuchli 25 talik davlatlar qatoriga kirmagan Shvetsiyaning kirishi kutilmagan hol bo‘ldi.

Ular bu reytingga kiribgina qolmay unda o‘n oltinchi o‘rinda borishmoqda. Reytingda Braziliya o‘zining pozitsiyalarini qisman yo‘qotib uchinchi o‘rinda beshinchi o‘ringa tushib qolgan. Italiya, Belgiya va Daniyaning ushbu reytingga kirishi dunyo mamlakatlari iqtisodiyotidagi sezilarli isloxlarning olib borilayotganidan dalolat berib turibdi. 2015 yilning yakuniga ko‘ra internet tarmoqlarida mamlakatlarning so‘nggi uch yillikdagi to‘g‘ridan-to‘g‘ri chet el investorlarining ishonish indeksi ishlab chiqildi. Quyida ushbu jadvalning to‘liq shaklini ko‘rishingiz mumkin.

3.1-jadval

2015 yilning yakuniga ko‘ra to‘g‘ridan-to‘g‘ri chet el investorlarining ishonish indeksi.³⁸

Mamlakatlar	2015 yil	2014 yil	2013 yil
AQSh	1	1	1
Xitoy	2	2	2
Buyuk Britaniya	3	4	8
Kanada	4	3	4
Germaniya	5	6	7
Braziliya	6	5	3
Yaponiya	7	19	13
Fransiya	8	10	12
Meksika	9	12	9
Avstraliya	10	8	6

³⁸ <https://cdn.vedomosti.ru/image/2015/39/1dlfkl/default-147tz.gif>

Jadvalga ko‘ra birinchilikni AQSh o‘ziniki qilib olgan bo‘lsa, keyingi o‘rinlarda Xitoy va Buyuk Britaniya bormoqda. Kuchli o‘nlikka Avstraliya yakun yasagan. Quyida siz ushbu jadvalni ko‘rishingiz mumkin Xorij tajribasi asosida shuni aytish mumkinmi, mamlakatimizning energetika sohasiga ushbu hisob kitoblarni qo‘llash orqali va ularni amaliyotga joriy qilish natijasida samaradorlikni oshirish imkoniyati yaratiladi. Hisob kitoblar quyida keltirib o‘tilgan va amaliyotga joriy qilish ustida ishlanmoqda. Muborak IESda xususiy ehtiyojlar uchun elektroenergiya sarfini pasaytirish chora-tadbirlari taklif etiladi.

2.1. Xususiy ehtiyojlar uchun elektroenergiya sarfini pasaytirish.

Tadbir: Turbomuftani joriy qilish orqali 4000 kVt quvvatli nasosning tezligini tartibga solish.

Natija: og‘irlikka va purkashga sarflanadigan elektroenergiyani pasaytirish, bu orqali nasosning iste‘mol quvvatini pasaytirish.

Xususiy ehtiyojlar uchun elektroenergiya sarfini pasaytirish orqali IESda yillik foyda balansining o‘sishi. Elektrostansiya tomonidan berilgan issiqliqlik va elektroenergiyani yetkazib berish grafigi asosida xususiy ehtiyojlari uchun elektroenergiya sarfini pasaytirish orqali IESda yillik foyda balansining ΔF_b o‘sishi quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$$\Delta F_b = B_{el} (W_{sn1} - W_{sn2}) N_{yo} - \Delta U_{so'm} \quad (3.1)$$

bunda, B_{el} - energotejamkor tadbirlarni amalga oshirgunga qadar va keyin elektroenergiyani ishlab chiqarish uchun yillik shartli yoqilg‘i sarfi, g/(kVt·s);

W_{sn1} va W_{sn2} - energotejamkor tadbirlarni amalga oshirgunga qadar va keyin elektrostansiyaning xususiy ehtiyojlari uchun yillik elektroenergiya sarfi, kVt·s.;

N_y – nisbiy hisobda 1 tonna shartli yoqilg‘ining o‘rtacha narxi, so‘m.;

ΔU - tadbirlarni amalga oshirish uchun, yillik ekspluatatsion xarajatlar o‘shining yig‘indisi, so‘m/yil;

ΔV - yoqilg‘i-energetik resurslarni iqtisod qilingan hajmi, t. sh y.;

ΔU_{am} - amortizatsion ushlanmalar, so‘m/yil;

K_i – tadbirlarni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan investitsiyalar, so‘m.

Hisoblarda foydalanilgan 2015 yilning asosiy ma'lumotlari.³⁹

T/r	Ko'rsatkich	O'lchov birligi	Shartli tavsiflanishi	Ko'rsatkichning qiymati
1.	Nominal quvvat:			
	Elektr	MVt	N_{nom}	60
2.	Yillik yetkazib beriladigan energiya:			
	Elektr	mln. kVt.s.	W_{yet}	342,26
3.	Xususiy ehtiyojlar uchun elektroenergiya sarfi:			
	Elektr	mln. kVt.s.	W_{xe}	47,55
4.	Yillik yoqilg'i sarfi	ming sh yo.t.	β	358,54
5.	Energiyani yetkazib berish uchun shartli yoqilg'i sarfi:			
	Elektr	g/(kVt.s.)	v_{el}	158,84
6.	Energiyani yetkazib berish uchun zaxira manbalaridagi shartli yoqilg'i sarfi:			
	Elektr	g/(kVt.s.)	$v_{zax.el}$	
7.	Belgilangan quvvatdan foydalanish koeffitsienti:			
	Elektr	%	k_{el}	65,2
8.	Xususiy ehtiyojlar uchun sarfning koeffitsienti:			
	Elektr	%	$b_{xe.el}$	3
9.	Tarmoqda energiyaning yo'qotilish koeffitsienti:			
	Elektr		β_{el}	0,12
10.	1 t shartli yoqilg'ining narxi:			
	Elektr	ming so'm/ sh y.t.	N_y	143,3
11.	Energiyani yetkazib berishning o'rtacha tarifi:			
	Elektr	so'm/kVt.s.	T_{el}	31,21
12.	Ushlanmalar va soliqlar foizi	%	γ	24

Yuqoridagi ma'lumotlar Muborak IESda 2015 yil yakunlari bo'yicha texnik-iqtisodiy ko'rsatkichlarning kerakli bo'lgan ko'rsatkichlari asosida tuzilib chiqilgan, unga ko'ra Yillik yetkazib beriladigan elektroenergiya 342,26 mln. kVt.s.ga teng bo'lmoqda. Energiyani yetkazib berish uchun shartli yoqilg'i sarfi yiliga 158,84 g/(kVt.s.)ni ko'rsatib turibdi. Tarmoqda energiyaning yo'qotilish koeffitsienti doimiy holatda 0,12 gateng qilib olinadi.

³⁹ Muborak IES 2015 yil yakunlari bo'yicha texnik-iqtisodiy ko'rsatkichlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

3.3-jadval

Hisoblarda foydalanilgan soliq ko'rsatkichlari ⁴⁰

T/r	Soliqlarning nomlanishi	Foiz stavkasi
1	YAIT	1,25%
2	QQS	20%
3	Soliqlar va yig'imlar	2,75%
4	Umumiy soliqlar	24%

Soliqlar asosan aksiyadorlik jamiyatlarida yagona ijtimoiy to'lov 1,25 foizni, qo'shilgan qiymat solig'i 20 foizni hamda boshqa soliqlar va yig'imlar 2,75 foizni tashkil etishi mamlaktimizda "Soliq kodeksida" aks ettirilgan.

3.4-jadval

Xususiy ehtiyojlar uchun elektroenergiya sarfini pasaytirish bo'yicha natijalar ⁴¹

T/r	Ko'rsatkich	O'lchov birligi	Shartli tavsiflanishi	Ko'rsatkich-ning qiymati
1.	Xususiy ehtiyojlar uchun elektroenergiya sarfini pasaytirish:			
	Tadbir o'tkazilgunga qadar	mln. kVt.s.	W_{xe1}	47,55
	Tadbir o'tkazilgandan so'ng	mln. kVt.s.	W_{xe2}	39,625
2.	Tadbirni amalga oshirish uchun investitsiyalar	ming so'm	K_i	300 000,0
3.	Tadbirni amalga oshirish uchun umumiy ekspluatatsion xarajatlar	ming so'm/yil	ΔU_{sum}	30 000,0
	Jumladan amortizatsion ushlanmalar	ming so'm/yil	ΔU_{am}	30 000,0

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, tadbir o'tkazilgunga qadar 47,55 mln. kVt.s. elektroenergiya sarflangan. Tadbir o'tkazilgandan so'ng 39,625 mln. kVt.s. elektroenergiya sarflanishi aniqlandi. Tadbirni amalga oshirish uchun 300 mln. so'm investitsiyalar ajratilishi zarur deb hisoblaymiz, shu mablag'larni kiritish orqali mavjud holatning yaxshilanishiga erishish mumkin.

⁴⁰ O'zbekiston Respublikasi "Soliq kodeksi"ga asosan muallif tomonidan tuzilgan.

⁴¹ "РД 153-34.1-09.321-2002. Методика экспресс-оценки экономической эффективности энергосберегающих предприятий на ТЭС" asosida muallif tomonidan hisoblab chiqildi.

3.5-jadval

Yillik foyda balansi o'sishining hisobi.⁴²

T/r	Ko'rsatkich	O'lchov birligi	Shartli tavsiflanishi	Ko'rsatkichning qiymati
1.	Shartli yoqilg'i iqtisodi	sh y.t.	$\Delta V = v_{el}(W_{xe1} - W_{xe2})$ $\Delta V = 158,84 \cdot (47,55 - 39,625)$	1 258,81
2.	Iqtisod qilingan yoqilg'i narxi	ming so'm	$\Delta S_y = \Delta V \cdot N_y$ $\Delta S_y = 1258,81 \cdot 143,3$	180 387,04
3.	Yillik foyda balansi o'sishi	ming so'm	$\Delta F_b = \Delta S_y - \Delta U_{sum}$ $\Delta F_b = 180 387,04 - 30000$	150 387,04

Yillik foyda balansining o'sishi shartli yoqilg'i iqtisodi bilan uzviy bo'g'liqdir. Unga ko'ra investitsiyalarni kerakli tadbirni amalga oshirish uchun kiritsak 1 258,81 sh y.t. iqtisod qilinadi.

bunda, ΔS_y - iqtisod qilingan yoqilg'i narxi.

ΔF_s – soliqlarni chiqarib tashlagan holda yillik sof foydanning o'sishi;

T_q - tadbirni amalga oshirish uchun bir martalik xarajatlarning qoplanish vaqti.

3.6-jadval

Iqtisodiy samaradorlikning hisobi⁴³

T/r	Ko'rsatkich	Ko'rsatkichning qiymati	O'lchov birligi
1.	Yillik foyda balansi o'sishi		
	$\Delta F_s = \Delta F_b(1 - \gamma/100)$ $\Delta F_s = 150 387,04 \cdot (1 - 24/100)$	114 294,2	ming so'm
2.	Tadbirni amalga oshirish uchun bir martalik xarajatlarning qoplanish vaqti		
	$T_q = K_i / (\Delta F_s - \Delta U_{am})$ $T_q = 300 000 \cdot (114294,2 - 30000)$	3,56	yil
		1299,4	kun

Tadbirni joriy qilingandan so'ng yillik foyda balansining o'sishi 114 294,2 ming so'mga oshadi. Investitsiyalarning qoplanish muddati energobloklar ishga tushgandan so'ng, 3,56 yilga yoki 1299,4 kunga teng bo'ladi.

⁴² "РД 153-34.1-09.321-2002. Методика экспресс-оценки экономической эффективности энергосберегающих предприятий на ТЭС" asosida muallif tomonidan hisoblab chiqildi.

⁴³ O'sha yerdagi manba asosida muallif tomonidan hisoblab chiqildi.

Elektr quvvati va energiyasi tanqisligida, elektrenergiyasining yetkazib berilishi⁴⁴

Nomi	RB-1-1.	RB-1-2.	RB-2-1.	RB-2-2.	RB-30-1.	RB-31-1.	TP-14-4.
Aktiv energiya, berish, Q, kVt/s	12241,4	9890,1	15600,6	11685,2	18680,4	15645,1	2990,7
Aktivenergiya, qabuli, kVt/s	0,008	0	0	0	0,006	0,001	0,461
Reaktiv energiya, berish, P, kVt/s	7833,0	4413,1	8305,1	5780,8	9655,5	9627,7	2949,9
Reaktiv energiya, qabuli, kVt/s	0,03	0,482	0,04	0,145	9,56	10,612	30,6
$\cos\phi$ (bo'li-sh shart (0,95) $1/(\sqrt{1+(Q/P)^2})$ (Q/P))	0,84	0,91	0,88	0,90	0,89	0,85	0,71
Qo'shimcha elektroenergiya $W=Q^* \cos\phi_{b.sh}/\cos\phi_a$	1603,04	434,73	1240,96	649,18	1259,35	1840,60	1010,96
Turbinalar bo'yicha $W(GkVt/s)$	11541,9	3130,1	8934,9	4674,1	9067,3	13252,3	7278,9
Daromad	$D=W_y*S$					1 678,5 mln. so'm	
Sof foyda	$F_s=D-D*\gamma/100$					1 275,6 mln. so'm	

Jami qo'shimcha ishlab chiqarilgan elektrenergiya $W = 8038.82 \text{ kVt.s} \times \times 24 \text{ soat} \times 30 \text{ kun} \times 10 \text{ oy} = 57\,879\,504 \text{ kVt.s/yil} \times S = 1,676 \text{ mlrd. so'm}$. Tannarxdan tushgan qo'shimcha daromad 1,676 mlrd. so'm bo'lib, sof foyda 1,27 mlrd. so'mni tashkil qiladi. $S = 29 \text{ so'm/kVt.s}$ Muborak issiqlik elektro markazi uchun olinadi. Bozor iqtisodiyotini rivojlantirish maqsadida O'zbekiston investitsiya jalb etishni rivojlantirishga doimo e'tibor qilinayotganligi investitsion siyosatining to'g'ri yo'lga qo'yilganligidan dalolat berib turibdi.

⁴⁴ "РД 153-34.1-09.321-2002. Методика экспресс-оценки экономической эффективности энергосберегающих предприятий на ТЭС" asosida muallif tomonidan hisoblab chiqildi.

Uchinchi bob bo'yicha xulosa

Dissertatsiya ishining uchunchi bobi to'laqonlicha yangiliklar va ularni amaliyotga qo'llashga bog'langan. Uchinchi bobning "Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarish usullarini takomillashtirish yo'llari" deb nomlanadi.

Dissertatsiyaning ushbu bobi birinchi rejasida "Iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilishni boshqarish va uni takomillashtirish yo'llari" yoritilgan. Unga ko'ra ushbu rejada mamlakatimizda investitsiyalarni boshqarishning quyidagi usullarni taklif sifatida ko'rsatib o'tilgan, quyida ularning qisqacha ma'nosi keltirilgan: tahliliy usul, iqtisodiy usul, ijtimoiy usul, meyoriy-huquqiy usul, moliyaviy usul, informatsion usul, integratsion usul, malaka oshirish kabi usullarni biz taklif sifatida ko'rib chiqdik.

Bobning ikkinchi rejasida "Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida investitsiyalarni boshqarish strategik istiqbolli yo'nalishlari" haqida ma'lumotlar keltirilgan. Unga ko'ra dissertatsiya ishining ob'yokti bo'lgan energetika sohasiga investitsiyalarni kiritish va boshqarish bo'yicha O'zbekiston Respublikasining 2016 yil uchun mo'ljallangan "Investitsiya dasturi"ga kiritilgan loyihalar va ularni amalga oshirish yo'llari berilgan. Bobning uchunchi rejasiida "Investitsiyalarni jalb qilish va boshqarishning xorij tajribasi hamda uni mamlakatimizda tadbiq etish imkoniyatlari" to'g'risida gap ketgan. Bu rejada xorijiy rivojdangan mamlakatlarning tajribasi va ularning investitsion faoliyatidan respublikamiz iqtisodiyoti uchun ijobiy tazzir qiluvchi tomonlari ko'rsatib berildi. Ushbu bobning va dissertatsiyaning yakuniy rejasi eng muhim hisoblanib, undamamlakatimiz iqtisodiyoti va uning tarkibida muhim rolga ega bo'lgan soxa energetika soxasiga investitsiyalarni jalb qilish bo'yicha ilmiy va amaliy tasdiqlangan metodika asosida hisob-kitoblar kelitirib o'tilgan. Barcha natijalar amaliyotga joriy qilish bo'yicha teznik hisobotlar tarkibiga kiritilgan. Bu fikrlar bilan dissertatsiya ishiga yakun yasalgan.

XULOSA

Dissertatsiya ishining birinchi bob bo'yicha xulosani boshlashdan avval kichik ta'rif kiritib ketishni lozim topdik. Ya'ni unga ko'ra "mamlakatni iqtisodiy rivojlantirish jarayonida ilmiy va nazariy asoslangan, barcha uchun tushunarli ishlarning hajmi qanchalik ko'payaversa, ushbu ishlarni amaliyotda ro'yobga chiqarish nisbatan osonroq tartibda amalga oshiriladi".

Dissertatsiya ishining birinchi rejasi "Iqtisodiyotga investitsiyalarini jalb qilish va boshqarishga bo'lgan yondashuvlar konsepsiyasi"ga qaratilgan. Unga ko'ra butun dunyo mamlakatlarining olimlari ushbu konsepsiya ustida ko'plab ilmiy izlanishlar olib borgan. Ushbu izlanishlarni o'rgangan holda mamlakatga investitsiyalarni jalb qilish va boshqarish konsepsiyasining asosida quyidagi muhim yondashuvlar mavjud:

- investitsion faoliyatni tanlash jarayoni sifatida ko'rib, investitsion resurslarni jalb qilish va asoslash hamda investitsiyalash mexanizmini investitsion faoliyatni amalga oshirish maqsadida foydalanish zarur;

- investitsiyalarni jalb qilish va boshqarish obyektning investitsion jozibadorligini baholash bilan amalga oshiriladi;

- turli xil tarmoqlarga investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarishning usullari tanlanayotganda investitsiyalash jarayonida ishtirok etayotgan investorning manfaatlari mamlakatning manfaatlariga mos kelishini inobatga olish lozim;

- hukumat tomonidan loyihalarni investitsiyalashda aholi va davlat olinadigan natijalardan manfaatdor bo'lishi shu bilan birga ijtimoiy muammolarni hisobga olish talab etiladi.

Turli xil adabiyotlarda keltirilgan investitsiyalarni jalb qilish va boshqarish haqidagi tushunchalar o'rin olgan. Unda jahon amaliyotida qo'llanilib kelayotgan investitsiyalarni jalb qilish odatiy va deyarli barchaga ma'lum usullari, ya'ni o'z-o'zini moliyalashtirish, ya'ni faqat o'z mablag'lari hisobiga investitsiyalash; lizing; loyihaviy moliyalashtirish kabi yo'nalishlar kiritilgan.

Shu bilan bir qatorda amaliyotga endigina kirib kelayotgan usullar bo'lgan, forfeiting va seleng usullari haqida atroflicha nazariy ma'lumotlar berib o'tilgan.

Bobning uchinchi rejasida "Investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarishning huquqiy asoslari" keltirilgan. Ushbu rejada mamlakatimiz hududida amal qilayotgan va investitsion faoliyatni tartibga solayotgan va boshqarish uchun ko'maklashayotgan turli xil me'yoriy-huquqiy hujjatlar tavsifi ko'rsatil o'tilgan.

Bundan tashqari mamlakatimizga investitsiyalarni kirituvchi asosiy shazslar ya'ni investorlarga yaratilayotgan imkoniyatlar va investitsion faoliyatning ishtirokchilari zimmasiga yuklatilgan majburiyatlar ham batafsil yoritib berilgan. Ushbu rejani yoritishda juda keng ko'lamdagi ma'lumotlarni "O'zbekiston Respublikasining "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonuni" orqali amalga oshirildi. Lekin shuni ta'kidlash lozimki, mamlakatimizni iqtisodiy rivojdantirish va modernizatsiyalash davrida, respublikamizdagi mavjud qonunlarni yanada takomillashtirish va mavjud qonuniy mexanizmlarning faoliyatini qisman erkinlashtirish lozim. Bu orqali investor va tajbirkorlarga oddiy mexanizmlarni joriy qilish orqali me'yoriy bazani yengillashuviga va oson tushunishliligiga olib kelgan holda yangi investitsion mablag'larni jalb qilish imkoniyatlarini ochib beradi.

Ikkinchi bobimiz dissertatsiyani yoritib berishda bog'lovchi vazifasini bekamu-ko'st bajarib bermoqda. Chunki birinchi bobimizda keltirilgan nazariy asoslarning yaqqol tahlili aynan shu bobda keltirib o'tilgan. Bob asosan tahliliy xarakterga ega bzlgan ma'lumotlar asosida shakllantirishgan.

Bobning ikkinchi rejasida "Iqtisodiyotimizni rivojlantirishda "O'zbekenergo" aksiyadorlik jamiyatining investitsion faoliyati tahlili"ga qaratilgan. Ya'ni "O'zbekenergo" AJ da mo'ljallangan manzilli asosiy yo'nalishlar bo'yicha investitsiya loyihalarini bajarish ko'zda tutilgan "O'zbekenergo" AJ ning investitsiya faoliyatida olib borilayotgan ishlar, rejalashtirilgan loyihalarining amalga oshirish jarayonlari, muddatlar tarkibi, investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarish haqida ma'lumotlar keltirib o'tilgan. Investitsion dasturda belgilab qo'yilgan ishlarning bajarilishi haqida batafsil ma'lumotlar berilgan.

Uchinchi bob amaliyotga ko‘proq bog‘langanligi sababli uni hozirgi turmushimizni rivojlantirishga ko‘maklashuvchi yangi uslublardan foydalanish yoki kerak bo‘lsa innovatsion usullarni o‘ylab topish zaruriyati tug‘ilmoqda.

Shunga asoslangan holda energetika sohasini rivojlantirishda “IESda iqtisodiy samarali energotejamkor tadbirlarni ekspress-baholash metodikasi”ning nazariy shaklini berishni lozim deb topdik. Metodika Rossiya Federatsiyasi tomonidan tasdiqlangan hisob kitoblar asosida yaratilgan. Biz chuqur izlanishlar natijasida shuni izlab topdikki, ya’ni ushbu metodni mamlakatimizda qo‘llash imkoniyatlari mavjud. Ushbu metodning avzallik tomoni u ham texnik jihatdan, ham iqtisodiy jihatdan judayam oddiy tartibga va shaklga egaligidadir.

Samarali tadbirlarni amalga oshirishda ekspress-baholash orqali belgilangan tadbirlar ichidan eng samaralisini tanlashga sharoit yaratadi. Ushbu metodlarning asosiy maqsadi yoqilg‘i-energetika resurslarini iqtisod qilish hisoblanadi. Bu metodlar asosan energo AJlar va elektrostansiya AJlar hamda IESlarida ishlatishi uchun mo‘ljallangan. Samarador energotejamkor tadbirlarni amalga oshirish va hisob-kitoblar uchinchil bobda batafsil yoritilgan.

Dissertatsiya ishining uchinchil bobi to‘laqonlicha yangiliklar va ularni amaliyotga qo‘llashga bog‘langan. Uchinchi bobning “Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida investitsiyalarni jalb qilish va ularni boshqarish usullarini takomillashtirish yo‘llari” deb nomlanadi.

Dissertatsiyaning ushbu bobi birinchi rejasida “Iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilishni boshqarish va uni takomillashtirish yo‘llari” yoritilgan. Unga ko‘ra ushbu rejada mamlakatimizda investitsiyalarni boshqarishning quyidagi usullarni taklif sifatida ko‘rsatib o‘tilgan, quyida ularning qisqacha ma’nosi keltirilgan:

- tahliliy usul, bunda jalb qilingan investitsiyalar monitoring qilinadi, qonunda belgilangan tartibda davlat tomonidan nazorat qilinadi.

- iqtisodiy usul, bunda iqtisodiy qulay sharoitlar yaratish orqadi jalb qilingan investitsiyalarni boshqarish mumkin;

- ijtimoiy usul, investorlarning mablag'larini jalb qilish orqali mamlakatdagi aholi ish bilan ta'minlanadi va farovonlik darajasi oshadi;

- meyoriy-huquqiy usul, bunda mavjud meyoriy-huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish orqali davlat tomonidan boshqariladi;

- moliyaviy usul, bunda asosan soliqlarning yengillashtirilishi va foiz stavkalarining tushirilishi bilan, investorning mablag'lari boshqariladi;

- informatsion usul, bunda axborot shaffofligini yaratish orqali investitsiyalarni boshqarish mumkin;

- integratsion usul, bunda chet el investorining darajasi, tajribasi va imkoniyatini inobatga olgan holda unga investitsiya loyihasidan olinadigan foyda ulushini boshlang'ich yillarda yuqoriroq belgilash talab etiladi.

- malaka oshirish usuli, bunda mahalliy yetakchi kadrlarni chet el mamlakatlaridagi loyihalarga biriktirish, orqali mamlakat kelajagi uchun zarur innovatsion va intellektual investitsiyalarni boshqarish mumkin. Ushbu usullarni biz taklif sifatida ko'rib chiqdik.

Bobning ikkinchi rejasida "Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida investitsiyalarni boshqarish strategik istiqbolli yo'nalishlari" haqida ma'lumotlar keltirilgan. Unga ko'ra dissertatsiya ishining ob'yokti bo'lgan energetika sohasiga investitsiyalarni kiritish va boshqarish bo'yicha O'zbekiston Respublikasining 2016 yil uchun mo'ljallangan "Investitsiya dasturi"ga kiritilgan loyihalar va ularni amalga oshirish yo'llari berilgan.

Dissertatsiyaning yakuniy rejasi eng muhim hisoblanib, undamamlakatimiz iqtisodiyoti va uning tarkibida muhim rolga ega bo'lgan soxa energetika soxasiga investitsiyalarni jalb qilish bo'yicha ilmiy va amaliy tasdiqlangan metodika asosida hisob-kitoblar kelitirib o'tilgan. Barcha natijalar amaliyotga joriy qilish bo'yicha texnik hisobotlar tarkibiga kiritilgan. Bu fikrlar bilan dissertatsiya ishiga yakun yasalgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. Normativ-huquqiy hujjatlar va metodologik ahamiyatga molik nashrlar

- 1.1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 1992 yil 8 dekabr.
O'zbekiston Respublikasining "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonuni. 1998 yil 24 dekabr.
- 1.2. O'zbekiston Respublikasining "Xorijiy investitsiyalar to'g'risida"gi Qonuni 1998 yil 30 aprel.
- 1.3. "Kafolatlar va xorijiy investorlar huquqlarini himoya qilish choralari to'g'risida"gi Qonuni 1998 yil 30 aprel.
- 1.4. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi.
- 1.5. «O'zbekiston Respublikasining 2012 yilgi Investitsiya dasturi to'g'risida». O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Qarori, 27 dekabr, 2011 yil, №PP-1668.
- 1.6. «O'zbekiston Respublikasining 2013 yilgi Investitsiya dasturi to'g'risida». O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Qarori, 21 noyabr, 2012 yil, №PP-1855.
- 1.7. «O'zbekiston Respublikasining 2014 yilgi Investitsiya dasturi to'g'risida». O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Qarori, 18 noyabr, 2013 yil, №PP-2069.
- 1.8. «O'zbekiston Respublikasining 2015 yilgi Investitsiya dasturi to'g'risida». O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Qarori, 17 noyabr, 2014 yil, №PP-2264.
- 1.9. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Navoiy" erkin industrial-iqtisodiy zonasi hududida alohida bojxona rejimi hamda alohida soliq rejimini ta'minlash tartibi to'g'risidagi nizomlarni tasdiqlash haqida"gi 23.04.2009 y. 120-sonli Qarori.

1.10. O‘zbekiston Resiublikasi Vazirlar Mahkamasining 2009 yil 23 apreldagi 120-son Qaroriga 2-ilova «Navoiy» erkin industrial-iqtisodiy zonasi hududida alohida soliq rejimini ta’minlash tartibi to‘g‘risida Nizom».

1.11. Vazirlar Mahkamasining 2009 yil 9 apreldagi 105-son qaroriga 2-ilova «Navoiy» erkin industrial-iqtisodiy zonasi-da joylashtirish uchun investorlarni tanlash tartibi to‘g‘risida Nizom».

1.12. Karimov I.A. “ O‘zbekistonni 2015-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va mamlakatimizning 2016-yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturidagi eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan ma’ruzasi” 2016 yil 17 yanvar. Xalq so‘zi.

1.13. Karimov I.A. “ Asosiy vazifamiz – vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir” Toshkent: “O‘zbekiston”, 2010 yil. 65 bet.

1.14. Karimov I.A. Inson manfaatlari ustuvorligini ta’minlash – barcha islohot va o‘zgarishlarimizning bosh maqsadidir. -T.: «O‘zbekiston», 2008. - 64 b.

1.15. Karimov I.A. YUksak ma’naviyat — engilmas kuch. - T.: «Ma’naviyat», 2008. — 176 b.

1.16. 29.Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O‘zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo‘llari va choralari. — T.: «O‘zbekiston», 2009.

1.17. Karimov N, Xojimatov R. “Investitsiyani tashkil etish va moliyalashtirish” O‘quv qollanma. – Toshkent.: TDIU, 2011 yil, 97 b.

1.18. G‘ozibekov D.G‘. Investitsiyalarni moliyalashtirish muammolari. Iqtisod fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – Toshkent, 2002, 6 - b.

1.19. Haydarov N.H. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida korxonalar investitsion faoliyatidagi moliya-soliq munosabatlarini takomillashtirish masalalari. Iqtisod fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – Toshkent, 2003, 14-15 - b.

1.20. A.Uzoqov, E.Nosirov, R.Saidov, M.Sultanov. Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish va ularning monitoringi. O‘quv qo‘llanma. -T.: “Iqtisod-moliya”, 2006. 380 b.

1.21. A.S.Juraev, D.Y.Xo‘jamqulov, B.S.Mamatov. Investitsiya loyihalari tahlili: O‘quv qo‘llanma -T.: SHarq. 2003. - 256 b.

1.22. Sh.Ergasheva, A.Uzoqov. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. O‘quv qo‘llanma. - T.: «Iqtisod-moliya», 2008. - 208 b.

1.23. A.Uzoqov, N.Kenjaev. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. O‘quv qo‘llanma. -T: 2007. N.G‘.Karimov. Iqtisodiy integratsiyalashuv sharoitida investitsiya faoliyatini moliyalashtirishning bozor mexanizmlarini joriy etish masalalari. - T.: Fan va texnologiya, 2007. 240 b.

1.24. Д.А. Ендиновицкий, В.А. Бабушкин, Н.А. Батурина и др. Анализ инвестиционной привлекательности организации: научное издание/ М.: КНОРУС, 2010.- 376 с.

1.25. Бочаров В.В. Методы финансирования инвестиционной деятельности предприятий. -М.: Финансы и статистика, 2007. - 160 с.

1.26. Беренц В., Хавранек П.М. Руководство по оценке эффективности инвестиций: Пер. с англ. перераб. и дополн. Изд. - М.: АЗОТ «Интерэксперт», «ИНФРА-М», 1995. –528 с.

1.27. Катасонов В. Ю., Морозов Д. С, Петров М.В. Под общей редакцией Катасонова В.Ю. Проектное финансирование: Мировой опыт и перспективы для России. -М.: "Анkil", 2001. - 312 с.

1.28. Просветов Г.И. ИНВЕСТИЦИИ: задачи и решения: Учебно-практическое пособие. -М.:«Альфа-Пресс», 2008. - 408 с

1.29. Ушаков И.И. Как привлечь инвестиции -СПб.: Питер, 2006. -224 с

1.30. Ткаченко И.Ю. Инвестиции : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений /

1.31. И. Ю. Ткаченко, Н. И. Малых. -М.: Издательский центр «Академия», 2009. - 240 с.

1.32. Кузнецов Б.Т. Инвестиции: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по направлению подготовки «Экономика». - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. - 679 с.

1.33. Игошин Н.В. Инвестиции. Организация управления и финансирование: Учебник для вузов. - М.: Финансы, ЮНИТИ, 2007. - 413 с.

1.34. Янковский К. П., Мухарь И. Ф. Организация инвестиционной и инновационной деятельности. -СПб: Питер, 2006. - 448 с.

1.35. Хазанович Э.С. Иностранные инвестиции: учебное пособие – 3-е изд., перераб. - М.: КНОРУС, 2013. – 312 с.

1.36. Ван Ин. Присоединение Китая к ВТО: условия и последствия. – М.: МГИМО– Университет, 2007. - 43 с.

II. Monografiya, ilmiy maqolda, patent, ilmiy to'plamlar

2.1. Saitkamolov M.S. Mamlakatimizdagi korxona va tashkilotlarga jalb qilinayotgan investitsiyalarning asosiy yo'nalishlari // "Mamlakatni modernizatsiyalash sharoitida iqtisodiy mutanosibliklarning barqaror iqtisodiy o'sishga ta'siri" mavzusidagi ilmiy-amali konferensiya. Toshkent.: 2015 y., 182 b.

2.2. Saitkamolov M.S. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan yirik investitsion loyihalarning asosiy yo'nalishlari// "O'zbekiston bank-moliya tizimini hamda moliya bozorini yanada rivojlantirish istiqbollari" ga bag'ishlangan magistrantlarning XV an'anaviy ilmiy-amaliy konferensiyasi. Toshkent.: 2015 y., 196 b.

2.3. O'zbekiston iqtisodiy axborotnomasi /№3/2011 y., 19 b.

2.4. Шихвердиев А.П., Вишняков А.А., Шихвердиев, П.А. Развитие инфраструктуры инновационной деятельности – необходимое условие обеспечения конкурентоспособности экономики Севера// Северное измерение глобальных проблем: материалы пленарного заседания Четвертого Северного социально- экологического конгресса: Сыктывкар, 27-28 марта 2008 г. М.: Наука, 2009. 278с.

2.5. Митькин А. Н. Развитие системы государственного стратегического планирования в России // Экономическая наука современной России. – 2008. – № 2 (41). – С. 55–66.

2.6. Четверикова А. Территориальная экспансия крупных российских промышленных корпораций: к характеристике новейших тенденций // Российский экономический журнал. – 2007. – № 5– 6.

2.7. Иноятова М.Ш. Регулирование деятельности инвестиционных фондов в различных странах//Горный вестник Узбекистана, 2007. - №31.

2.8. Рудько-Силиванов В.В. Практические аспекты инвестирования в модернизацию производственных фондов//Деньги и кредит, 2008. - №8.

2.9. РД 153-34.1-09.321-2002. Методика экспресс-оценки экономической эффективности энергосберегающих предприятий на ТЭС.

2.10. Кузиева Н.Р. Экономическое стимулирование предприятий с иностранными инвестициями Республики Узбекистан // Актуальные проблемы современной науки. М.: 2004. - №2 (17). – с. 67-68.

2.11. Kuzieva N.R. Xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar faoliyatida kredit mexanizmi // Bozor, pul va kredit, 2004. - №3. - 38- 39-b.

2.12. Kuzieva N.R. Imtiyoz: xorijiy investitsiyali korxonalarning moliyaviy mexanizmi // O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi, 2005. - №9. – 7-b.

2.13. Kuzieva N.R. Investitsiya iqlimi // O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi, 2005. - №11. – 14-b.

2.14.Kuzieva N.R., Juraeva U. Xorij sarmoyasi // O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi, 2006. - №11. - 8-b.

III.Foydalanilgan boshqa adabiyotlar.

3.1.AQSh qishloq xo‘jaligi departamentining ma’lumotlari.

3.2.“O‘zbekenergo” aksiyadorlik jamiyati ma’lumotlari.

3.3.Muborak IES 2015 yil yakunlari bo‘yicha texnik-iqtisodiy ko‘rsatkichlari

3.4. Internet saytlari.

- http://www.uzbekenergo.uz/uz/press_center/news/o-zbekenergo-aj-2015-yildagi-faoliyati-haqidagi-qisqacha-yakunlari/ - “O’zbekenergo” aksiyadorlik jamiyatining rasmiy matbuot sayti.
- <http://old.uzbekenergo.uz/uz/news/archive/o-zbekenergo-dakda-bo-lib-otgan-matbuot-anjumani-to-g-risida/> - “O’zbekenergo” aksiyadorlik jamiyatining rasmiy sayti.
- http://www.toshet.uz/uz/content/faoliyat/muqobil_energiya_manbai/ - Toshkent elektr tarmog’i korxonasining rasmiy sayti.
- <http://economics.unian.net/finance/1320122-ekonomika-kitaya-s-nachala-goda-vyirosla-na-67.html>
- <http://m.proved-partner.ru/analytics/research/19533-kak-izmenilasy-investitsionnaya-ppivlekatelysty-rossii.html>
- <https://ru.m.wikipedia.org/wiki/Форфейтинг> - Xalqaro vikipediya qidiruv sayti.
- http://www.cfin.ru/investor/finance_meths.shtml
- <http://russia.mofcom.gov.cn//index.shtml> – Rossiyadagi moliyaviy hukumat sayti.
- www.finmarket.ru - "ФИНМАРКЕТ" rasmiy sayti.
- <https://cdn.vedomosti.ru/image/2015/39/1dlfkl/default-147tz.gif> - “Ведомости” gazetasining rasmiy sayti
- www.stat.uz – O’zbekiston Resublikasi Davlat Statistika Qo’mitasining rasmiy sayti.

ILOVALAR

O‘zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi qoshidagi byudjetdan tashqari yo‘l Fondi mablag‘lari hisobiga markazlashgan kapital qo‘yilmalar tahlili (mlrd.so‘m)⁴⁵

Nomlanishi	2012 yil	2013 yil	2014 yil	2015 yil	2013 yil 2012 yilga nisba- tan foizda	2014 yil 2013 yilga nisba- tan foizda	2015 yil 2014 yilga nisba- tan foizda
JAMI	680,8	921,6	976,2	1103	135,37	105,93	113,02
O‘zbek milliy avtomagistrali tarkibiga kiruvchi, avtomobil yo‘llarning uchastkalarini qurish va rekonstruksiyalash	574,9	673,6	560,2	402,1	117,16	83,17	71,78
O‘zbek milliy avtomagistrali tarkibiga kiruvchi, avtomobil yo‘llari uchastkalarini 10 t. yuklama o‘qdan 13 t. yuklamali yo‘lga o‘tkazish	23,85	258,1	262,6	235,7	1082,18	101,73	89,78
Umumiy foydalanish avtomobil yo‘llarida uchastkalarni qurish va rekonstruksiyalash	-	-	82	155,5	-	-	189,63
Umumiy foydalanish avtomobil yo‘llarini joriy ta‘mirlash va saqlab turish uchun yo‘l-ta‘mirlash texikasi, uskunasi sotib olish	26	31,5	85,9	120	121,15	272,70	139,70
"O‘zavtoyo‘l" AJ ning ishlab chiqarish, sanoat bazalarini modernizatsiyalash	7,5	34,5	35	40	460,00	101,45	114,29
Kafolat muddati tugagandan so‘ng ishga tushirilgan obyektlar narxining 5 % hajmidagi qolgan qismini to‘lash	20	25	30	20	125,00	120,00	66,67
Kelajak yillardagi loyiha-qidiruv ishlari	20	25	20,8	30	125,00	83,20	144,23
Umumiy foydalanish yo‘llarini qurish, ta‘mirlash va saqlash bilan bog‘liq bo‘lmagan xarajatlar	26,8	49,8	162,3	100	185,82	325,90	61,61

⁴⁵ «O‘zbekiston Respublikasining “Investitsiya dasturi to‘g‘risida” №PP-1668, №PP-1855, №PP-2069. №PP-2264 O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari asosida muallif tomonida tuzilgan

O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi qoshidagi byudjetdan tashqari tibbiyot muassasalari, akademik litseylar, professional kollejlari, umumiy ta'lim maktablarini jihozlash, kapital ta'mirlash, rekonstruksiya qilish Fondining mablag'lari hisobiga sog'liqni saqlash va ta'lim obyektlarini jihozlash, kapital ta'mirlash, rekonstruksiyalash, qurilishi tahlili (mlrd.so'm)⁴⁶

Nomlanishi	2012 yil	2013 yil	2014 yil	2015 yil	2013 yil % hisobida 2012 yilga nisbatan	2014 yil % hisobida 2013 yilga nisbatan	2015 yil % hisobida 2014 yilga nisbatan
JAMI	640,9	747,5	949,98	1164,04	116,63	127,09	122,53
Kapital qo'yilmalar	545,8	623,5	729,47	944,36	114,24	117,00	129,46
Kapital ta'mirlash	95,1	124	220,51	219,68	130,39	177,83	99,62

⁴⁶ «O'zbekiston Respublikasining "Investitsiya dasturi to'g'risida" №PP-1668, №PP-1855, №PP-2069. №PP-2264 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari asosida muallif tomonida tuzilgan